

Een columnist met andere middelen?

*Een analyse van het engagement van Leon de Winter in zijn
columns en romans*

Masterscriptie

Literair Bedrijf

Radboud Universiteit Nijmegen

Naam: M.C. (Manon) Hendriksen

Studentnummer: 4422643

Afstudeerdatum: juli 2018

Scriptiebegeleider: Prof. dr. Jos Joosten

Tweede lezer: Dr. Jos Muijres

Voorwoord

‘Geen scheiden van de Rode Zee. Geen opstaan uit het graf. Geen lopen over water. Niemand zou ooit weten dat het een wonder was geweest. Een klein wonder, dat niet eens.’¹

– Leon de Winter in *VSV*.

Toch voelt het voor mij wel zo. Na een half jaar ploeteren ligt hij dan eindelijk voor u: mijn masterscriptie voor de master Letterkunde. Ga ik hiermee de wereld veranderen en de Rode Zee scheiden? Dat waarschijnlijk niet. Gaan nog veel mensen deze scriptie lezen? Dat ook niet. Zullen zij dit als wonder beschouwen? Zeker niet. Toch is het mijn creatie. Genoeg keren heb ik gedacht: moet ik hiermee stoppen of wordt dit wel wat? Soms leek ik eindeloos te zwemmen in de hoeveelheid theorieën en methodes die het literatuurwetenschappelijke veld te bieden heeft. En nu is hij af en u mag hem lezen. Heel stiekem voelt dat voor mij toch als een klein wonder.

Daarom wil ik iedereen bedanken die met mij mee heeft geleefd en interesse heeft getoond in mijn onderzoek. Het hield mij namelijk scherp, ook al waren er tijden dat de vraag ‘hoe gaat het met je scriptie?’ mij enkel meer stress opleverde dan het nodige enthousiasme. Het moet vermoeiend zijn geweest om iedere keer weer geïnteresseerd te luisteren naar mijn gedachtespinsels over Leon de Winter en engagement. Toch heeft het ervoor gezorgd dat ik altijd ben blijven nadenken over mijn scriptie. Juist door anderen een update te geven, vielen soms dingen op zijn plek. Het gaf mij uiteindelijk het enthousiasme om door te gaan.

In het bijzonder wil ook mijn scriptiebegeleider Jos Joosten bedanken die mij heeft geholpen om deze scriptie af te ronden. Iedere keer kwam u weer met leestips uit uw soms wel nooit-eindig lijkende-boekenkast, waardoor ik iedere keer weer werd uitgedaagd om mijzelf verder te verdiepen. U heeft mij zelfs zover gekregen om mijn frans weer op te halen en ik kan dus enkel zeggen; *Merci beaucoup*. Het heeft mij uiteindelijk tot dit eindproduct geleid en ik heb ontzettend veel van dit traject geleerd. Daarnaast wil ik Jos Muijres bedanken voor zijn positieve duwtje in de rug halverwege het traject; het thuisfront dat soms eens zei dat ik ook rust moest pakken; Erik, omdat hij altijd tijd maakte om mijn echt beroerde teksten na te lezen en te corrigeren (en dat voor een bedrijfskundige), en omdat ook de steun wanneer ik dacht dat ik het allemaal niet ging redden niet vergeten wordt; en tot slot mijn studiegenoten, waarmee ik af en toe eens kon sparren over wat zij nou vonden van mijn vondsten.

Ik wens u veel leesplezier toe,

Manon Hendriksen

Dodewaard, 8 juli 2018

¹ De Winter, 2012, p.408

Abstract

In deze masterscriptie is onderzoek gedaan naar een concept dat sinds de jaren '50 van de vorige eeuw steeds belangrijker werd in de literatuurwetenschappelijke theorie, namelijk *engagement*. Het was Sartre die in de jaren '50 al stelde dat literatuur enkel van nut is als het maatschappelijk betrokken is. Alleen dan zal de lezer snappen waarom men nog literatuur leest. De roep om maatschappelijk en actueel betrokken literatuur is in onze huidige tijd alleen maar toegenomen. Neem nu als voorbeeld Thomas Vaessens, of schrijvers als Dautzenberg en Zwagerman. Een schrijver die naar deze oproep lijkt te luisteren is de politiek rechtse Leon de Winter. Toch wordt hij door menig criticus eerder beticht van entertainment dan van engagement. Hierachter lijkt het idee te schuilen dat een roman alleen geëngageerd is wanneer het een politiek linkse connotatie heeft. Enkel een auteur die zich profileert als wereldverbeteraar zou zo dus geëngageerd zijn. De vraag is echter of dit wel het geval is. Daarom is er in dit onderzoek een nieuwe definitie van engagement opgesteld, waarmee bekeken is of dit concept buiten de afgebakende kaders links en rechts kan treden. Om te kijken of deze definitie werkbaar was, zijn twee romans en zeventien columns van Leon de Winter geanalyseerd. Hieruit werd uiteindelijk geconcludeerd dat het begrip engagement breder is dan enkel een 'linkse' of een 'rechtse' connotatie. De Winter is zo niet enkel een entertainer, maar ook geëngageerd.

In this master's thesis sheds light on a concept that has been around in literature since the 1950's, namely 'engaged' or 'committed' literature. It was Sartre who said that literature is only useful if it is socially involved. Only then, the reader will understand why they should read literature. The call for socially and present-day literature has only increased in our present time. Just take as example professor Thomas Vaessens or writers Dautzenberg and Zwagerman. A writer who seems to listen to this call is the politically right-wing orientated Leon de Winter. Yet, he is more often accused of entertainment by different critics than of 'committed' or 'engaged'. The idea behind this seems to be that a novel is only engaged when it has a political left-wing connotation. Only an author who presents himself as a world improver would thus be engaged. The question is, if this is really the case. For this reason, a new definition of engagement has been drawn up in this study, which investigates whether this concept can go beyond the established framework. To test this definition, two novels and seventeen columns by Leon de Winter were analyzed. From this it was finally concluded that the concept of engagement is broader than just a 'left-wing' or a 'right-wing' connotation. De Winter is not only an entertainer, but also committed.

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Abstract	5
Inleiding	9
Theoretisch kader	13
2.1. De geëngageerde schrijver – Engagement volgens Sartre en Benoît Denis.....	13
2.2. Actuele Nederlandse onderzoeken naar Engagement	18
2.3. Politieke context: Wat is politiek-rechts en wat is politiek-links?	22
Het ‘vleugelmodel’ en ‘hoefijzermodel’	22
Politiek links versus politiek-rechts.....	23
Hoofdstuk 3	25
Methodologisch kader	25
3.1. Opbouw onderzoek en hoofdvraag.....	25
3.2. Poëticaonderzoek.....	26
3.2.1. <i>De werkexterne poëtica</i>	27
3.2.2. <i>De werkinterne poëtica</i>	28
3.3. Werkintern onderzoek: Narratologie, het niveau van het ‘Verhaal’	30
3.3.1. <i>Tijd en karakterisering</i>	30
3.3.2. <i>Focalisatie</i>	31
3.3.3. <i>Vertelinstantie</i>	32
3.3.4. <i>Implied Author</i>	33
3.4. Ideologisch perspectief.....	35
3.5. Toepassing narratologie	35
3.6. Werkextern onderzoek: Analysemethode van de columns.....	36
3.6.1. <i>Verantwoording corpus</i>	36
3.6.2. <i>Analyse columns</i>	38
Hoofdstuk 4	39
Leon de Winter - Geronimo (2015)	39
4.1. Samenvatting van het werk	39

4.2. Werkinterne analyse	41
4.2.1. <i>Maatschappelijke en politieke kwesties</i>	41
4.2.2. <i>Vormgeving engagement</i>	43
4.3. Visie op engagement	52
Hoofdstuk 5	55
Leon de Winter - VSV (2012)	55
5.1. Samenvatting van het werk	56
5.2. Werkinterne analyse	57
5.2.1. <i>Maatschappelijke en politieke kwesties</i>	57
5.2.2. <i>Vormgeving engagement</i>	59
5.3. Visie op engagement	67
Hoofdstuk 6	71
Het publieke schrijverschap van De Winter	71
6.1. Plaats van publicatie	71
6.2. Columns ten tijde van Geronimo (2015).....	72
6.2.2. <i>Thematische kwesties</i>	72
6.3. Columns ten tijde van VSV (2012)	79
6.3.1. <i>Thematische kwesties</i>	79
6.4. Vormgeving columns	84
6.5. Vergelijking columns met romans.....	86
Conclusie	89
Bibliografie	93
I. Primaire literatuur.....	93
II. Secundaire literatuur.....	93
III. Recensies en overige bronnen	95
IV. Columns.....	96

Inleiding

‘Dus ik hoorde er nooit bij, niet wat betreft ambities en niet wat betreft interesses. De pose van het schrijver zijn , die beviel me niet. Ik wilde entertainen, een meeslepend verhaal vertellen.’²

Zo luidde het antwoord dat Leon de Winter gaf in een interview in *De Telegraaf*. De Winter positioneert zich hier niet als teruggetrokken schrijver die vanuit zijn ivoren toren romans schrijft. Nee, hij zet zich neer als publiek schrijver. Hij wil namelijk de lezers entertainen en een meeslepend verhaal vertellen. De Winter kiest hier duidelijk om afstand te nemen van de culturele elite en meet zichzelf het postuur aan van publiek figuur. Hierdoor kiest De Winter ook direct een positie in het hedendaagse publieke debat. Hij wil namelijk het grote publiek voor zich winnen en vervolgens aan de hand meenemen in zijn romans.

Toch is dit idee van schrijverschap van De Winter niet geheel uitzonderlijk. In de afgelopen jaren is de roep om meer betrokkenheid van schrijvers bij het publieke debat namelijk groter geworden. Zo sprak Joost Zwagerman in 2006 een rede uit waarin hij schrijvers opriep om uit de literaire quarantaine te stappen. Ook hoogleraar Thomas Vaessens deed in 2009 veel stof opwaaien met zijn boek *De revanche van de roman*. In dit werk wordt door Vaessens geconstateerd dat de waarde van literatuur voor het grote publiek steeds meer afneemt, waardoor de vraag steeds vaker rijst of de literatuur weer actueel moet worden. Vaessens geeft in het vervolg van zijn werk verschillende voorbeelden van schrijvers die uit de ivoren toren zijn gestapt, zoals Arnon Grunberg, Charlotte Mutsaers en Marjolijn Februari. Deze auteurs zoeken in hun werken naar bepaalde vormen van engagement en stellen zo bepaalde ethische en morele vraagstukken centraal. Vaessens roept dan ook op om het toenemende aantal geëngageerde romans te meer te waarderen, waardoor het grote publiek weer het nut in gaat zien van literatuur.

Toch is deze vraag om meer engagement niet enkel van deze tijd. Zo is het Sartre die rond de jaren '50 van de vorige eeuw al stelt dat de literatuur enkel van nut is als zij een bijdrage levert aan de maatschappij. Een auteur moet echter wel objectief zijn en zijn werk dus niet in dienst stellen van een bepaalde maatschappelijke of politieke ideologie. Sartre stelt dan ook zelf dat ‘de functie van de schrijver is de dingen bij de naam te noemen. Als de woorden ziek zijn, is het aan ons ze te genezen.’³. De schrijver moet zeggen waar het op staat, want alleen zo is de maatschappij te genezen. Ook Anbeek sluit zich hierbij aan in zijn artikel ‘Aanval en afstandelijkheid’ (1981). Hij roept namelijk op tot meer straatruimte in de Nederlandse literaire roman. Anbeek observeerde namelijk de ontwikkeling dat de Nederlandse roman steeds wereldvreemder, waardoor zij wel wat maatschappelijke betrokkenheid konden gebruiken..

² De jong, 2012

³ Ibidem, p.229

Opvallend is echter dat geëngageerde werken in de literatuur nauwelijks gewaardeerd worden. Zo komt het amper voor dat een sterk geëngageerde roman een literaire prijs wint. Ook bekend hedendaags auteur Dautzenberg constateert dit in zijn opinieartikel ‘Schrijvers, waar is uw engagement?’ (2015) in het *NRC Handelsblad* en stelt:

Het is opvallend dat ‘passieve’ schrijvers feller reageren op ‘actieve’ collega’s dan omgekeerd. De boodschap: blijf binnen de kaften van het boek – verzin verhalen, maar laat het daar asjeblijft bij. Dat ze op die manier van het boek, en van de literatuur, een gevangenis proberen te maken, of op zijn minst een dwangbuis, hebben ze niet in de gaten. Of misschien juist wel, te veel vrijheid maakt immers angstig. De schrijver is als een monnik die in zijn sobere cel de eenzaamheid cultiveert, op grote afstand van de samenleving. Lekker veilig. Hij maakt liever geen onderdeel uit van de tijdgeest.⁴

De hedendaagse schrijvers houden zich liever afzijdig van de actualiteit en verbergt zich veilig in zijn eigen klooster. Zij schrijven verhalen, maar laten ze niet verder komen dan de kaften van het boek. Men is namelijk bang om door de buitenwereld afgestraft te worden, wanneer zij zich met hun romans begeven in het publieke debat.

Dit is nu precies wat De Winter in zijn werk niet wil. Hij wil namelijk buiten de kافت van het boek treden en de lezers entertainen. Hij wil een meeslepend verhaal vertellen en tegen de conventies van de maatschappij aan schoppen. Hierdoor wordt De Winter in de literaire kritiek echter eerder een entertainer genoemd dan een gevierd schrijver. Zo oordeelt Maria Vlaar in *De Standaard*: ‘als thriller geslaagd, maar als geëngageerde roman is het te zeer een spektakelstuk vol ongeloofwaardige personages.’⁵ Een schrijver die zich op het grote publiek richt wordt dus vrijwel direct door het grote publiek afgestraft.

Dit maakt een onderzoek naar het engagement van Leon de Winter tot een interessante casus. Er is namelijk een roep om meer engagement, maar wanneer een auteur in zijn werken kwesties uit het publieke debat gebruikt, wordt hij direct afgestraft. Zo wordt het werk van Leon de Winter niet eens geduid als geëngageerd, maar als entertainment. Om te onderzoeken of deze stelling klopt, wordt er in deze scriptie onderzoek gedaan naar de herkomst en invulling van het begrip engagement. Vervolgens wordt aan de hand van het theoretisch kader bekeken of de werken van Leon de Winter te duiden zijn als geëngageerd en hoe hij dit engagement heeft vormgegeven. Daarnaast wordt bekeken of de mogelijk geëngageerde standpunten in zijn romans ook overeenkomen met mogelijk geëngageerde standpunten in zijn columns. Dit resulteert in de volgende onderzoeksvraag: *Op welke manier wordt engagement*

⁴ Dautzenberg, 2015

⁵ Vlaar, 2012

vormgegeven in de romans van Leon de Winter en in hoeverre komt dit engagement overeen met het engagement in zijn columns?

Voor de beantwoording van deze vraag worden twee romans en zeventien columns van Leon de Winter geanalyseerd. De geanalyseerde romans zijn *VSV* (2012) en *Geronimo* (2015). Beide romans van De Winter zijn dus afkomstig uit het post-9/11 tijdperk. Ook komt de politiek-rechtse insteek in beide romans overeen, maar verschilt de thematiek en de structuur van de romans. In het methodisch kader is terug te vinden hoe beide romans worden geanalyseerd met betrekking tot het engagementsgehalte. Vervolgens zullen de uitkomsten van de analyse van de romans ook naast de analyse van de columns gelegd worden, waaruit blijkt hoe De Winter zijn boeken inzet in het publieke debat. Blijkt Leon de Winter ook een columnist met andere middelen of houdt hij toch meer vast aan de gevestigde schrijvers pose dan hij zelf denkt?

Hoofdstuk 2

Theoretisch kader

Engagement van Sartre tot Groos

2.1. De geëngageerde schrijver – Engagement volgens Sartre en Benoît Denis

In *Qu'est-ce que la littérature?* (1947) gaat Sartre in op de term 'engagement' en geeft deze term in navolging van Engels en Marx als één van de eersten gestalte. Hij gaat daarbij vooral in op de verantwoordelijkheid die schrijver en lezer ten opzichte van elkaar en de wereld zouden moeten nemen. Het is de prozaliteratuur die het meest geschikt is voor engagement. Zo stelt Sartre:

De kunst van het proza ligt op het gebied van de rede, haar inhoud is van nature betekend: d.w.z., dat de woorden niet in de eerste plaats voorwerpen zijn, maar aanduidingen van voorwerpen. Het gaat er in de eerste plaats niet om te weten of ze op zichzelf aangenaam of onaangenaam zijn, maar of zij een bepaald ding van de wereld of een bepaald begrip juist weergeven.⁶

Proza gebruikt *tekens* en zo dus *taal* om de lezer op iets belangrijks te wijzen buiten de tekst. Dit onderscheidt zich van andere soorten kunst, aangezien zij zich vooral richten op de esthetische kwaliteit van het kunstwerk. Sartre stelt dan ook dat 'bij proza is het esthetische genot slechts zuiver wanneer men het op de koop toe krijgt.'⁷ Het fixeert zich hier dus niet op. Daarnaast maken de andere kunstvormen ook gebruik van andere middelen:

Voor een kunstenaar zijn kleuren, geuren, het tinkelen van een lepeltje tegen een schoteltje *dingen* in de hoogste graad: hij staat stil bij de hoedanigheid van klank en vorm, hij komt er steeds op terug en wordt erdoor bekoord; het is dat kleur-voorwerp, dat hij op zijn doek zal brengen en de enige verandering die het zal doen ondergaan is, dat hij het zal veranderen in een *denkbeeldig voorwerp*. Hij is er dus het verst van af kleuren en klanken als een *taal* te beschouwen.⁸

Het zijn dus geen *tekens* waar de kunstenaar gebruik van maakt, maar juist *dingen*. Het is dit onderscheid dat voor Sartre cruciaal is. Het zijn de *tekens* die namelijk de reactie van de lezer sturen, terwijl *dingen* in een kunstwerk een presentatie creëren waarop de toeschouwer op elk mogelijke manier kan reageren.

⁶ Sartre, 1968, p. 21

⁷ Ibidem, p.26

⁸ Ibidem, p.12

Hierdoor is proza dus geschikt voor het volgens Sartre doel van de kunst: engagement. ‘Men schildert geen betekenissen. Men zet ze niet op muziek; wie zou het onder die omstandigheden aandurven van schilders of musici te verlangen dat ze zich zouden engageren?’⁹ Het is de beeldende kunst, de poëzie en de muziek die uiteindelijk geen vaste betekenis heeft, waardoor het ook geen boodschap kan overbrengen. Zelfs de poëzie, die gebuikt maakt van *tekens* lukt dit niet. Sartre zegt dan ook: ‘de poëzie staat aan de kant van de schilderkunst, het beeldhouwen, de muziek.’¹⁰ Het is in feite de dichter die zich ‘met één slag uit het taalwerktuig heeft teruggetrokken; hij heeft eens en voor altijd een houding aangenomen, die de woorden als dingen beschouwt en niet als tekens.’¹¹ De dichter gebruikt dus volgens Sartre niet echt de taal, omdat hij taal maakt tot een object en niet tot een teken.

Het is volgens Sartre de prozaschrijver die als plicht heeft de lezer te engageren: ‘Op eendere wijze is het de functie van de schrijver het daarheen te leiden, dat niemand de wereld niet zou kennen en dat niemand kan zeggen er geen weet van te hebben.’¹² Het is de schrijver die het publiek informatie moet verschaffen en die zichzelf dus niet los kan maken van het politiek-maatschappelijke klimaat. De schrijver heeft echter wel de hoop opgegeven om objectief te kunnen zijn:

De ‘geëngageerde’ schrijver weet dat het woord een handeling is: hij weet dat onthullen veranderen betekent en dat men niet anders kan onthullen dan met de opzet te wijzigen. Hij heeft de onmogelijke droom opgegeven een onpartijdig beeld van de maatschappij en het mensdom te geven.¹³

Als schrijver is het niet mogelijk om een alomvattend beeld van de wereld in woorden te vatten. Het is de eigen positie die de schrijver verwoordt en die is altijd partijdig. Juist door bepaalde keuzes te maken in wat wordt aangekaart zet de schrijver een verandering in gang. Sartre ziet engagement dan ook als een activiteit; een middel om de lezer bewust te laten worden en een verandering in gang te zetten.

Sartre benadrukt daarnaast dat zowel het publiek als de maatschappelijke context een belangrijke rol spelen. Het is dan ook de schrijver die hierop moet inspelen. Het is het hedendaagse dat hij moet proberen te verklaren en men moet zich niet fixeren op eeuwige roem. Een werk heeft zo ook de meeste waarde in zijn eigen tijd:

Men kan zonder publiek en zonder mythe niet schrijven – zonder een *bepaald* publiek dat de historische omstandigheden hebben gevormd, zonder een *bepaald* letterkundige mythe die in hoge mate van de verlangens van dat publiek afhangt. Kortom, de schrijver is opgesteld als alle andere mensen. Maar zoals iedere menselijke onderneming, sluiten zijn geschriften deze situatie

⁹ Sartre 1968, p.14

¹⁰ Ibidem, p.14

¹¹ Ibidem, p.15

¹² Ibidem, p.25

¹³ Ibidem, p.24

in, preciseren en overschrijden haar tevens, verklaren haar zelfs en geven haar een basis, evenals de voorstelling van een cirkel dat het wentelen van een lijngedeelte doet.¹⁴

Literatuur moet volgens Sartre in de jaren '50 een doel op zich zijn. De auteur moet zijn werk dus niet in dienst stellen van een bepaalde maatschappelijke of politieke ideologie/beweging. De auteur moet een autonoom werk schrijven zonder ideeën die van buitenaf beïnvloed zijn. Hij wil zo de autonomie van de literatuur veilig stellen. Sartre stelt dan ook zelf dat 'de functie van de schrijver is de dingen bij de naam te noemen. Als de woorden ziek zijn, is het aan ons ze te genezen.'¹⁵ Het grootste gevaar hiervoor is het poëtisch proza dat woorden gebruikt met vage betekenissen en 'duistere harmonieën'¹⁶ bestaan.

De auteur heeft zo als eerste taak de taal in haar waardigheid te herstellen. Dit kan volgens Sartre door enerzijds 'een analytische schoonmaak die ze ontdoet van hun "aangegroeide" betekenis'¹⁷ en anderzijds door 'een synthetische uitbreiding die ze aan de historische toestand aanpast'.¹⁸ Daarnaast zal de auteur in deze tijden van misleiding de literatuur enkel kunnen redden door de taak op zich te nemen om het publiek op de rechte weg te helpen. 'Om dezelfde reden is het de plicht van de schrijver om stelling te nemen tegen alle onrecht waar het ook vandaan komt.'¹⁹ Hij dient dit echter niet te doen om het politiek te veranderen, maar om in te spelen op de (minder dwaze) mening van de medeburger. Sartre roept de schrijver eigenlijk op om de rol van 'publieke intellectueel' in te nemen. De schrijver is degene die aan de zijlijn observeert en opmerkt, die probeert de onderliggende maatschappelijke problemen te ontmaskeren, om er dan vervolgens een oordeel aan te verbinden.²⁰ Zelfs wanneer getracht wordt om revolutionaire politieke doeleinden na te streven dan is het aan de auteur om 'te oordelen over de *middelen*'.²¹ Sartre stelt dan ook dat 'Wie anders dan een schrijver kan de regering, de partijen, de burgers, de waarde der gebruikte middelen *voorhouden*?'²² De schrijver moet zich niet tegen het geweld keren, maar kan wel inspelen op het ratio van de lezer en zo een verandering teweeg brengen. Sartre concludeert dan ook dat hij hoopt dat 'de hele literatuur moraal en problematiek wordt.'²³ Alleen dan komt het nut van de literatuur pas echt aan het licht.

Sartre stelt in zijn werk dat engagement de belangrijkste factor van de literatuur is. Wil een werk echt invloed hebben dan moet het sterk geëngageerd zijn. Enkel dan komt de literatuur tot zijn volledige nut. Sartre vindt dan ook dat een schrijver zich niet moet focussen op canonisering, maar juist invloed moet

¹⁴ Sartre, 1968, p.125-126

¹⁵ Ibidem, p.229

¹⁶ Ibidem, p.229

¹⁷ Ibidem, p.230

¹⁸ Ibidem, p.230

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem, p.231

²¹ Ibidem, p.232

²² Ibidem, p.233

²³ Ibidem, p.237

uitoefenen in de huidige tijd. Sartre houdt echter met één zaak geen rekening. De schrijver bevindt zich namelijk continu in een spagaat: enerzijds wil hij een universeel werk schrijven dat niet tijdgebonden is, maar anderzijds wil het ook eigentijds en geëngageerd zijn. Hij wil zo zich laten gelden als publieke intellectueel, maar aan de andere kant ook voorstander zijn van autonoom schrijverschap. Zo stelt Denis ook:

Le projet sartrien est soumis a une tension extrême, puisqu' il vise a conjoindre deux postulacions finalement contradictoires. Ce que le discours politique gagne en assurance, c'est un peu la littérature qui le perd, et, inversement, ce que la littérature gagne en finesse critique, c'est la positivité du propos politique qui le perd.²⁴

Het gedachtegoed van Sartre dat engagement de kern van de literatuur moet vormen werd echter al snel achterwege gelaten. Benoît Denis stelt in zijn essay *Littérature et engagement* dat er sprake is van een afname in de geëngageerde literatuur rond de jaren '60:

Après dix ans d'hégémonie du discours sartrien sur la littérature, on constate vers le milieu des années cinquante, et plus visiblement encore au début de la décennie suivante, un très net reflux de l'engagement littéraire.²⁵

Hierbij moet voornamelijk de distinctie opgemerkt worden tussen het politieke engagement van de schrijvers en de theorie van Sartre over geëngageerde literatuur, welke zijn hoogtij dagen vierde in de nasleep van de Tweede Wereldoorlog. De reflux van engagement die zich rond het midden van de jaren '50 begon af te tekenen, heeft echter niet als gevolg gehad dat schrijvers stopten met deelnemen aan het politieke veld. Ze waren eerder op zoek naar een mogelijkheid om hun werk te distantiëren van hun engagement:

Non pas que la mobilisation idéologique des intellectuels et des écrivains cesse d'être d'actualité — elle aurait tendance au contraire à s'accroître et à se généraliser; mais c'est le désir de la faire paraître dans les œuvres qui s'amoinde, comme si la littérature était alors occupée à reconquérir sa singularité contre l'envahissement du politique qui avait caractérisé la période sartrienne.²⁶

Benoît Denis identificeert vier factoren die hebben bijgedragen aan de reflux van geëngageerde literatuur: 1. Het wantrouwen tegen een groeiend aantal intellectuelen van links naar het Sovjetmodel dat in 1956 een crisis doormaakt vanwege de onthulling van het Chroetsjov-rapport en de interventie

²⁴ Dennis, 2000, p.270

²⁵ Ibidem, p. 280

²⁶ Ibidem, p.280

van het Sovjetleger tegen de Hongaarse opstand. 2. De klim van het structuralistische denken dat de vraag van het onderwerp en zijn deelname aan de geschiedenis gedeeltelijk omzeilt welke twee fundamenteën zijn van het existentialisme van Sartre. 3. De opkomst van de literaire theorie, die bijdraagt aan het deporteren van de vraag van het engagement van de auteur naar de kritische functie, men gaat de relatie tussen literatuur en politiek heroverwegen. 4. De erkenning, vanuit het oogpunt van het collectieve geheugen, met het specifieke accent op de ervaring van de joden tijdens de Tweede Wereld oorlog die tegelijkertijd de wachthorizon van de geëngageerde literatuur herstructureert.

Zonder een directe invloed uit te oefenen op alle schrijvers die de literatuur vormden van die tijd, hebben deze factoren toch sterk bijgedragen aan het veranderen van het intellectuele klimaat in de jaren zestig. Sindsdien wordt er enigszins dubbel naar engagement gekeken. Als politieke kwesties het literaire debat van brandstof blijft voorzien dan wordt Sartre's theorie van engagement steeds meer bestreden door de esthetische autonomie van de literatuur. Er wordt dan wel over huidige kwesties gesproken, maar de literatuur is dan nog steeds een kunstvorm op zichzelf. Sartre stelt dat de vorm van het werk ondergeschikt is aan de inhoud, maar Denis stelt dat een literair werk ook esthetisch goed moet zijn wil het aan zijn functie kunnen voldoen.

Denis stelt dan ook als definitie van geëngageerde literatuur: 'Fondamentalement, l'engagement est une confrontation de la littérature au politique, au sens le plus large.'²⁷ Het is een vraag over de plaats en de functie van literatuur in onze samenleving. Voor de schrijvers die dit uitvoerden was het onder andere een manier om te onderzoeken in hoeverre literatuur gelijktijdig een esthetisch object als een drijvende kracht zou kunnen zijn. Door deze probleemstelling raakt de literatuur zijn karakterisering kwijt over wat wij literatuur noemen. Uiteindelijk is het geen reflux van engagement in literatuur die dit kenmerkt, maar: 'l'engagement aboutit toujours plus ou moins à un questionnement sur l' être de la littérature, à une tentative de fixer des pouvoirs et ses limites.'²⁸ Het is het engagement dat de grenzen van de literatuur onder spanning zet. Het is de schrijver die zijn engagement durft te gebruiken en die stelt dat de literatuur geen zekerheid biedt, maar alleen vragen kan stellen, die steeds dichterbij de waarheid komt. Met echte antwoorden kan de schrijver niet komen.

In 2006 publiceerde Benoît Denis een nieuw een artikel 'Engagement et contre-engagement' waarin hij voortborduurde op zijn werk *Littérature et engagement*. In dit artikel vertrekt Denis vanuit het standpunt dat het frappant is hoe snel het engagement dat zijn hoogtij vierde in de jaren '50 is verdwenen. Denis stelt dat zuiver engagement van een auteur niet moet bestaan uit politieke of intellectuele ideeën, maar juist uit bezetten van een onmogelijke positie voor het inrichten van zijn oeuvre voor de geschiedenis en het ideeëndebat. Denis stelt dan ook dat: Bref, l'engagement tien à un dispositif, bien plus qu'à des opinions: le style contre les idées, en somme.²⁹

Denis wil deze tweestrijd tussen zowel stijl als ideeën kaderen in het begrip contre-engagement:

²⁷ Denis, 2000, p.296

²⁸ Ibidem, p.297

²⁹ Denis, 2006, p.105

J'entends par là un discours qui combat les définitions politiques de l'engagement non pas pour revenir à une situation antérieure (celle où le purisme esthétique dominait en quelque sorte incomment), mais il sait que cette position est désormais injustifiable et qu'elle ne pourra retrouver sa légitimité qu'à condition d'absorber en elle la nécessité de l'engagement.³⁰

Contre-engagement is dus geen discours dat zich tegen engagement richt, maar geeft een term aan het tweespalt waarin een auteur zich steeds weer bevindt. De auteur wil namelijk enerzijds 'zuivere kunst' maken dat niet geënt is op zijn tijd, maar snapt anderzijds ook dat dit niet mogelijk is en dat het noodzakelijk is om betrokken te zijn bij de wereld waarin je leeft. Hij vindt dus dat een werk niet enkel geëngageerd moet zijn, maar ook autonome waarde moeten bevatten. Alleen dan komt literatuur tot zijn echte waarde.

2.2. Actuele Nederlandse onderzoeken naar *Engagement*

In februari 2006 sprak Joost Zwagerman een kritische Frans Kellendonk-lezing uit aan de Radboud Universiteit met als titel *Tegen de literaire quarantaine*. In deze lezing betoogt hij dat auteurs moeten afstappen van het idee dat literatuur autonoom moet zijn. De literatuur moet zich juist verenigen met de maatschappelijke werkelijkheid. Zwagerman vraagt zich in zijn rede af waarom gebeurtenissen als 9/11, de moord op Pim Fortuyn (2002) en Theo van Gogh (2004) zo weinig aan bod komen. Het antwoord op de vraag waarom de actualiteit in het Nederlandse werk amper besproken ligt volgens Zwagerman aan de Nederlandse literatuuropvatting die de Nederlandse tekst in quarantaine plaatst: de tekst staat op zichzelf en is niet verbonden aan de gebeurtenissen van alledag. Slechts enkele romans ontsnappen aan deze quarantaine: Zwagerman noemt o.a. *Hajar en Daan* van Robert Anker, *Het Opstaan* van Dé-sanne van Brederode, *Casino* van Marja Brouwers en zijn eigen roman *De buitenvrouw*. De Nederlandse literatuur bestaat dus voornamelijk uit navelstaarderij. Zwagerman roept de auteur dan ook op om de blik weer naar buiten te richten en weer te schrijven over de actualiteit.

Toch is de roep om meer geëngageerde literatuur al veel ouder. Zo riep Anbeek (1981) in zijn artikel 'aanval en afstandelijkheid' al op tot meer straatrumoer in de Nederlandse literaire tekst. Hij stelt dat de Nederlandse roman steeds meer wereldvreemd is geworden en dat de roman wel wat meer maatschappelijke betrokkenheid kan gebruiken. Vooral in de rumoerige tijden die het land in de jaren tachtig tegemoet zag:

Toch kan een kind nu zien dat Nederland moeilijke tijden tegemoet gaat: de komst van de Turkse gastarbeiders en de Surinaamse rijksgenoten heeft ons nu wel voorgoed de illusie ontnomen dat wij een volk zijn zonder racistische vooroordelen of vreemdelingenhaat; de krakersoorlogen

³⁰ Denis 2006, p.105

zullen in hevigheid gaan toenemen; de grote groep niet-werkende jongeren blijft een voortdurende broeiplaats van sociale onrust. Maar het lijkt of van al die spanningen niets in de Nederlandse roman terecht komt.³¹

Deels legt Anbeek de schuld bij de critici voor de afwezigheid van de actualiteit in de Nederlandse roman. Vaak worden romans die een actuele thematiek hebben niet als literatuur beschouwd. Volgens Anbeek heerst het algemene idee dat in de romankunst ‘het actuele als “onzuiver” wordt uitgebannen.’³² Iets meer straatrumoer zou de Nederlandse roman geen kwaad doen.

Mede door dit artikel van Anbeek en de lezing van Zwagerman enkele decennia later is het onderzoek naar engagement in de literatuur weer toegenomen. Marije Groos stelt in haar proefschrift *Een hard en waakzaam woord* (2016) dat een onderzoek naar engagement niet gemakkelijker is door de rekbaarheid van het begrip. Zij stelt echter wel dat de verwevenheid van literatuur en maatschappij inherent is aan literair engagement.³³ Hierin komt een spanning naar voren tussen de autonomie van de auteur en zijn werk en zijn standpunt. In het onderzoek van Groos gaat zij in op teksten die zich uitspreken over actuele politiek-maatschappelijke kwesties die zich plaatsen in het publieke debat. Hierdoor is de definitie van Engagement die Groos gebruikt hier ook sterk op gefixeerd. Zij vindt namelijk dat een tekst enkel geëngageerd is, wanneer er een duidelijke stellingname daarin naar voren komt. Hierdoor sluit Groos gedeeltelijk aan bij het engagementsbegrip van Sartre. Zij brengt echter wel een kanttekening aan, want zij vindt namelijk niet dat engagement direct een utilitaire functie moet hebben, maar zij spreekt over een ‘singulier engagement’: ‘een engagement dat vanuit de autonomie van literatuur mogelijk wordt gemaakt en een engagement dat meerstemmig en meerduidig kan zijn.’³⁴

Groos geeft vervolgens dan ook de volgende definitie over wat er onder engagement moet worden verstaan: ‘Literair engagement wordt hier dus opgevat als een *specifieke vorm* van betrokkenheid bij actuele en maatschappelijke en politieke kwesties *in een tekst*, daaraan uiting gevend middels een *stellingname*.’³⁵ Zij richt zich dan ook vooral op engagement in de tekst, maar zij geeft geen duiding aan het soort engagement dat wordt gebruikt. Zij stelt hierbij dat ook poëzie geëngageerd kan zijn, zelfs door zijn meerstemmigheid. Zij vindt dat er niet enkel gefocust moet worden op politieke standpunten in een tekst, omdat dan het singuliere aspect van het werk over het hoofd wordt gezien. Volgens Groos moeten de teksten bekeken worden en niet enkel de auteurs. Het zijn namelijk de teksten die volgens Groos stemhebbend is in het publieke debat.³⁶

Een boek dat Groos ook aanhaalt is Thomas Vaessens’ *De revanche van de roman. Literatuur, autoriteit en engagement* (2009). In een studie naar engagement kan dit werk niet ontbreken, omdat het

³¹ Anbeek, 1981, p.76

³² Ibidem, p.76

³³ Groos, 2016, p.37

³⁴ Ibidem, p.43

³⁵ Ibidem, p.43

³⁶ Ibidem, p.39

in 2009 veel stof liet opwaaien. Vaessens constateert namelijk dat er sprake is van een ontwaarding van de literatuur: ‘de waarde die het grotere publiek toekent aan de smaak van literaire insiders is sterk verminderd.’³⁷ Hierdoor komt men weer terug op de aloude vraag over de urgentie van de literatuur. Net als Sartre stelt Vaessens dat literatuur enkel van nut kan zijn als het afstapt van het idee van de ‘Republiek der letteren’³⁸, dat literatuur enkel autonoom moet zijn. Hij bespreekt in het vervolg van het boek een aantal auteurs die volgens hem ‘laatpostmodern’ zijn. Deze auteurs willen namelijk ‘geëngageerd zijn, wat wil zeggen dat ze streven naar betrokkenheid en dat die betrokkenheid zich uit in een literaturopvatting die het belang van teksten niet in de eerste plaats in de literaire aspecten daarvan ziet, maar in een buiten de literatuur gelegen functie.’³⁹ Het zijn de ethische en morele vraagstukken die centraal staan en de literaire conventies verplaatsen naar de achtergrond. Zij hebben de wens om ‘ten overstaan van een groot publiek, de ooit vanzelfsprekende band tussen literatuur en maatschappij (te) herstellen.’⁴⁰

Vaessens’ *De revanche van de roman* is zo dus ‘een pleidooi voor een discursieve lectuur van literatuur die romans serieus neemt als volstrekt ernstige en zo oprecht mogelijke bijdragen van schrijvers aan reële debatten over de wereld van vandaag.’⁴¹ Hij wil ook dat de literatuurbeschouwing zich aanpast aan de laatpostmoderne tendensen: ‘Geëngageerde literatuurbeschouwing (...) kijkt naar wat de literatuur teweegbrengt of wil brengen in de wereld, en daarbij abstraheert zij vooral niet van geschiedenis of levensbeschouwing’⁴². Het gaat er dus om dat de romans van deze tijd een politiek karakter bezitten. De uitwerking van dit karakter is verder minder van belang. Een geëngageerde roman is zo dus een werk dat betrokken is op de debatten van de publieke sfeer: ‘ideologisch geladen interventies van auteurs in de publieke sfeer, zonder daarbij klaar te staan met de hakbijl van de deconstructie of de politiek correcte meetlat van het modernisme.’⁴³ Kortom; engagement is volgens Vaessens het streven naar deelname aan maatschappelijke debatten.

Als voorbeeldauteur wordt door Vaessens onder andere *De Winter* aangehaald. Eind jaren tachtig wendde *De Winter* zich af van het literaire experiment om zich steeds meer te richten op de belevingswereld van lezers van nu. Wat volgens Vaessens is veranderd, is dat *De Winter* ‘het buitenstaandersperspectief van het compromisloze intellectuele activisme uit de jaren zeventig verruilde

³⁷ Vaessens, 2009, p.11

³⁸ De ‘Republiek der Letteren’ is het idee uit de zeventiende eeuw voor een internationale gemeenschap van geleerden en filosofen die door middel van correspondentie met elkaar in contact stonden. Zij konden zo hun denkbeelden uitwisselen en het verspreiden naar een groter publiek. Hieruit ontstond bijvoorbeeld het idee dat literatuur niet maatschappijkritisch moest zijn, maar juist autonoom.

³⁹ Vaessens, 2009, p.12

⁴⁰ Ibidem, p.13

⁴¹ Ibidem, p.16

⁴² Ibidem, p.224

⁴³ Ibidem, p.224

voor een literaire inmenging in het publieke debat die vertrekt vanuit engagement.’⁴⁴ Hij is deelnemer van de hedendaagse werkelijkheid, waardoor hij zich richt op een groter publiek dan daarvoor.

Een kanttekening die geplaatst kan worden bij de definitie van engagement door Vaessens. Het werk heeft namelijk geen duidelijk theoretisch kader, waardoor ook onduidelijk wordt wat nu precies tot engagement gaat behoren en wat niet. Het is de laatpostmoderne positie die in het werk vaagt blijft. Hierdoor lijkt engagement vooral verbonden te zijn aan het publieke effect van het werk. Het gaat er dan niet direct om of een auteur zich mengt in het publieke debat, maar of een auteur een zo groot mogelijke controversiële mening heeft. Engagement richt zich dan enkel op een zo groot mogelijk publiek bereiken.

Uit de verschillende definities van engagement die in dit hoofdstuk zijn behandeld, is voor dit onderzoek een werkdefinitie opgesteld waaruit geen direct progressief of conservatief idee spreekt. De werkdefinitie van engagement luidt als volgt:

Engagement is een vorm van betrokkenheid bij actuele, maatschappelijke en politieke kwesties die in een literaire tekst naar voren komt. Het biedt de lezer een bepaalde interpretatie of inzicht in het publieke debat. Het is de confrontatie van de literatuur met de lezer die echter niet hoeft te leiden tot een actieve handeling.

De auteur probeert dus niet de lezer over te halen om een bepaalde actieve handeling te doen, zoals het minder eten van dieren of het minder uitstoten van uitlaatgassen. De auteur is ook niet degene die de lezer wil oproepen het juiste te doen. Engagement in literatuur wordt eerder gezien als een middel voor het overbrengen van een standpunt of een bepaald gedachtegoed. Het biedt de lezer een duidelijker standpunt of een andere invalshoek in het publieke debat.

Daarnaast was het van belang dat vanuit de definitie van engagement die in deze scriptie wordt gebruikt geen progressief of conservatief idee spreekt. Dit onderzoek heeft namelijk als doel om politiek-rechts engagement te onderzoeken, in plaats van enkel politiek-links engagement, dat eerder voor de hand ligt. De focus in het onderzoek naar engagement heeft de afgelopen jaren namelijk enkel gelegen op politiek-links engagement. Zo haalt Thomas Vaessens in zijn *Revanche van de roman* als voorbeeldcasussen *De literaire kring* van Marjolijn Februari en *Koetsier Herfst* van Charlotte Mutsaers aan. *De literaire kring* heeft als actueel onderwerp het decor van het *environmental issue*, zoals die bekend is uit de media. Het gaat om westerse bedrijven die afval lozen in derde wereldlanden, maar waarbij ze door hun macht geen verantwoordelijkheid dragen. Het is uiteindelijk geld dat macht genereert. Dit thema heeft dus een duidelijke linkse insteek, omdat het een misstand aan de kaak probeert te stellen en een verandering in handelen in werk wil stellen. Ook in *Koetsier Herfst* lijkt er sprake te zijn van links engagement, aangezien de thematiek omtrent Do's strijd tegen dierenleed nadrukkelijk is

⁴⁴ Ibidem, p.204

terug te vinden in de roman. Het gaat in deze werken om het leed dat zwakkeren in de maatschappij wordt aangedaan. Hieruit kan geconcludeerd worden dat ook vanuit Vaessens *Revanche van de roman* nog steeds een progressief engagementsidee spreekt, net zoals dat ongeveer vijftig jaar geleden al het geval was bij de introductie van het begrip engagement door Sartre. Het is dan ook van belang dat er opnieuw onderzoek gedaan moet worden naar deze invulling van het begrip engagement zonder dat er direct sprake is van een ideologische progressieve insteek, want is het niet mogelijk dat engagement ook politiekrechts kan zijn? En wordt dit engagement dan anders vormgegeven? Voordat er naar de methode overgegaan wordt, moet er echter eerste een onderscheid gemaakt worden tussen wat er wordt verstaan onder politiek-rechts en politiek-links aangezien de inkleding van deze begrippen door de jaren heen steeds weer verandert.

2.3. Politieke context: Wat is politiek-rechts en wat is politiek-links?

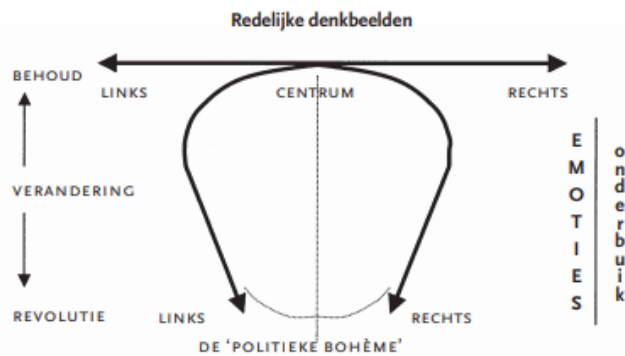
Zoals in de inleiding al te lezen was, wordt de hypothese gesteld dat engagement vaak een politiek-linkse, ook wel progressieve, invulling krijgt. Dit kan echter niet gesteld worden zonder een duidelijke definitie van wat nu onder progressief en conservatief wordt verstaan. Voor een duidelijk onderscheid tussen politiek-recht en politiek-links moet er teruggerepen worden op de boeken van politiek historicus Dick Pels.

Het ‘vleugelmodel’ en ‘hoefijzermodel’

Pels stelt dat het vleugelmodel ‘een horizontaal en eendimensionaal continuüm [is] waarin de linker- en rechtere vleugel worden gescheiden door het politieke midden en de beide extremen op maximale afstand van elkaar komen te staan’.⁴⁵ Er ontstaat dus een duidelijk links-rechtsspectrum. Het is volgens Pels echter lastig om populistische partijen te plaatsen in één van deze drie kampen. Hij stelt daarom dat daar een ander model voor nodig is en heeft daarom het ‘hoefijzermodel’ ontwikkeld. In dit model vormt ‘de links-rechtsschaal geen rechte lijn, maar een kromme, die de uiteinden naar elkaar toebuigt’.⁴⁶ Het continuüm vormt hier dus een boog, zodat de extreme uiteindes elkaar bijna raken. Dit model is niet meer eendimensionaal, want er wordt een verticale dimensie aan toegevoegd. In de onderstaande afbeelding is dit model te zien.

⁴⁵ Pels, 2003, p.25

⁴⁶ Ibidem, p.25

Figuur 3 Hoefijzermodel volgens Pels

De associatie waarbij ‘links’ zowel ‘progressief’ als ‘revolutionair’ is en ‘rechts’ als ‘conservatief’ is, wordt door Pels verbroken. Hierdoor is er, volgens Pels, ook geen onderscheid meer ‘tussen het Goed en Kwaad in de politiek.’⁴⁷ Doordat in dit model juist het gevoel een duidelijke rol gaat spelen wordt er afscheid genomen van het idealistische karakter van de links-rechtsstructuur. Realisme en pragmatisme behoort nu niet meer enkel tot ‘rechts’, maar kan ook een belangrijke rol gaan spelen bij ‘links’. Maar daar tegenover staat wel dat gevoel en intuïtie ook een steeds belangrijkere rol kunnen gaan spelen bij ‘rechts’ in plaats van enkel bij links. Het duidelijke onderscheid door de veelheid aan partijen en partijleiders wordt in onze huidige tijd verworpen.⁴⁸

Het hoefijzermodel maakt het mogelijk om te bekijken of politieke bewegingen en partijen van positie verschuiven. Zo kunnen revolutionairen van positie veranderen tot conservatieven. Hierdoor is het ook duidelijk te zien dat er duidelijk ‘crossover intellectuals’ bestaan. Zij lopen dan langs de gehele kromme van de hoefijzer.⁴⁹ Leon de Winter is hier ook een voorbeeld van. Hij begint als progressieve hippie en eindigt als politiek-rechtse maatschappijcriticus. Het hoefijzermodel laat zien dat een overstap van een auteur van het ene uiterste van het politieke spectrum naar het andere uiterste van het politieke spectrum eigenlijk helemaal niet zo gek is. Deze uitersten liggen juist dicht bij elkaar.

Politiek links versus politiek-rechts

Het is echter opvallend dat er binnen het engagementsonderzoek wel een duidelijke tweedeling lijkt te bestaan tussen politiek-links engagement en politiek-rechts engagement. Er wordt nog steeds duidelijk gedacht in binaire opposities. Ook in dit onderzoek zal eerder gebruik worden gemaakt van het vleugelmodel dan van het hoefijzermodel, omdat dit onderzoek zich focust op conservatief engagement. Het is dan ook van belang dat er een duidelijk onderscheid benoemd wordt tussen wat er wordt verstaan onder politiek-links en wat er wordt verstaan onder politiek-rechts.

⁴⁷ Pels, 2003, p.26

⁴⁸ Ibidem, p.26.

⁴⁹ Ibidem, p.27

De oppositie links-rechts vierde zijn hoogtij dagen in de tijd van de zuilenmaatschappij, aangezien er toen een duidelijker onderscheid bestond in politieke beginselen dan in onze huidige maatschappij. Het is de oprichting van de Boerenpartij (eind jaren '50) en D66 (1966) geweest die de traditionele indeling van politieke partijen overhoop heeft gegooid. Hierdoor is er geen duidelijk overzicht meer van wat nu precies 'linkse' aandachtspunten zijn en wat nu bepaald 'rechtse' aandachtspunten zijn. Wanneer er een banale indeling gemaakt dient te worden, dan staat 'links' in onze huidige tijd voor vooruitstrevende partijen die een grotere rol van de overheid in het maatschappelijk leven willen nastreven. 'Rechts' staat daarentegen voor een behoudendere positie en het beperkt houden van de rol van de overheid.⁵⁰ Wanneer het populisme buiten beschouwing wordt gelaten zou dit betekenen dat 'rechts' het overheidsingrijpen wil beperken en daardoor ook minder het belang inziet van zaken als nivellering en zich minder bezighoudt met ethische vraagstukken. Wanneer er gekeken wordt naar het linkse spectrum, dan blijken de ethische vraagstukken daar juist hoog op de agenda te staan. Zaken als migratieproblematiek, abortus, euthanasie en het vegetarisme van belang.

⁵⁰ Parlement.com, 'Links en rechts', 21-04-2018.

Hoofdstuk 3

Methodologisch kader

Hoofdvraag, poëticaonderzoek en narratologie

In het vorige hoofdstuk zijn verschillende onderzoeken naar engagement besproken en is er ook een werkdefinitie voor dit huidige onderzoek naar engagement opgesteld. In dit hoofdstuk wordt de opbouw van het onderzoek aan de hand van de definitie van engagement verder uitgewerkt. Daarnaast zal ook de methode en de daarbij behorende theorieën worden toegelicht.

3.1. Opbouw onderzoek en hoofdvraag

Om het engagement van Leon de Winter te analyseren worden twee romans van hem geanalyseerd. Deze romans zijn allebei verschenen in de eenentwintigste eeuw en behoren tot de post-9/11-romans. Het gaat om de werken *VSV* (2012) en *Geronimo* (2015). Allebei bevatten zij een politiek-rechtse insteek, maar spelen zich wel op andere plekken af en verschillen in structuur en thematiek. Naast enkel romans worden ook de columns van De Winter geanalyseerd om te onderzoeken of de standpunten die De Winter in zijn boeken opwerpt, overeen komen met de standpunten in zijn columns.

Voor dit onderzoek is dan ook de volgende hoofdvraag opgesteld: *Op welke manier wordt engagement vormgegeven in de romans van Leon de Winter en in hoeverre komt dit engagement overeen met het engagement in zijn columns?* Deze hoofdvraag omvat zowel het engagement dat spreekt uit de romans, als het engagement dat spreekt uit de columns. Vanuit deze hoofdvraag zijn er vier verschillende deelvragen geformuleerd die gebaseerd zijn op de al eerder genoemde werkdefinitie van engagement en de intertekstualiteitstheorie van Paul Claes. Claes maakt in zijn werk *Echo's echo's* (2011) een onderscheid in drie verschillende elementen van intertekstualiteit, namelijk de syntaxis, de semantiek en de pragmatiek.⁵¹ De syntaxis zegt iets over hoe de tekst is opgebouwd, dus over de vorm. De semantiek daarentegen zegt iets over de betekenis van de tekst, dus richt zich op de inhoud. Tenslotte zegt de pragmatiek iets over de verhouding tussen de tekst en zijn gebruiker. In dit element ligt de nadruk dus op het doel van de tekst. Deze theorie van Claes is niet relevant voor mijn onderzoek naar engagement, maar zijn driedeling kan wel gebruikt worden voor het opstellen van de deelvragen.

De verschillende deelvragen bevinden zich op tekstueel niveau en luiden:

1. Welke maatschappelijke en politieke kwesties worden in de roman besproken?
2. Hoe wordt dit engagement vormgegeven?
3. Met welk doel wordt engagement ingezet in deze roman?

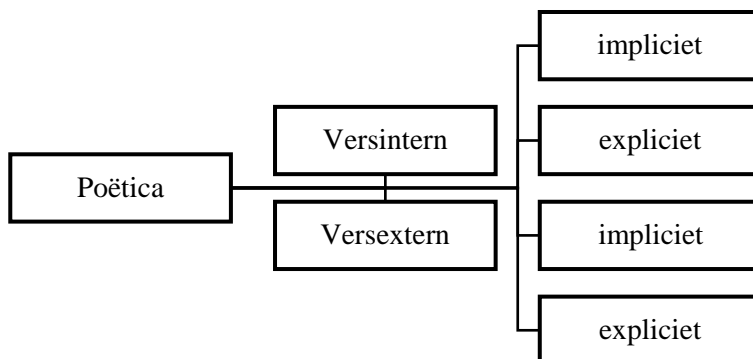
⁵¹ Claes, 2011, p.50

4. Is er een samenhang tussen het engagement dat spreekt uit het werk van Leon de Winter de en het engagement uit zijn columns?

De eerste deelvraag is enkel een soort samenvatting van dat wat beschreven wordt in de roman. Het geeft een beschrijving van het engagement in de roman, aangezien volgens de eerder gegeven definitie het bespreken van maatschappelijke en politieke kwesties in een roman *engagement* is. De tweede deelvraag stelt iets over de vorm van het engagement in de roman. De derde deelvraag richt zich op de inhoud van het engagement. Tot slot, wordt in de laatste deelvraag een vergelijking getrokken tussen het engagement uit het werk van Leon de Winter en zijn columns.

3.2. Poëticaonderzoek

Voor de beantwoording van de deelvragen en uiteindelijk de hoofdvraag wordt gebruikt gemaakt van de methode voor poëticaonderzoek van Van den Akker. Hij houdt de volgende definitie aan van het begrip poëtica: ‘de opvattingen over poëzie van een dichter of auteur’.⁵² Aangezien in dit onderzoek geen gebruik wordt gemaakt van poëzie, kies ik ervoor om deze definitie te verbreden. Onder poëtica wordt dan verstaan: ‘de opvattingen over literatuur van een auteur’. Het achterhalen van de poëtica van een auteur kan aan de hand van de vier categorieën die Van den Akker onderscheidt in zijn model.

Figuur 1 Poëticamodel van Van den Akker

Van den Akker spreekt echter van ‘versintern’ en ‘versextern’, omdat zijn onderzoeksobject poëzie is. Aangezien in dit onderzoek literatuur en dan voornamelijk romans centraal staan, kies ik ervoor om zijn model aan te houden, maar wel te spreken over ‘werkintern’ en ‘werkextern’. In dit onderzoek kan een poëtica ook zowel werkintern, als werkextern zijn. Bij de bestudering van een auteur hoeft er echter geen sprake te zijn van zowel een werkinterne als een werkexterne poëtica. Een auteur kan zich

⁵² Van den Akker, 1985, p.13

bijvoorbeeld enkel uitlaten over zijn teksten binnen de literaire tekst. Er is dan enkel sprake van een werkinterne poëtica.

Aangezien Van den Akker in zijn onderzoek gebruik maakt van poëzie is het eenvoudiger om een duidelijk onderscheid aan te brengen tussen impliciete en expliciete werkinterne poëtica. Wanneer literatuur als onderzoekscasus gebruikt wordt is dit onderscheid echter minder duidelijk te maken. Een auteur zoals Leon de Winter die een roman schrijft over Palestina zal minder reflecteren op het schrijverschap. Daarom wordt er niet gekeken naar de literatuuropvatting die spreekt vanuit het werk, maar over de engagementsopvatting van de auteur. Hierbij worden de buitentekstuele uitspraken over de roman door de auteur buiten beschouwing gelaten. Door de complexiteit van dit onderzoek wordt het onderscheid tussen impliciete en expliciete werkinterne poëtica buiten beschouwing gelaten.

3.2.1. De werkexterne poëtica

De *expliciete werkexterne poëtica* is ontstaan uit de behoefte van de schrijver om zich niet enkel uit te laten in hun literaire tekst. Men wilde zich ook op een andere manier ‘kritisch en reflecterend over literatuur uit te laten’.⁵³ Uit eerdere onderzoeken is al gebleken dat poëtische uitspraken van belang zijn voor de literaire-historische situatie. Ze hebben veel invloed gehad op de beeldvorming van dichters en lezers op een bepaalde periode en droegen bij aan discussies.⁵⁴ Hoewel het onderzoek zich niet duidelijk richt op de literaturopvatting van de auteur, is het ook voor dit onderzoek naar engagement van belang om te onderzoeken of de politieke standpunten die spreken uit het werk overeen komen met de standpunten die de auteur buiten de tekst stelt. Enkel dan kan er gekeken worden naar hoe de roman is ingezet om een bepaald standpunt van de auteur over te brengen naar de lezer.

Onderzoekers die gebruik maken van werkextern materiaal hebben echter geen oog voor het verschil in hiërarchie van het gebruikte materiaal. Van den Akker betoogt dan ook dat de onderzoeker voorzichtig moet omgaan met ongelijksoortige documenten. Daarom heeft Van den Akker een ordening aangebracht in het beschikbare materiaal. Er valt hierbij wel de kanttekening te plaatsen dat grenzen tussen categorieën vaak lastig te trekken zijn, waardoor er eerder sprake is van een overzicht dan van een indeling. Daarnaast heeft Van den Akker niet ieder medium ingedeeld. Hierdoor is bijvoorbeeld de column nergens ondergebracht. Daarom is de keuze gemaakt om de column in te delen onder ‘manifesten’. Van den Akker stelt dat met dit materiaal voorzichtig omgegaan moet worden omdat er bij de auteur een grote behoefte is tot provocatie, waardoor er nog wel eens sprake zou kunnen zijn van overspanning van ideeën en tegenstrijdigheden in formuleringen. Het kan zijn dat de informatie die door de auteur gegeven wordt niet overeenkomt met dat wat hij in zijn werk stelt.⁵⁵ Uit de columns van De Winter spreekt vaak ook een duidelijk standpunt, die op een bepaalde manier de mening van de

⁵³ Van den Akker, 1985, p.18

⁵⁴ Ibidem, p.19

⁵⁵ Ibidem, p. 20

lezers probeert te beïnvloeden. Het is dan ook interessant om te bekijken hoe de standpunten uit de columns van De Winter zich verhouden tot de standpunten uit de romans van De Winter.

Niet alles dat behoort tot de werkexterne poëtica wordt door de auteur geëxpliciteerd. Daarom stelt Van den Akker dat er ook een *impliciete werkexterne poëtica* bestaat. Een auteur brengt namelijk niet al zijn opvattingen ter sprake. Het is aan de onderzoeker om ook zelf verbanden te leggen die niet direct door een auteur of dichter gegeven worden.⁵⁶ Wanneer de impliciete werkexterne poëtica nader onderzocht wordt, dan moet er vooral gekeken worden naar het handelen van de auteur in bijvoorbeeld kritieken. Zo kan bekeken worden of een dichter-criticus selectief te werk gaat : wat bespreekt hij wel en wat bespreekt hij niet? Hieruit kan een bepaalde afkeer tegen een bepaald type poëzie naar voren komen. Ook de manier waarop de dichter zich bijvoorbeeld uit in kritieken en de maatstaven die hij stilzwijgend gebruikt zeggen iets over de impliciete werkexterne poëtica. Daarnaast speelt ook de plaats van publicatie een belangrijke rol, omdat het iets zegt over de intenties van de auteur.⁵⁷ Wanneer dit betrokken wordt op het onderzoek naar het engagement van Leon de Winter, dan zal bij impliciete werkexterne poëtica vooral gekeken worden naar welke keuzes De Winter maakt in de bespreking van onderwerpen. De Winter kiest ervoor om sommige subjecten wel te behandelen en anderen niet en dit geeft een indicatie van welke keuzes De Winter met betrekking tot engagement in zijn oeuvre maakt.

In de paragraaf ‘Beschrijvingswijzen van versexterne poëtica’ biedt Van den Akker enkele beschrijvingswijzen voor poëticaonderzoek. In mijn scriptie wordt gekeken naar het oeuvre van Leon de Winter, dus daarom wordt enkel dit type onderzoek hier beschreven. In dit slag onderzoek worden de uitspraken van één auteur tot een overzichtelijk en systematisch geheel geordend. Wanneer het materiaal erg omvangrijk is dan is het herschikken en arrangeren van de veelal verspreid liggende opmerkingen van belang, zodat er een inzicht gegeven kan worden in de poëtische opvattingen van een auteur. Een kanttekening die bij dit type onderzoek geplaatst kan worden is het achterwegen laten van de context. Het is vaak een opeenstapeling van uitspraken, die in een ‘vacuüm’ geplaatst worden. Wanneer deze uitspraken dan ook niet geïnterpreteerd worden dan is er geen sprake van een poëtica. De poëtica wordt juist door *interpretatie* gevormd.⁵⁸ In dit onderzoek zouden de verschillende uitspraken door De Winter met betrekking tot de actualiteit systematisch geordend worden, zodat bekeken kan worden hoe het engagement van De Winter in zijn romans zich verhoudt tot het engagement van De Winter in zijn columns.

3.2.2. De werkinterne poëtica

Van den Akker biedt in zijn inleiding goede handvatten voor een analyse van de werkexterne poëtica. Op het gebied van de werkinterne analyse schiet zijn model tekort. Daarom zal er voor een werkinterne

⁵⁶ Van den Akker, 1985, p. 24-25

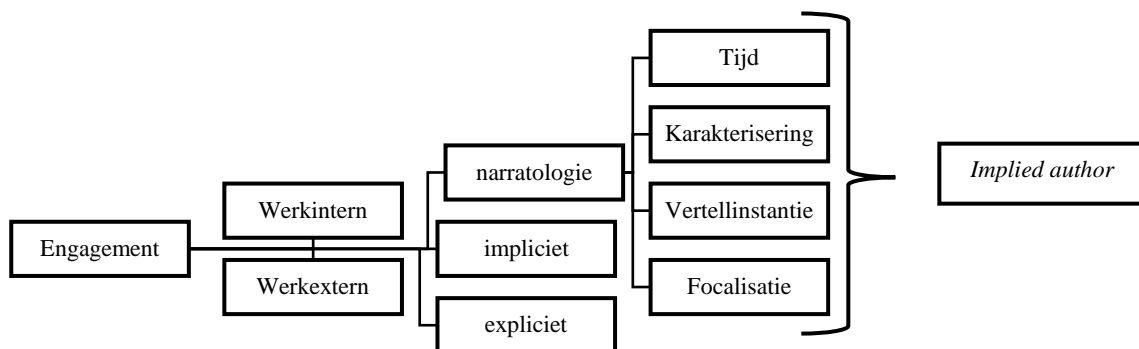
⁵⁷ Ibidem, p.26

⁵⁸ Ibidem, p.45

analyse gebruik worden gemaakt van de theorieën uit de verhaalanalyse. In dit onderzoek wordt er gebruik gemaakt van het perspectief van de narratologie, waardoor er vooral gekeken wordt naar de narratieve structuren en de manier van vertellen van het verhaal. Herman en Vervaeck stellen in hun werk *Vertelduijvels* (2009) dat een tekst vaak wordt opgedeeld in drie niveaus, zodat de tekst volledig bestudeerd kan worden.⁵⁹

Het eerste niveau, ook wel het oppervlakteniveau genoemd, is de ‘vertelling’. Dit is eigenlijk de ‘formulering’ van het verhaal. Het gaat om de zichtbare manier waarop het verhaal verteld wordt. Hieronder vallen zaken als woordkeuze, zinslengte en vertelinstantie.⁶⁰ Het tweede niveau is dat van het ‘verhaal’. Hierbij gaat het meer om hoe het verhaal aan de lezer wordt aangeboden, dus eigenlijk de organisatie van verhaalelementen. De focus ligt dan ook vooral op hoe de tijd in het verhaal wordt geordend en vanuit welke invalshoek de lezer het verhaal krijgt aangeboden.⁶¹ Het derde en meteen ook diepste niveau is de ‘geschiedenis’. Dit is voornamelijk een abstracte constructie, waardoor het voor de lezer niet direct te ontdekken is in een tekst.⁶²

In dit onderzoek worden de romans van Leon de Winter geanalyseerd op het niveau ‘verhaal’. Binnen dit niveau zijn drie centrale aandachtspunten belangrijk, namelijk: de tijd, de karakterisering en de focalisatie.⁶³ Daarnaast wordt echter ook de vertelinstantie meegenomen in deze analyse, aangezien dit ook iets zegt over hoe het verhaal aan de lezer wordt aangeboden. Vertelinstantie zit hierdoor tussen niveau 1 en niveau 2 in. Ook wordt het concept *implied author* gebruikt, om het onderscheid tussen de verteller en auteur op te vangen. De *implied author* is ook belangrijk voor de ideologische lezing van de roman. Met de keuze voor de narratologie als middel voor een werkinterne analyse ontstaat het volgende model voor het analyseren van engagement, zoals te zien is in figuur 2.

Figuur 2 Model voor analyseren van engagement

⁵⁹ Herman & Vervaeck, 2009, p.47

⁶⁰ Ibidem, p.47

⁶¹ Ibidem, p.48

⁶² Ibidem, p.48

⁶³ Ibidem, p.64

3.3. Werkintern onderzoek: Narratologie, het niveau van het ‘Verhaal’

Zoals hierboven al is benoemd, bestaat de narratologie uit drie niveaus. In dit onderzoek wordt enkel gekeken naar het tweede niveau, namelijk die van het ‘verhaal.’ Dit niveau bestaat uit vier aandachtspunten; tijd, karakterisering, focalisatie, vertelinstantie en *implied author*. Tijd en karakterisering zullen in dit onderzoek minder centraal staan, omdat zij minder zeggen over hoe de standpunten vorm krijgen dan punten focalisatie, vertelinstantie en *implied author*. Het zijn dus vooral deze factoren die voor het onderzoek naar engagement bruikbaar zijn. In de volgende subparagrafen worden deze aandachtspunten uitgebreider besproken.

3.3.1. Tijd en karakterisering

De tijd wordt bestudeerd aan de hand van de verhouding tussen de tijd van de geschiedenis en die van het verhaal. Het kan namelijk zo zijn dat een gebeurtenis op basis van de geschiedenis erg belangrijk is, maar dat die gebeurtenis in het verhaal nauwelijks of niet besproken wordt. Daarnaast kan het zo zijn dat een gebeurtenis die erg lang duurt in het verhaal maar kort genoemd wordt. Er worden daarom drie criteria gebruikt om verschillende tijdsaspecten te systematiseren, namelijk: de duur, de volgorde en de frequentie.⁶⁴ De duur wordt gemeten door een onderscheid te maken in de duur die nodig is om het verhaal te lezen (verteltijd) en de tijd die het verhaal op het niveau van de geschiedenis in beslag neemt (vertelde tijd).⁶⁵ Herman en Vervaeck stellen in navolging van Mieke Bal dat er vijf mogelijke relaties binnen de verteltijd en vertelde tijd te onderscheiden zijn, namelijk: ellips, versnelling, scène, vertraging en pauze. Ook kan een verhaal in verschillende richtingen verteld worden, namelijk vooruit of achteruit. Het gaat daarbij vooral om de volgorde van het verhaal.⁶⁶ Tot slot kan ook de frequentie bekeken worden. De frequentie is relevant voor een onderzoek naar tijd, omdat het de verhouding tussen het aantal keren dat iets gebeurt in de geschiedenis en het aantal keren dat het verteld wordt in het verhaal, nader bekijkt.⁶⁷ Bij de factor tijd gaat het echter meer om de manier waarop het verhaal verteld wordt, dan dat het ingaat op de inhoud van het verhaal. Dit maakt deze factor minder van belang in dit onderzoek.

Naast tijd staat in de narratologie ook karakterisering centraal. Herman en Vervaeck stellen dan ook dat de centrale vraag bij karakterisering luidt: ‘Hoe wordt het personage in het verhaal voorgesteld? Het gaat dan niet alleen om een lijst met kenmerken, maar vooral om de manieren waarop die kenmerken aangebracht kunnen worden.’⁶⁸ Rimmon-Kenan maakt in haar werk *Narrative fiction* (2002) een onderscheid in drie werkwijzen waarop een karakter getypeerd kan worden. Herman en Vervaeck nemen dit onderscheid over. Allereerst de directe karakterisering, waarbij het personage rechtstreeks getypeerd

⁶⁴ Herman & Vervaeck, 2009, p.64-65

⁶⁵ Ibidem, p.65

⁶⁶ Ibidem, p.68

⁶⁷ Ibidem, p.70

⁶⁸ Ibidem, p.72

wordt. Deze vorm van karakterisering komt vooral voor in de traditionele roman, waarbij een personage vaak geïntroduceerd wordt door een opsomming van karaktereigenschappen. Het kan dan zowel gaan om het uiterlijk als het innerlijk. Daarnaast kan een personage ook indirect gekarakteriseerd worden. Het gaat hierbij om typering aan de hand van metonymische verhoudingen. Dit komt tot uiting door de daden die in het verlengde van zijn karakter, de taal en de manier waarop een personage spreekt of het uiterlijk en de omgeving van een personage. Tot slot kan een personage ook analoog gekarakteriseerd worden. Het gaat hierbij om metaforische in plaats van metonymische beelden. Als voorbeeld hiervoor kan de naam van een personage gelden. Zo heten de leerlingen van de klas 'De Hel' 'Heiligenleven' of 'Voorzanger'. Het zijn deze namen die voornamelijk een symbolische functie hebben.⁶⁹

3.3.2. Focalisatie

Herman en Vervaeck stellen dat focalisatie verwijst naar 'de verhouding tussen het gefocaliseerde – de personages, acties en objecten die je als lezer aangeboden krijgt – en de focalisator – de instantie die waarneemt en die daardoor bepaalt wat de lezer aangeboden wordt.'⁷⁰ Het is dus de verhouding tussen het 'object' dat wordt waargenomen en het 'subject' dat waarneemt. Herman en Vervaeck maken een onderscheid in twee verschillende focalisator: de interne focalisator en de externe focalisator. Wanneer de focalisator in het verhaal optreedt, dan is hij intern. Wanneer de focalisator buiten het verhaal blijft dan is hij extern. Binnen een verhaal wordt er continu afgewisseld tussen interne en externe focalisatie. Het is daarbij echter wel van belang om de kanttekening te maken dat intern en extern hierbij geen absolute begrippen zijn.⁷¹ Daarnaast moet de focalisator volgens Herman en Vervaeckop niet verward worden met de verteller. Ook wanneer er sprake is van een ik-verhaal waarin de verteller en het personage samenvallen, is er nog steeds sprake van interne en externe focalisatie. Zo kan de 'ik-nu' terugkijken op iets wat de 'ik-toen' gedaan heeft. Er is dan sprake van externe focalisatie.

Naast interne en externe focalisatie vormt ook standvastigheid een criteria voor focalisatie. Wanneer een verhaal verteld wordt vanuit één instantie dan is er sprake van een 'vaste' focalisator. Als er juist sprake is van focalisatie door twee personages die elkaar steeds afwisselen, dan is er sprake van een 'variabele' focalisatie. Wanneer er echter sprake is van meer dan twee centra van focalisatie, dan spreekt men over 'meervoudige' focalisatie. De manier van standvastigheid met betrekking tot focalisatie kan binnen de roman veranderen. Zo kan de roman beginnen met een 'vaste' focalisator, maar uiteindelijk eindigen met meervoudige focalisatie.⁷²

Door middel van focalisatie kan een onderscheid gemaakt worden tussen wie focaliseert en wie gefocaliseerd wordt. Het is daardoor dus mogelijk om machtsstructuren bloot te leggen binnen een verhaal. Het personage dat namelijk niet focaliseert neemt de plaats in van object en diegene die juist

⁶⁹ Herman & Vervaeck, 2009, p.72-73

⁷⁰ Ibidem, p.75

⁷¹ Ibidem, p.77

⁷² Ibidem, p.78

wel focaliseert de plaats van subject. Het is de focalisator die uiteindelijk veel macht heeft, omdat de lezer enkel informatie verkrijgt via de focalisator. De lezer neemt deze informatie vaak al snel als waarheid aan. Hierdoor heeft de focalisator al meer macht dan de gefocaliseerde, omdat er geen informatie vanuit de gefocaliseerde gegeven wordt.. Focalisatie is dus een middel om de lezer te manipuleren. De subjectieve informatie van het personage kan de objectieve informatie namelijk laten vervagen en de plek innemen van de objectieve informatie.

3.3.3. Vertelinstantie

Herman en Vervaeck halen in hun werk de klassieke theorie van Normen Friedman aan om de verschillende vertelinstanties te definiëren. Friedman onderscheidt namelijk zeven vertelinstanties die in een verhalende tekst kunnen voorkomen. Allereerst, onderscheidt Friedman de *editorial omniscience*, ook wel de auctoriële alwetende verteller. Deze verteller staat boven de fictionele wereld en geeft alles weer in zijn eigen woorden.⁷³ Als de verteller minder expliciet op de voorgrond treedt, dan is er sprake van neutrale alwetendheid, de *neutral omniscience*.⁷⁴ De verteller richt zich hier niet direct op het publiek en spreekt ook niet in de ik-vorm. Hij geeft echter nog wel een duidelijk oordeel over de gebeurtenissen en de personages. Vervolgens maakt Friedman een onderscheid tussen twee ik-vertellers, die zich juist in de fictionele wereld begeven in plaats van erboven. Zo spreekt Friedman van de *I-witness*. Deze vertelt het verhaal in eigen woorden, maar is niet alwetend, zoals de auctoriële verteller.⁷⁵ De *I-protagonist* is de verteller die typisch is voor autobiografische romans. Hij praat over zichzelf.⁷⁶ Daarnaast zijn er ook twee soorten personage-vertellers. Ten eerste de *multiple selective omniscience*, waarbij het verhaal verteld wordt vanuit minstens twee verschillende personages. De lezer krijgt dan verschillende versies van dezelfde gebeurtenis te zien.⁷⁷ De tweede soort personage-verteller, is de enkelvoudige. Er is dan enkel één personage verantwoordelijk voor de invalshoek van het verhaal. Er is volgens Friedman bij personage-vertellers geen sprake meer van alwetendheid, omdat er vrijwel direct in het hoofd van het personage wordt gekeken.⁷⁸ Tot slot, spreekt Friedman over een zevende vertelinstantie die de zuivere mimesis zou benaderen. Hij noemt deze instantie de *dramatic mode*. Het verhaal lijkt dan steeds meer op een toneelstuk waarbij het vertelstandpunt wordt ingenomen door een camera dat registreert zonder in te grijpen. Vaak wordt deze vertelinstantie beperkt tot enkele fragmenten in een verhaal en is het ondergeschikt aan een andere vertelinstantie.⁷⁹

⁷³ Herman & Vervaeck, 2009, p.39

⁷⁴ Ibidem, p.39

⁷⁵ Ibidem, p.39

⁷⁶ Ibidem, p.39

⁷⁷ Ibidem, p.39

⁷⁸ Ibidem, p.40

⁷⁹ Ibidem, p.40

3.3.4. *Implied Author*

De auteur is dood, stelde Barthes in 1968, waardoor het idee dat de auteur en verteller één zijn in de roman ten grave gedragen werd. Toch lijkt een duidelijke scheiding tussen deze twee instanties ook niet te volstaan. Het verband tussen verteller en auteur wordt namelijk vaak gezocht en is ook van belang in het domein van de ideologie.

De relatie tussen de auteur en de verteller is door Wayne Booth in zijn studie *The rhetoric of Fiction* (1961) al gepoogd te redden. Volgens Booth is een verhalende tekst een vorm van communicatie waarbij er ‘altijd sprake [is] van een zender, een boodschap en een ontvanger.’⁸⁰ Hij stelt echter dat je deze drie termen niet makkelijk kunt invullen met de begrippen schrijver, verhaal en lezer. Er zijn hier namelijk meerdere instanties betrokken bij het verhaal dan enkel schrijver, verhaal en lezer. Booth plaatst daarom nog drie instanties tussen de schrijver en het verhaal. Dit zijn de *implied author*, *dramatized author* en *undramatized narrator*.⁸¹ Aangezien in dit onderzoek naar engagement vooral interesse is in de niet zichtbare relatie tussen de verteller en de auteur, wordt er in deze paragraaf enkel zijn begrip *implied author* nader uitgewerkt.

Booth stelt dat de *implied author* geen duidelijk figuur is dat optreedt binnen de tekst, want hij heeft geen hoorbare stem of zichtbare verschijningsvorm. Toch zit hij wel achter het verhaal verscholen. De impliciete auteur is namelijk degene die het beeld vormt van het geheel aan normen en opvattingen binnen de roman, wat samen de ideologie van de tekst vormt. Kortom: De impliciete auteur is ‘verantwoordelijk voor het wereldbeeld dat uit een verhaal spreekt en dat je kunt afleiden uit de woordkeuze, de manier waarop personages voorgesteld worden, de humor enzovoort.’⁸² De impliciete auteur wordt zo dus geconstrueerd door de lezer: ‘het is een soort bewustzijn dat in de geest van lezers opgeroepen wordt door een tekst.’⁸³

Het hoeft echter binnen een roman niet zo te zijn dat de impliciete auteur dezelfde ideologie deelt als de personages of de verteller binnen de roman. Wanneer er echter naar de betrouwbaarheid van de tekst gekeken wordt, is het wel van belang dat de uitspraken van de verteller nauw aansluiten bij de ideologie van de impliciete auteur. Dit komt namelijk de betrouwbaarheid van de verteller ten goede. Toch brengt de *implied author* ook een probleem met zich mee, omdat er ‘geen procedure bestaat waarmee deze ongrijpbare instantie in een tekst kan worden opgespoord.’⁸⁴ Het benoemen van een impliciete auteur berust namelijk altijd op interpretatie.

De impliciete auteur wordt dus gecreëerd door de reële auteur, maar het is de lezer die een beeld vormt van deze auteur. Hij neemt hierdoor plaats tussen de verteller in het verhaal en de daadwerkelijke auteur. Een andere literatuurwetenschapper, namelijk Dominique Maingueneau, brengt

⁸⁰ Herman en Vervaeck, 2005, p.24

⁸¹ Ibidem, p.24

⁸² Ibidem, p.24

⁸³ Rock et al, 2013, p.60

⁸⁴ Ibidem, p.60

dit onderscheid ook aan. In zijn werk *Le discours littéraire. Paratopie et scène d'énonciation* vroeg hij zich af waar de auteur gesitueerd is binnen een literair werk. Wat zijn de verbanden tussen de auteur, de verteller en de personages? Volgens Maingueneau (2004) zijn er drie instanties die binnen een werk met elkaar verweven zijn, namelijk la personne (l'être civil), l'écrivain (la fonction-auteur dans le champ littéraire), l'inscripteur (l'énonciateur textuel).⁸⁵ Onder de *personne* wordt de auteur als biografisch persoon verstaan, dus de auteur als burger. In het geval van de *Max Havelaar*, zou dit Eduard Douwes Dekker zijn. De *écrivain* is de auteur van het werk, in het geval van de *Max Havelaar* dus Multatuli. De focus ligt dan op het auteursbeeld. Tot slot wordt onder de *inscripteur* de verteller van een roman verstaan. Het gedrag van de auteur wordt hier gerelateerd aan het discours van de verteller en het gedrag van de biografische persoon. Dit valt te koppelen aan Booths begrip van *implied author*, want de auteur is niet zichtbaar in de roman, maar draagt wel een bepaalde ideologie uit.⁸⁶

⁸⁵ Meizoz, 2009, p.2

⁸⁶ Ham, 2015, p.35-36

3.4. Ideologisch perspectief

Het ontbreekt de narratologie echter aan oog voor de ideologie, terwijl dit in dit onderzoek ook deels gebruik wordt gemaakt van een ideologische lezing. Philippe Hamon heeft geprobeerd hier verandering in te brengen door middel van een structuralistische ideologie-studie. Hamon ziet ideologie als een 'l'effet idéologie' dat wordt gestuurd door 'la mise en scène stylistique d'apareils normatifs textuels incorporés à l'enoncé.'⁸⁷ Hij stelt hier eigenlijk dat het lijkt alsof de nomen verpakt zijn in een vormelijk omhulsel. Zo stelt Hamon dat de manier waarop een personage handelt of spreekt veel zegt over de normen en waarden die een tekst oplegt.

Vincent Jouve werkt dit idee van Hamon verder uit. Hij stelt echter dat een tekst een 'effet-valeur' heeft en dat een werk in staat is om waarden te etaleren. Op verhaalniveau stelt Jouve dat bewustzijnsvoorstellingen en vertelinstantie onherroepelijk verbonden zijn met bepaalde voorkeuren en waardeoordelen.⁸⁸ Het is interessant om dit onderzoek ook te kijken welke waardeoordelen spreken uit zaken als vertelinstantie of focalisatie, omdat het iets stelt over hoe het engagement van Leon de Winter wordt vormgegeven. Keuzes in hoeveel handelingsruimte personages krijgen en of bepaalde personages focaliseren zeggen ook iets over het doel van het engagement van De Winter. Wil hij enkel één kant van de actualiteit belichten of kiest hij ervoor om het breder te belichten door meerdere personages te laten focaliseren? Het zijn de deelvragen die zorgen voor een ideologische lezing. Het is juist door te kijken wat de narratologie blootlegt kan er iets gesteld worden over het engagement van De Winter en welke politiek-ideologisch idee uit zijn werk spreekt.

3.5. Toepassing narratologie

Voor de analyse van het engagement binnen de romans van De Winter wordt er gebruik gemaakt van de ideeën van de narratologie. Daarnaast wordt ook gekeken naar het ideologisch perspectief. Zoals in de eerste paragraaf al werd gesteld zijn er verschillende deelvragen geformuleerd, namelijk:

1. Welke maatschappelijke en politieke kwesties worden in de roman besproken?
2. Hoe wordt dit engagement vormgegeven?
3. Met welk doel wordt engagement ingezet in deze roman?
4. Is er een samenhang tussen het engagement dat spreekt uit het werk van Leon de Winter en het engagement uit zijn columns?

Het antwoord op de eerste deelvraag is vooral het geven van een overzicht van dat wat besproken wordt in de roman. Het is een samenvatting van het engagement dat in de roman vormgegeven wordt. De tweede deelvraag gaat vooral in op hoe dit engagement is vormgegeven. Wanneer de werkinterne

⁸⁷ Hamon, 1984, p.20.

⁸⁸ Jouve, 2001, p.112

poëtica wordt geanalyseerd dan wordt er gebruik gemaakt van de narratologie. Om het narratologisch onderzoek te concretiseren zijn er twee analysevragen opgesteld, namelijk:

1. Hoe wordt het verhaal gefocaliseerd?
2. Welke vertelinstanties komen aan bod in het verhaal?

De uitkomsten van deelvraag twee kunnen gebruikt worden voor de beantwoording van deelvraag 3. Uit het narratologisch onderzoek komen namelijk zaken naar voren die iets zeggen over het standpunt dat de auteur inneemt. Daarnaast kan gekeken worden naar welke impliciete en expliciete opvattingen (maatschappijkritiek, gender, etc.) spreken uit de roman. Uit deze standpunten en opvattingen kan dan een soort doel spreken waarom de auteur dit engagement zo uitwerkt. Tot slot worden ook de columns van De Winter vergeleken met de uitkomsten van het werkinterne onderzoek om zo een duidelijk beeld te schetsen van het engagement van Leon de Winter.

3.6. Werkextern onderzoek: Analysemethode van de columns

Voor de analyse van de werkinterne poëtica wordt er gebruik gemaakt van verschillende theorieën uit de narratologie. Voor de analyse van de werkexterne poëtica moet er echter gebruik worden gemaakt van een andere methode.

3.6.1. Verantwoording corpus

Om de werkexterne poëtica met betrekking tot het engagement van Leon de Winter te duiden, worden er verschillende columns geanalyseerd. Het is namelijk dit middel dat in de media de kracht heeft een groot publiek te bereiken en te informeren over gebeurtenissen buiten de directe omgeving van het publiek. Het opiniestuk volgt namelijk niet de gevestigde opinie, maar geeft juist een andere interpretatie of een bijzondere gedachtesprong weer.

Een opiniestuk is daarom te duiden als een persoonlijke tekst met daarin een betoging over een uiteenlopend onderwerp.⁸⁹ Hierin is een contrast aan te wijzen tussen het informatieve karakter en de stijl van de tekst. De auteur is namelijk niet enkel informatief, want de auteur wil namelijk ook opvallen om zo zijn standpunt duidelijk over te brengen. Hierdoor maakt de auteur vaak gebruik van een opvallende manier van schrijven. Zo zal een auteur eerder kiezen voor woorden met een bepaalde lading en/of een diepere betekenis. Daarnaast zijn columns vaak onderscheidend, omdat ze een nieuwe of andere visie presenteren met betrekking tot een bepaald onderwerp. De auteur krijgt alle middelen aangereikt om te *framen* in zijn columns, aangezien hij niet aan bepaalde richtlijnen hoeft te voldoen.

⁸⁹ Kussendragter & Van der Lugt, 200, p.339.

Het is juist deze vrijheid in schrijven die voor dit onderzoek naar engagement relevant is. In een informatieve tekst zou De Winter gebonden zijn aan bepaalde conventies, maar in zijn columns kan hij schrijven wat hij wil en op de manier die hij wil. Het is juist de column waarin De Winter duidelijk zijn opinie uiteen kan zetten. Daarnaast kan hij ook kiezen voor bepaalde stijlmiddelen die zijn opinie kracht bij kunnen zetten. Uiteindelijk zullen zijn opinies en stijlmiddelen uit de columns naast zijn romans worden gelegd om zo te bekijken of de visie die uit zijn romans spreekt ook gedeeld wordt in zijn columns. Om dit te kunnen bewerkstelligen is het echter wel van belang dat er een corpus samengesteld wordt.

Voor de samenstelling van het corpus zijn een aantal selectiecriteria opgesteld. Allereerst moeten de columns en/of opinieartikelen verschenen zijn op een formeel platform. Sites die columns over hebben genomen van De Winter, zoals persoonlijke blogs, worden dus buiten beschouwing gelaten. Ook de columns van www.hetvrijewesten.nl worden niet meegenomen in de analyse, omdat zij niet aansloten op de thema's die in de romans werden besproken. *Het Vrije Westen* is namelijk een site die in 2012 zelf door Leon de Winter is opgericht. Deze site bevat columns/blogs van Leon de Winter waarin politieke discussies worden verslagen vanuit Amerika. Het gaat in zijn blogs daarom voornamelijk over de Amerikaanse politiek.

Daarnaast is een ander selectie criterium dat de columns gepubliceerd moeten zijn rond het jaar van uitgave van de desbetreffende onderzochte roman. Zo wordt voor het werk *Geronimo* (2015) enkel columns uit 2015 en begin 2016 gebruikt. Hierdoor kunnen de columns duidelijk naast de romans worden gelegd en is de kans groter dat de opinie in de columns ook overeenkomt met de opinie in de romans. Het is daarnaast belangrijk dat het jaartal in ogenschouw genomen wordt, omdat de opinie van een auteur ook door de jaren heen kan veranderen. Helemaal een schrijver als De Winter, die in het verleden al een grote omwenteling maakte in overtuiging, zou daarvoor gevoelig kunnen zijn. Ook is het relevant dat de thematiek van de columns enigszins overeenkomt met de thema's in de roman.

Daarnaast zijn er ook twee selectiecriteria die gebaseerd zijn op praktische overwegingen. Er wordt in dit onderzoek namelijk enkel gebruik gemaakt van columns die in Nederland gepubliceerd zijn. Het is dan namelijk makkelijker te stellen dat er sprake is van een zelfde leespubliek. Ook zijn verschillende columns van De Winter al offline gehaald, waardoor ze niet meer raadpleegbaar zijn. Dit is vooral het geval bij de oude columns die in *De Telegraaf* en *Elsevier* zijn gepubliceerd. Het aantal beschikbare columns blijft daardoor beperkt, waardoor iedere column die wel raadpleegbaar was meegenomen is in dit onderzoek. Het corpus bestaat hierdoor uit een totaal van zeventien columns. Ze zijn afkomstig van drie verschillende platformen, namelijk *De Daghelykse Standaard*, *NRC Handelsblad* en *Elsevier weekblad*.

3.6.2. Analyse columns

Na de samenstelling van het corpus, moeten de columns ook geanalyseerd worden. Er is gekozen om de methode voor de analyse van de columns, grotendeels te laten overeenkomen met de methode van de analyse van de romans. Zo wordt er per column gekeken welke politieke en maatschappelijke kwesties in de roman besproken worden. In hoofdstuk 6 zal daar een duidelijk overzicht van gegeven worden. Vervolgens wordt gekeken hoe De Winter het engagement in zijn columns vormgeeft. Dit wordt ook onderzocht in de romans van De Winter, waardoor de resultaten van beide onderzoeken ook gemakkelijk met elkaar vergeleken kunnen worden. Ten slotte wordt er dan getracht om een antwoord te formuleren op de laatste deelvraag, die luidde: Is er een samenhang tussen het engagement dat spreekt uit het werk van Leon de Winter de en het engagement uit zijn columns?

Hoofdstuk 4

Leon de Winter - Geronimo (2015)

Toen in 2015 de nieuwe roman van Leon de Winter verscheen, getiteld *Geronimo*, werd het door de uitgeverij omschreven als ‘een duizelingwekkende roman over onderdrukking en vrijheid, over schoonheid en rouw, over haat en liefde.’⁹⁰ Dit zijn vrij banale thema’s voor een politiek schrijver. Toch maakte De Winter als vertrekpunt van zijn roman gebruik van een actueel, politiek-maatschappelijk thema, namelijk de operatie rondom Osama bin Laden. Hij geeft aan deze gebeurtenis echter een twist, want kunnen wij in deze tijden van *Fake News* wel stellen dat Osama Bin Laden echt dood is? Is de operatie wel verlopen, zoals de officiële media en de Verenigde Staten ons willen laten geloven? Leon de Winter biedt ons een alternatief: Osama bin Laden is niet dood, hij leeft.

De Nederlandse media reageerden niet fel op dit nieuwe boek van de Winter in vergelijking met zijn voorgaande romans. Toch zijn ze wel sceptisch. Zo stelde Arjan Peters in zijn recensie in *De Volkskrant*: ‘Het is allemaal te veel, te erg, te sentimenteel. Maar ook zó krankzinnig dat Leon de Winter met *Geronimo* de werkelijkheid benadert.’ Enerzijds vindt Peters dat De Winter wel wat subtieler had mogen zijn, maar anderzijds bewondert hij ook de fantasie van De Winter. Zijn verhaal is zo absurd dat het bijna geloofwaardig wordt. Ook Arjen Fortuin is niet enkel lovend. In zijn recensie ‘Het genot van een goed complot’ in het *NRC Handelsblad* stelt hij dat je in het boek ‘meer op zoek [bent] naar feitelijke waarheid dan naar literaire verlossing’.⁹¹ De schrijfstijl van de roman is eenvoudig en vlak en is niet direct van hoog literair niveau. Het is volgens Fortuin echter wel bewonderenswaardig hoe De Winter erin slaagt om de werkelijkheid te verweven met fictie. Het is juist deze verweving met werkelijkheid en fictie die in dit onderzoek interessant is. In dit hoofdstuk wordt deze roman dan ook behandeld aan de hand van de engagementstheorieën uit het theoretisch kader.

4.1. Samenvatting van het werk

De roman *Geronimo* heeft een ingewikkeld plot met veel verschillende gebeurtenissen en door elkaar lopende relaties. Daarom wordt er een korte uiteenzetting gegeven van de inhoud van de roman.

Het verhaal vangt aan met een telefoongesprek tussen Tom Johnson en Vera, zijn ex-vrouw. Het gesprek gaat over hun overleden dochter die de dag ervoor negen zou zijn geworden. De lezer weet dan nog niet waaraan Sarah, Toms dochter, zou zijn overleden, maar uiteindelijk zal blijken dat Vera en Sarah aanwezig waren bij de aanslagen in Madrid. De verwondingen die Sarah daar opliep bleken haar uiteindelijk fataal. Tijdens deze gebeurtenis en het ziekbed van Sarah was Tom op missie in Irak,

⁹⁰ Zie de website van De Bezige Bij (www.debezigebij.nl/boeken/geronimo)

⁹¹ Fortuin, 2015

waardoor hij er niet voor Vera kon zijn. Het lukte hen niet om hun verdriet rondom het overlijden van hun dochter samen te verwerken en uiteindelijk besloten ze om uit elkaar te gaan.

In 2008 is Tom wederom op missie in Afghanistan en hier maakt hij kennis met het meisje Apana. Haar vader is door een aanslag van de Taliban om het leven gekomen. Tom kiest ervoor om Apana te verzorgen en hij laat haar luisteren naar de *Goldbergvariaties* van Bach. Ook zorgde hij ervoor dat Apana pianoles kreeg. In 2009 raakt Tom gewond bij een missie, waardoor hij lang moet herstellen en revalideren. Tijdens zijn revalidatieperiode wordt zijn basis aangevallen en wordt Apana meegenomen. Haar handen en oren worden afgesneden, omdat Apana zich inliet met de Westerse muziek. Wanneer Usama Bin Laden op 11 mei 2010 voor één van zijn vrouwen vanilleijs gaat halen, komt hij Apana, inmiddels een bedelares, zittend op een kleedje tegen. Opvallend is dat Osama bin Laden de hele roman steevast Usama wordt genoemd door De Winter, maar daarvoor is geen verklaring te vinden. Dit zou een esthetische verklaring kunnen hebben of het zou zo kunnen zijn dat De Winter geen één op één relatie wilde leggen met Osama bin Laden. Het geeft hem een vorm van vrijheid, want hij hint enkel naar het idee dat het Osama is. Hij besluit haar in huis te nemen en verzorgt haar nauwlettend. Ondertussen is het Seals team 6 Usama Bin Laden op het spoor gekomen. Zij krijgen de opdracht om Usama te vermoorden, maar het team heeft echter andere plannen en wil Usama omwisselen voor een dubbelganger, Usama Ben Laden. Zij kiezen dus voor 'capture' in plaats van 'kill'. Op 1 mei 2011 is het dan zover en *Operation Neptune Spear* wordt in werking gesteld. Usama Bin Laden wordt door de speciale eenheid geïkapt en Usama Ben Laden wordt gedood en in de oceaan gegooid.

Tijdens deze operatie was de jonge christelijke Pakistaan Jabbar getuige en na de operatie betreedt hij het huis en neemt een kruk mee. Hij is van plan deze kruk te verkopen om zo zijn overtocht naar Amerika te kunnen bekostigen. In het huis vindt Jabbar ook Apana en hij besluit om samen met zijn moeder voor haar te zorgen. Jabbar, wiens echte naam eigenlijk John is, wordt verliefd op Apana. Zij zoenen regelmatig en op een gegeven moment vertelt Apana dat ze verzorgd is door Usama Bin Laden. Ook vertelt ze Jabbar dat Usama een USB-stick in zijn bezit had die Obama's positie als president in problemen zou brengen.

Tom kampt ondertussen met een groot schuldgevoel, omdat hij zich verantwoordelijk voelt voor de verminking van Apana. Tom komt via Danny Davis in contact met de Israëlische geheime dienst. Hij vertelt over de ontvoering van Usama Bin Laden, maar wil daar wel iets voor terug en zet een zoektocht naar Apana op touw. Hij wil haar graag adopteren en meenemen naar de Verenigde Staten. Wanneer hij Apana aantreft in Abbottabad in Pakistan, ontmoet hij ook Jabbar en zijn moeder. Jabbar heeft ondertussen de USB-stick in het gestolen krukje van Usama gevonden en kiest ervoor om deze te vernietigen. Tom komt hierachter, maar kan niks met deze USB-stick. Ondertussen heeft hij wel besloten om Apana, Jabbar en Maria mee te nemen naar Amerika. Wanneer hij terug is in Amerika om dit te regelen, gaat het in Pakistan mis. Mirjam en Jabbar worden door de Saoediërs aangevallen, omdat ze aan het bidden zijn. Mirjam en Jabbar overlijden beiden en Apana wordt meegenomen. Usama wordt ondertussen door de geheime dienst getraceerd en wordt uiteindelijk gedood. Tom vindt uiteindelijk

Apana niet meer terug en moet het doen met het wonderverhaal dat hij te horen krijgt. Zij zou op een wonderbaarlijke manier haar handen weer teruggekregen hebben en overal in Pakistan op de piano de Goldbergvariaties van Bach ten gehore brengen.

4.2. Werkinterne analyse

In deze paragraaf worden de bevindingen betreffende het narratologisch en ideologisch perspectief gepresenteerd die bij het analyseren van de roman *Geronimo* naar voren zijn gekomen. Deze perspectieven zijn geanalyseerd op basis van de methode die in het voorgaande hoofdstuk beschreven is. De focus wordt dus gelegd op dat wat relevant is voor de analyse van engagement.

4.2.1. Maatschappelijke en politieke kwesties

De roman vangt aan met een opvallende disclaimer in het colofon, namelijk:

Elke overeenkomst met bestaande figuren, organisaties, gebeurtenissen en historische feiten berust op louter toeval.⁹²

De Winter vraagt hier de lezer expliciet om het geschrevene te beschouwen als fictie en dat gescheiden te laten van de werkelijkheid. Overeenkomsten met de werkelijkheid, berust volgens hem enkel op toeval. Dit komt overeen met een basisregel van de fictionaliteit. De auteur sluit een pact met zijn lezer waarbij de verhaalwereld even voor “waar” wordt aangezien, zonder dat deze direct naast de werkelijkheid gelegd wordt. De lezer is zo bereid om mee te gaan in de wereld van het literaire werk.⁹³ Juist door de loop van de geschiedenis in twijfel te trekken, moet De Winter deze disclaimer wel afgeven om de lezer mee te krijgen in zijn werk.

De waarschuwing dat de overeenkomst met bestaande figuren enkel berust op louter toeval, hoeft niet te betekenen dat er geen vergelijking met de werkelijkheid te trekken is. Er moet echter wel rekening gehouden worden met het feit dat als een roman draait om een politieke of maatschappelijke actualiteit, dat nog niet meteen betekent dat een roman ook daadwerkelijk geëngageerd is. De Winter kan ook enkele onderwerpen opvoeren waarover de lezer zelf zijn gedachten kan laten gaan, zonder dat De Winter daar een duidelijke opinie aan toevoegt. Een roman hoeft niet direct te leiden tot een verandering van inzicht of een verduidelijking van een opinie in het publieke debat.

Zoals in de samenvatting van het werk al naar voren kwam, gaat deze roman over *Operation Neptune Spear*. Op 1 mei 2011 zou Osama Bin Laden door een speciale eenheid overmand en gedood zijn en vervolgens in de oceaan gegooid. Er zijn hier echter geen foto's en beelden van. Daarnaast is er

⁹² De Winter, 2015, p.4

⁹³ Winkler, 2014, p.36

ook geen DNA van Bin Laden overgeleverd. Volgens *Defense Secretary* Leon Panetta konden Obama en het *national security team* op hun *live feed* ook niet zien wat er gebeurde toen de SEALs het huis binnengingen. Het verhaal over de dood van Bin Laden wordt daardoor ook vaak in twijfel getrokken, want waarom zou een president ervoor kiezen om één van de meest gezochte terroristen meteen te doden in plaats van hem voor de hele wereld te berechten?

Seymour Hersch, een Amerikaanse onderzoeksjournalist, verscheen in 2013 met een alternatief verhaal en noemde de dood van Bin Laden door de Amerikanen één grote leugen. Hersch geeft in de *London Review of Books* drie kernpunten waaruit blijkt dat de Amerikaanse overheid niet de waarheid sprak. Ten eerste zou de aanval van de Amerikanen ook gecommuniceerd zijn met de Pakistanen. De ISI wist dus alles. Ook zou Amerika niet door eigen onderzoek de verblijfplaats gevonden hebben, maar zouden ze getipt zijn door een informant van ISI in ruil voor een beloning. ISI zou Bin Laden al een aantal jaren gevangen houden. Tot slot zou de Amerikaanse overheid hebben willen claimen dat Bin Laden gedood zou zijn door een drone-aanval. Toen één van de Black Hawks die avond echter crashte, kon deze leugen niet doorgezet worden. Amerika moest toen wel erkennen dat Bin Laden door een grondaanval gedood is.⁹⁴ De afgelopen jaren kreeg Hersch veel kritiek op deze standpunten, maar steeds meer onderzoek wijst uit dat zijn standpunten niet geheel verworpen kunnen worden. Het blijft echter lastig te stellen wie er gelijk heeft, want Amerika houdt haar kaken stijf op elkaar.

Opvallend is dat Leon de Winter zich deels heeft laten inspireren door deze ontdekkingen van Hersch. Zijn roman lijkt in het begin de officiële feiten te volgen, namelijk dat Bin Laden zou zijn gevonden na jaren inlichtingenwerk door de CIA. Bin Laden wordt echter niet zoals in de officiële lezing vermoord door Amerikaanse mariniers, maar meegenomen door de Tzadzjiekken. Toch wordt de operatie zelf redelijk natuurgetrouw uiteengezet en is enkel de omwisseling een nieuwe twist aan het verhaal. Wanneer hij eenmaal meegenomen en gevangen gehouden wordt, verlinkt Tom ze bij de Mossad. Ook de Winter maakt gebruik van een informant, alleen is het geen lid van de geheime inlichtingendienst, maar een vriend van de Amerikaanse mariniers. Tom krijgt als beloning hulp in de zoektocht naar Apana. Tot slot wordt Usama in de roman vermoord door een drone-aanval van de Israëlische inlichtingendienst. Net zoals de Amerikaanse overheid wilde beweren. Alhoewel de beweringen van Hersch pas in 2015 duidelijk zijn opgeschreven, deed hij deze al wel eerder in 2013. Het lijkt er dus op dat De Winter zich ook deels heeft laten inspireren op deze complottheorie.

Naast deze complottheorie heeft De Winter nog meer aspecten uit de werkelijkheid gehaald, zoals het meisje Apana. De winter heeft Apana namelijk gemodelleerd naar het Afghaanse meisje Bibi Aisha die door middel van een Times-coverportret wereldfaam heeft gekregen. Zij heeft op dit portret namelijk geen neus, omdat zij verminkt is door een Taliban-man. De Winter heeft haar als voorbeeld gepakt voor zijn eigen personage en haar in plaats van geen neus, geen oren en handen gegeven. Zij kan zich zo nooit meer inlaten met Westerse muziek. Ook is de speech van Barack Obama na de dood van

⁹⁴ Hersch, 2015

Osama Bin Laden gebruikt binnen de roman. De Winter heeft hem namelijk vertaalt en verwerkt met gedachtes die Obama gehad zou kunnen hebben bij het schrijven van de speech.

Wat de behandeling van deze complottheorie juist zo actueel maakt, is dat er vaker voorbeelden zijn verschenen van onbetrouwbaar nieuws. In de afgelopen jaren hebben steeds meer mensen toegang gekregen tot het medialandschap mede door *social media*. Nu het aanbod steeds meer groeit, wordt het ook steeds onduidelijker wat nu de werkelijkheid is. De Winter snijdt hier dus een belangrijk punt aan, door juist dat wat vaststaat en gesteld wordt door bijvoorbeeld instanties en de media niet voor waarheid aan te nemen. Het is de klassieke vraag ‘Wat is waarheid?’ die De Winter weer centraal stelt in zijn werk. Aan de hand van deze grote thematische kwestie over of dat wat aan ons gepresenteerd wordt als waarheid ook echt de waarheid is, worden kleinere kwesties aan de orde gesteld. Deze zijn verweven in het verhaal en worden door de narratologie duidelijk gemaakt. In de volgende paragraaf worden deze kwesties besproken.

4.2.2. *Vormgeving engagement*

De politieke en maatschappelijke kwesties die in de vorige paragraaf besproken zijn, worden deels op tekstueel niveau weergegeven. Daarom zal in deze paragraaf de narratologische aspecten van de roman centraal staan, zoals de karakterisering van personages en de vertelsituatie.

4.2.2.1. Vertelinstantie en focalisatie

De roman is een raamvertelling: Tom Johnson, ex-commando en CIA-man, vertelt het verhaal omtrent het kapen en doden van Usama Bin Laden. Hij stelt dan ook zelf: ‘Er is veel gebeurd de laatste drie, vier jaar, nou eigenlijk al natuurlijk sinds toen, met ons en, en met Sarah, en ik dacht, ik ga het allemaal opschrijven’.⁹⁵ Dit verhaal wordt omkaderd door een telefoongesprek tussen Tom en zijn ex-vrouw. De structuur van de roman is zo het evenbeeld van de structuur van de *Goldberg variaties*: ‘Het eerste deel is een aria, en de dertig stukken die daarna komen zijn varianten van die aria. Het laatste deel is een herhaling van het eerste.’⁹⁶ Ook het telefoongesprek tussen Tom en zijn ex-vrouw kan gezien worden als een aria.⁹⁷ Tom, het hoofdpersonage van deze roman, reflecteert op zijn stukgelopen relatie en uit zijn gevoelens. Het is een aria over rouw en onvermogen.

Buiten deze ‘aria’s’ bevat de roman twee delen en in totaal 30 hoofdstukken. Deel I bevat de hoofdstukken 1-19 en hebben betrekking op *Operation Neptune Spear*. Deel II gaat over de tijd na deze operatie en bevat de hoofdstukken 20-30. Ieder hoofdstuk heeft als titel de plaats en datum en de voornaam van het personage dat in dat betreffende hoofdstuk focaliseert. Enkel in de hoofdstukken 6,

⁹⁵ De Winter, 2015, p.8

⁹⁶ De Winter, 2015, p.121

⁹⁷ Een aria is een muziekstuk voor de zangstem. De aria heeft vrijwel altijd muzikale begeleiding en dient voor de muzikale uitbeelding van gevoelens.

12 en 26 worden de perspectieven van twee personages (namelijk Tom en Jabbar) afgewisseld. Deze afwisseling van focalisator is vrij duidelijk, omdat dit wordt aangegeven met een witregel. Daarnaast is het duidelijk dat wanneer er sprake is van een dialoog, Tom focaliseert en wanneer er wordt teruggedacht aan de gebeurtenis, bijvoorbeeld het stelen van de kruk, Jabbar focaliseert.

Binnen de roman is er dus sprake van ‘meervoudige focalisatie’. In totaal zijn er vijf focaliserende personages: UBL (Usama Bin Laden), Jabbar, Tom, BHO (Barack Obama) en Danny Davis. Enkel in de hoofdstukken van Tom wordt er verteld in de ik-persoon. De andere hoofdstukken hebben een alwetende verteller. Dit wordt vooral duidelijk in de inleiding van het personage Danny Davis:

In dit hoofdstuk maken we kennis met Danny Davis. Op bovenstaande datum was hij veertig jaar oud. Hij was wiskundige, slank, gemiddeld van lengte, had een smal, bijna aristocratisch gezicht, grijzende slapen, een soepele tred, en hij sprak Engels met het accent van een goedmoedige Australiër.⁹⁸

Ook in de hoofdstukken waarin UBL focaliseert, is er sprake van een alwetende verteller. Zo luidt hij de roman in: ‘Usama bin Laden leefde vijf jaar lang achter de muren van zijn schuilhuis, zo luidt het officiële verhaal. Dat is niet correct. Geregeld is hij ’s nachts naar buiten gegaan.’⁹⁹ De verteller stelt zelf dat de informatie die gegeven wordt in de officiële media niet correct is en komt met een alternatief verhaal. De verteller is echter niet altijd zeker van zijn zaak, dus brengt ook nuanceringen aan. Zo stelt hij: ‘Hoe vermomde hij zich als hij ’s nachts naar buiten ging? Als volgt, zo heb ik uit de beschrijvingen begrepen.’¹⁰⁰ De verteller dekt zichzelf in door te zeggen dat hij zijn informatie enkel van anderen heeft en er niet zelf bij was. Dit verzwijgen van informatie komt nogmaals nadrukkelijk naar voren in hoofdstuk 3 waar Tom focaliseert: ‘Onze “covert operations” – waarover ik op deze plek niks zeg – worden uitgevoerd door kleine units en de Seals en Delta’s zijn op dezelfde manier georganiseerd.’¹⁰¹ De verteller houdt dus ook nadrukkelijk informatie voor de lezer achter en neemt soms duidelijk het woord.

Het is opvallend dat enkel mannen in deze roman focaliseren, omdat voor Apana een sleutelrol is weggelegd. Zij is de verbindende factor tussen Tom, Jabbar en UBL. Toch krijgt zij als verminkte vrouw geen stem, terwijl haar kant van het verhaal het meest interessant is. Het is Jabbar die vertelt wat Apana heeft gezegd:

⁹⁸ De Winter, 2015, p.175

⁹⁹ De Winter, 2015, p.19

¹⁰⁰ De Winter, 2015, p.20

¹⁰¹ De Winter, 2015, p.50

“We keken mekaar aan, we wisten allebei wat het woord was. En toen zei ik: zeg het. En ze keek me echt brutaal aan. Ze durfde nu alles te zeggen. Ze zei: wil je echt dat ik het zeg? En ik zei: ja, zeg het. Echt? Vroeg ze. Zeg het, zei ik. En toen zei ze het.”¹⁰²

Het is Apana over wie gesproken wordt, zonder dat ze zelf focaliseert. Ze is een object en wordt waargenomen door een subject. De lezer krijgt zo enkel informatie over Apana via de focalisator. Hierdoor heeft de focalisator ook een soort machtsmiddel in handen. Ook andere vrouwen krijgen binnen de roman geen stem en worden voornamelijk op uiterlijk beoordeeld. Zo weten we van de jongste vrouw van UBL dat zij:

‘Als een wild dier was ze, met een klein maar lenig lichaam en een intuïtie die hem soms versted deed staan. Hij had de plicht zijn vrouwen te bezoeken, maar de jongste een vrouw met gulzige ogen en dijen vol vuur, wist altijd, ook als hij zweeg, wat zijn stemming was. Ook overdag kon zij hem tot opwinding brengen wanneer hij onder zorgen gebukt ging.’¹⁰³

De vrouw wordt hier gereduceerd tot een dier en er wordt amper een omschrijving van haar karakter gegeven. Ze is net zoals een hond die kan aanvoelen wat de gemoedstoestand van haar baas is en geeft hem zo datgene wat hij nodig heeft, namelijk aandacht. Ook andere vrouwen worden voornamelijk op uiterlijk beschreven, zoals over de moeder van Jabbar en Fergie: ‘Jabbars moeder had slechte tanden’¹⁰⁴ en “In Fergies *end zone* mijn *touchdown*. Wauw. Daar heb ik alles voor over. Mijn leven.”¹⁰⁵ Vrouwen worden zo niet echt beschreven op basis van hun kunnen, maar op basis van hun uiterlijk en schoonheid. Het is enkel Jabbar die dit beeld weet te keren door zijn tederheid richting Apana. Hij beoordeelt haar niet enkel op schoonheid, maar ook op haar innerlijk.

Ook wordt in de roman veel gebruik gemaakt van de *erlebte Rede*, ook wel indirecte vrije rede genoemd. De gedachtes van een personage worden dan weergegeven in de derde persoon. Zo droomt Jabbar ervan om Amerikaan te worden:

Hij wilde Amerikaan worden, zo wist hij nu. Hij wilde dienst nemen in het Amerikaanse leger. Hij had nu een doel. Hij moest Pakistan verlaten en Amerika zien binnen te komen. Hij was geboren om deze opdracht te vervullen.¹⁰⁶

Door middel van de vrije indirecte rede kan de verteller een subtiele kleuring aan de gedachteweergave van het personage aanbrengen. Juist door het zo uitgebreid ingaan op Jabbars droom om staatsburger te

¹⁰² De Winter, 2015, p.278

¹⁰³ De Winter, 2015, p.21

¹⁰⁴ De Winter, 2015, p.79

¹⁰⁵ De Winter, 2015, p.55

¹⁰⁶ De Winter, 2015, p.89

worden van Amerika, geeft aan dat Jabbar een dromer is. Het is echter lastig om het onderscheid aan te wijzen in wat de vertellerstekst is en wat de vrije indirecte rede is, zoals ook naar voren komt in de volgende passage:

Haar vader had zich voor ons opgeofferd en zijn dochter hadden we niet kunnen beschermen. Als ze niet dood was, was ze misschien door een Talibanstrijder als vrouw genomen. Het was onze schuld, mijn schuld. Wat moet je doen als je schuldig bent? ¹⁰⁷

Het is de vraag of de laatste zin een toevoeging is van de verteller of van het personage. De lezer wordt zelf aan het denken gezet, in plaats van dat de verteller een antwoord op deze vraag geeft. Het is een ethisch dilemma dat voorgeschoteld wordt. Tom kan er namelijk niks aan doen dat Apana is verdwenen, maar voelt zich wel verantwoordelijk. Ben je dan verplicht om iets met dat schuldgevoel te doen? De verteller laat het antwoord in het midden en daardoor geeft hij ook geen duidelijke opinies over bepaalde kwesties.

4.2.2.2 Karakterisering personages

De personages in *Geronimo* vormen een nauw netwerk, waardoor de lezer steeds bij de les moet blijven. Ook lijken sommige verbanden wel erg toevallig. Zo is Danny Davis, die werkt voor de Israëliëse geheime dienst, op een babyshower. Hij krijgt daar een foto te zien van een vriendin met Elton John, maar op de achtergrond ontwaart hij Muhammed Hashimi die in gesprek is met Tom en Vito over de kaping van Usama. Davis weet op dat moment nog niks over de kaping, maar vindt het wel opvallend dat Muhammed met deze mannen praat:

Toen hij buiten was en in de zon naar hun flat liep en er zeker van was dat niemand hem volgde, stuurde hij een tekstbericht naar het beveiligde nummer. De foto voegde hij toe. Hij wist niet of het van belang was, maar op de foto stond Muhammed Hashimi. In Qatar had hij voor Muhammed Hashimi een opdracht uitgevoerd. Tel Aviv was in Hashimi geïnteresseerd. ¹⁰⁸

Opeens is Davis ook onderdeel van een groter verhaal, enkel door een foto op een babyshower. Het is ook deze foto die er weer voor zorgt dat Davis in contact komt met Tom, en Tom weer met Apana en Jabbar. Het is allemaal wel erg toevallig, dat die Charlotte en Elton John en Muhammed zich op hetzelfde moment op een bepaalde plek in Londen bevinden.

Hoewel de relaties binnen de roman soms wat veel lijkt te berusten op toevalligheden, worden de meeste personages ook gebruikt om een standpunt de roman binnen te brengen. Zo worden de moslimfanatici

¹⁰⁷ De Winter, 2015, p.152

¹⁰⁸ De Winter, 2015, p.181

voornamelijk als wreed neergezet. Dit wordt voornamelijk gedaan in de uitwerking van UBL, zoals wanneer hij nadenkt over 9/11 en zijn vervolgacties:

Hij was van plan verspreiding van de files te synchroniseren met nieuwe aanvallen op New York en Washington. Door de beveiliging op vliegvelden was het niet meer mogelijk om daarvoor passagiersvliegtuigen te gebruiken; hij was zich al enkele jaren aan het verdiepen in het gebruik van radioactief afval. Dat was in experimenteercentra van veel universiteiten in Amerika te vinden en kon jarenlang hele steden lamleggen, al as het alleen al door angst. Onzichtbaar en kankerverwekkend. Dat zou zijn “comeback” worden, zoals ze dat noemden. Zijn ultieme triomf die 9/11 zou overstijgen.¹⁰⁹

UBL is steeds bezig in zijn hoofd om zijn 9/11 aanslagen te overstijgen. Hij wil meer angst zaaien en meer mensen aanvallen. Hij kent geen greintje spijt, want hij heeft aan zijn plicht voldaan. Toch geeft De Winter UBL ook een menselijke kant. Wanneer hij Apana bedelend op een kleedje tegenkomt, wil hij haar helpen. Hij wil haar helpen uit goedheid.

‘Ze was geen gevaar. Een invalide bedelares. Hij was een groter gevaar voor haar dan zij voor hem want zij was overgeleverd aan zijn mededogen. Dat had hij, stelde hij vast. Een goede moslim zorgt voor de zwakkeren.’¹¹⁰

Toch neemt hij haar niet enkel uit goedheid mee, want hij is ook bang verraden te worden door deze bedelares. Zij herkent hem namelijk van haar ansichtkaart. De menselijke kant die zo uiteengezet wordt in de eerste paar pagina’s van dit hoofdstuk, raakt UBL al snel weer kwijt. Wanneer hij nadenkt over de mogelijkheden om haar te vermoorden stelt hij: ‘Met één hand kon hij haar keel dichtsnoeren en haar wurgen.’¹¹¹ Het is voor UBL veiliger om haar direct te vermoorden in plaats van haar in leven te laten:

‘Hij kon geen risico’s nemen. Dit meisje mocht niet zijn ondergang betekenen, uitgerekend nu, het moment waarop hij met de info van de usb-stick de president van Amerika en de hele satanische westerse wereld kon laten lijden.’¹¹²

Het leven van Apana wordt zo afgewogen ten opzichte van de macht die UBL kan vergaren. Een moord meer of minder maakt voor hem dan ook niet zoveel uit, want hij is de wreedheid gewend. Ook op andere plekken komt de wreedheid van moslimfanatici naar voren. Zo sponsort Muhammed de

¹⁰⁹ De Winter, 2015, p.37

¹¹⁰ De Winter, 2015, p.37

¹¹¹ De Winter, 2015, p.39

¹¹² De Winter, 2015, p.41

ontvoering van UBL, maar direct wanneer de Tadzjiken het geld binnen hebben, vermoorden ze hem op brute wijze:

En hij trok Muhammeds hoofd naar achteren en haalde met een mes in één snelle beweging zijn keel open. Daarna stapte de leider opzij en Muhammed zakte voorover en viel op de grond. Trillingen trokken door zijn ledematen terwijl uit zijn keel vuurrood bloed, in het ritme van zijn nog levende hart, op de stenen gutste.¹¹³

De moslimstrijders zijn niet bang voor wat bloed en overal waar zij komen laten ze een spoor van dood en verderf achter. Alle belangrijke personages in het boek, met uitzondering van Tom en Apana, worden uiteindelijk vermoord. Allemaal worden ze door een moslimstrijder om het leven gebracht,

Dit staat in sterk contrast met de weergave van de christelijke en Joodse personages binnen de roman. Waar UBL zich als jonge moslim ver weg hield van de westerse cultuur, toont bijvoorbeeld Jabbar juist het tegenovergestelde. UBL stelt namelijk over zichzelf:

Als scholier was hij steeds geloviger geworden en leidde hij een vroom leven, bezocht de bioscoop niet, dronk niet, rookte niet, luisterde niet naar popmuziek. Voor hem was Allah eren net zo natuurlijk als ademen.¹¹⁴

Dit staat in contrast met Jabbar, omdat daarover gesteld wordt:

Jabbar was een Pakistaanse jongen met een gaaf, symmetrisch gezicht, nieuwsgierige en zachtmoedige ogen, en een zwierige haardos. Hij was slim, oplettend, en vrolijk geobsedeerd door alles wat met Amerika te maken had.¹¹⁵

Jabbar laat zich in met de Westerse cultuur; hij weet namelijk alles over het Amerikaanse leger en Amerikaanse films: 'En hij had *Black Hawk Down* gezien, de film van Ridley Scott over de Somalische operatie in 1993 van de US Army Rangers en Delta Force.'¹¹⁶ Jabbar keert zich dus niet van de Amerikaanse cultuur af maar adoreert het. Hij ziet Amerika als het land waar alles mogelijk is. Hij wil het liefst staatsburger van Amerika worden en doet er dan ook alles aan om dat te bewerkstelligen. Het is opvallend dat Jabbar hiervoor kiest, omdat:

¹¹³ De Winter, 2015, p.206

¹¹⁴ De Winter, 2015, p.44

¹¹⁵ De Winter, 2015, p.77

¹¹⁶ De Winter, 2015, p.77

Hij kon het niet hardop zeggen in het land waar hij leefde, maar hij bewonderde Amerika, hij bewonderde de christenen van het machtigste land op aarde, hij bewonderde hun moed, hun inventiviteit en hun vermogen om met Chinooks en Black Hawks uit de hemel neer te dalen en slechte mannen te straffen. Hij wilde graag leven in een land waar hij John zou heten.¹¹⁷

In Pakistan kan Jabbar zijn echte naam niet aanhouden, aangezien deze naam christelijk is. Zijn moeder heet daarom Myriam in plaats van Maria en Jabbar kreeg deze naam in plaats van John. De keuze voor de naam John kan gezien worden als een verwijzing naar een ander personage in de roman, namelijk Tom Johnson. Tom is alles wat Jabbar wil zijn: hij is Amerikaan, werkt in het leger en heeft zijn hart op de goede plek. Jabbar wil zoals hem zijn. Hij zal echter nooit Amerikaan kunnen worden, als hij niet voldoet aan de Westerse idealen. Jabbar moest gaan studeren: 'Jabbar droomde ervan tot Abottabad Medical College te worden toegelaten. Als hij dokter werd, konden ze naar Amerika emigreren.'¹¹⁸ Enkel zo kan hij in Amerika terecht komen. Pas wanneer Jabbar met Tom in contact komt, weet hij dat er een ander alternatief is, namelijk door Tom in Amerika komen.

Ook de Joodse en Israëliëse personages worden goedhartiger neergezet. Zo heeft bijvoorbeeld Tom zijn hart op de goede plek en probeert hij Apana in veiligheid te brengen. Ook wil hij zorgen dat Myriam en Jabbar veilig in Amerika terecht komen. Ook de Israëliëse inlichtingendienst lijkt als erg efficiënt te worden neergezet. Zo wordt er door Ruth Fiorentina, hoofd van de inlichtingendienst, gesteld:

Met de data die we eromheen vonden. In al zijn krankzinnigheid geloofwaardiger dan het Operation Neptune Spear-verhaal van de CIA. Te beginnen bij het lawaai van de Black Hawks. Waren wel van een aangepaste versie, maar we hebben geluidsniveaus getest en dan merk je hoeveel decibel die nacht geproduceerd zijn. Daar slaap je niet doorheen, tenzij je gedrogeerd bent.¹¹⁹

Het is de inlichtingendienst van de Israëliërs die met de informatie van Tom razendsnel de puzzelstukjes in elkaar kunnen laten passen. Ze hebben snel de benodigde informatie en zullen uiteindelijk UBL ook vermoorden met een droneaanval. Het lukt hen wat de Amerikanen niet lukt. Zij zijn degenen die Usama wel zullen vermoorden.

Naast de verheerlijking van de Westerse cultuur blijkt ook het christendom minder wreed te worden neergezet dan de Islam. Het handelen van de personages wordt zo aannemelijk gemaakt door het teruggrijpen op de religie waar zij toe behoren. Jabbar probeert namelijk te leven naar de wetten van het christendom. Waar UBL Apana nog in huis neemt uit zelfbescherming, kiezen Jabbar en zijn moeder

¹¹⁷ De Winter, 2015, p.88

¹¹⁸ De Winter, 2015, p.80

¹¹⁹ De Winter, 2015, p.340

ervoor om risico te lopen en toch voor Apana te zorgen. Zij doen dit dus vanuit barmhartigheid. Jabbar zegt zelf: ‘Hij had het gevoel dat hij haar moest vinden want zij moest beschermd worden. Dat was een christelijke opdracht. Je moet voor de zwakken en onbeschermden opkomen.’¹²⁰ Uiteindelijk zegt Jabbar het zelf bijzonder treffend:

“Ze stonk en was smerig?”

“Ja. Dat was ze. Ze kon zichzelf niet schoonhouden zonder handen. Wij werden haar handen.”¹²¹

Ze zorgden voor Apana, een moslimmeisje, omdat ze het zelf niet kan. Het was volgens Jabbar Jezus’ wil dat hij haar zou helpen. Het is echter wel opvallend dat Apana bij zowel UBL als bij Tom en Jabbar hetzelfde oproept, namelijk een verantwoordelijkheidsgevoel. Alle drie de personages durven het verminkte meisje niet aan haar lot over te laten en besluiten om haar te helpen. Zelfs UBL die al jaren ondergedoken zit in angst voor herkenning. Zij biedt de mannen een uitlaatklep. Met Tom deelt ze haar passie voor muziek, met Jabbar deelt ze de liefde en UBL deelt met haar haar wereldgeheimen. Ze is de spil in het verhaal.

Uiteindelijk worden Jabbar en Myriam vermoord wanneer ze gaan bidden, net voordat Tom een plan heeft om ze Amerika binnen te krijgen. Het moslimmeisje Apana krijgt dan wel te maken met een wonder en zij krijgt haar handen terug. Het is in de kerk van de goedgehartige christenen waar dit gebeurt en niet de moskee. Hierdoor wordt de God van de christenen in een positiever daglicht gezet. Helemaal wanneer in één van de laatste hoofdstukken de volgende passage wordt weergegeven:

Als ST6 UBL gewoon voor zijn kop had geschoten en zich niet had gestort in het jongensavontuur van een fake-raid – alles wat de wereld wist van Operation Neptune Spear was bedrog – hadden we nu ontspannen aan een plan voor hun migratie kunnen werken. Maar het was niet de schuld van ST6. Het was begonnen op 9/11. Dat was het moment van de oerzonde. Of misschien lag dat eerder, bij de Islamitische revolutie in 1979 of het einde van het Ottomaanse Kalifaat in 1924. Of bij het moment dat Bach de *Variaties* voltooide. Of bij de profeet die een stem hoorde.¹²²

Tom reflecteert hier op de wereld van dat moment. Hij zegt echter dat de schuld van al het kwaad dat op dat moment in de wereld is, de schuld is van de islam. Het probleem heeft zich gevestigd toen Mohammed de stem hoorde van Allah.

Een andere banale vraag waarover de lezer zijn gedachten kan laten gaan na het lezen van de roman is of alles in het leven gestuurd is. Zo vraagt UBL, maar ook Jabbar zich dat regelmatig af:

¹²⁰ De Winter, 2015, p.138

¹²¹ De Winter, 2015, p.302

¹²² De Winter, 2015, p.322

Moest hij haar doden? Had Allah, de Barmhartige, de Weldoener, de Heerser, de meest Pure en Vredestichter, hem deze nacht hierheen geleid om hem op het gevaar van dit meisje te wijzen? Of moest hij dit armzalige wezen beschermen ter ere van Allah, wiens eerste naam in de lijst van negenennegentig heilige namen 'de Barmhartige' luidt?¹²³

God wist het, natuurlijk, maar Hem maakte het niet uit. Waarom Hij had toegestaan dat Apana was verminkt, vond Jabbar een verwarrend raadsel. God had kennelijk besloten Zich uit de wereld terug te trekken en had de mensen aan hun lot overgelaten opdat ze van hun fouten en misdaden zouden leren. Leerden ze?¹²⁴

Uiteindelijk wordt door de verteller hier geen oordeel over geveld. Over zowel het christendom of de islam wordt geen normatief oordeel gegeven op dit vlak. Het is echter wel zo dat het plot zo erg lijkt te berusten op toevalligheden dat het bijna lijkt alsof de auteur wil doen geloven dat het leven gestuurd is: Apana krijgt namelijk haar handen terug, terwijl Jabbar wordt mishandeld, Danny Davis ziet een foto met op de achtergrond Muhammed, Tom vindt Apana terug. Het is iedere keer weer net iets te mooi om waar te zijn dat het lukt.

Wat ook te mooi lijkt om waar te zijn is de speech van Obama die De Winter in zijn roman heeft vertaald en verwerkt. De Winter laat zien dat de gedachten van Obama waarschijnlijk minder politiek-correct waren dan gedacht.

Vermoedelijk was Jon pissig dat juist deze speech aan hem voorbij was gegaan. Maar hij had dit zelf willen uitschrijven. Zijn voorrecht als president. Zijn ding. Zijn victorie. *Zijn doorzeefde fucker aan wie de vissen nu knabbelden*. Wat had hij dit beeld graag willen gebruiken.¹²⁵

Obama ziet het als zijn overwinning, terwijl hij eigenlijk vrijwel niks heeft ondernomen. De eer komt ST6 toe. Toch is het Obama die zich UBL toe-eigent. Hiermee wordt het beeld opgeroepen van Obama als cynische retoricus, in plaats van een statige president. Ook Tom geeft aan niet positief te zijn over president Obama. Zo stelt hij:

We stemden niet allemaal Republikeins, politiek vonden we eigenlijk allemaal een bezigheid voor mietjes, maar we vonden dat de huidige president een elitaire universiteitsprofessor was

¹²³ De Winter, 2015, p.39

¹²⁴ De Winter, 2015, p.232

¹²⁵ De Winter, 2015, p.102

die geen feeling had voor machtsverhoudingen in de wereld en ook geen feeling had voor wat wij, de strijders en onze gezinnen, aan offers brachten.¹²⁶

Tom noemt Obama elitair en zegt daarom dat hij waarschijnlijk geen aansluiting vindt bij het grote publiek. Hij is een president die alles uit boeken heeft en die niet aanvoelt hoe het voor de militairen zelf is. De leden van ST6 missen dan ook affiniteit met hem, omdat Obama niet begrijpt wat voor offers deze teamleden brengen. Zoals ook in de speech naar voren kwam, krijgt het team ook niet echt de credits, want Obama ziet het als zijn overwinning. Hij is immers de president.

4.3. Visie op engagement

In het methodisch kader is de volgende definitie opgesteld van het begrip engagement:

Engagement is een vorm van betrokkenheid bij actuele, maatschappelijke en politieke kwesties die in een literaire tekst naar voren komt. Het biedt de lezer een bepaalde interpretatie of inzicht in het publieke debat. Het is de confrontatie van de literatuur met de lezer die echter niet hoeft te leiden tot een actieve handeling.

De vraag is echter of de roman *Geronimo* van Leon de Winter voldoet aan dit engagementsbegrip. Leon de Winter zou in zijn werk een genuanceerd beeld en nieuwe inzichten moeten geven om zo een lezer een bepaald inzicht te geven in het publieke debat. Het is echter de vraag of dit gebeurt.

Op het niveau van de vertelsituatie valt op dat de verteller in de roman wel alwetend is, maar niet duidelijk op de voorgrond treedt. Hij geeft enkel aan dat niet alles wat hij vertelt zal kloppen. Daarnaast spreekt hij geen duidelijke oordelen uit. Hierdoor ontbreekt het in de tekst aan normatieve uitspraken over wat goed is en wat fout. Toch spreekt uit de tekst een soort ideologie die juist door middel van de karakterisering van de personages duidelijk wordt. Zo is Jabbar binnen de roman enkel goedheid en UBL bijna enkel wreed. Zelfs wanneer UBL een menselijke kant krijgt, blijkt dit uit zelfbescherming te zijn. UBL neemt Apana enkel mee, omdat hij bang is dat zij hem zal verraden. Er wordt dus binnen de roman niet direct opgetreden door een duidelijk figuur met een zichtbare verschijningsvorm. Hierdoor kan gesteld worden dat er sprake is van een impliciete auteur. Hij vormt het beeld van normen en opvattingen binnen de roman, wat samen de ideologie van de tekst vormt. Het is niet de stem van de verteller of de stem van de auteur, maar een beeld dat geconstrueerd wordt door de lezer. Dit wordt voornamelijk duidelijk uit de binaire oppositie die opgezet wordt tussen het christendom/ jodendom en de islam. Het christendom staat binnen de roman voor goedheid, het jodendom voor efficiëntie en de islam voor wreedheid. Dit idee wordt ook geuit door de personages,

¹²⁶ De Winter, 2015, p.55

want Tom die zelf Joods is stelt op een gegeven moment dat juist door de islam het kwaad in de wereld kwam. De Winter geeft hier niet bepaald een nieuwe mening weer, aangezien door veel Europeanen deze opinie ook wordt gedeeld. Dit is enkel al zichtbaar in de extreme groei van extreemrechtse partijen binnen Europa.

De Winter geeft een gevestigde opinie weer, maar biedt de lezer ook een andere werkelijkheid. Hij stelt dat de informatie die wordt voorgeschoteld, niet altijd waar hoeft te zijn. Hoe weten wij wel zo zeker dat Usama bin Laden dood is? De lezer moet zo kritisch nadenken en zelf kiezen voor welke variant van het verhaal kiest. De Winter laat de lezer een andere theorie zien en roept zo op om niet alles klakkeloos over te nemen van de media of de overheid. Is dat wat wordt gezegd wel de waarheid? Leon de Winter zet dit uiteen door bestaande feiten te fictionaliseren. Hij pakt feiten uit de bestaande nieuwsbronnen en hij past ze in, in zijn eigen complottheorie. De lezer gaat zo kritisch nadenken over de feiten die hij als waar heeft aangenomen. Het is een spanningsveld tussen fictie en werkelijkheid dat De Winter oproept. Hij treedt hier even op als publiek intellectueel en stelt de lezer weer op scherp. Het vellen van een oordeel wordt echter in deze roman aan de lezer overgelaten. Het lijkt er echter wel op dat deze roman is ontstaan vanuit de visie van De Winter door juist de islam als ontzetten wreed neer te zetten. De Winter is niet expliciet in het uiten van zijn visie. Dit blijft voor hem een roman en zijn mening uiten doet De Winter waarschijnlijk uitgebreid in zijn columns.

Naast de kwestie omtrent het wel of niet dood-zijn van UBL, zijn er ook nog kleinere zaken die opvallen binnen de roman. Zo is in onze huidige tijd het aspect *gender* een hot-item. Vrouwen willen af van het glazen plafond en op gelijke voet staan met mannen. Ook in het literaire debat wordt de stem steeds sterker dat de mannelijke schrijver anno 2018 de vrouw een stem moet geven in de roman. De vrouw moet niet enkel ingezet worden om een bepaalde kwestie de roman in te brengen. Dit lijkt ook het geval te zijn in *Geronimo*. De mannelijke personages beoordelen de vrouwen enkel op basis van het uiterlijk. Ook één van de belangrijkste personages in de roman, Apana, krijgt geen stem. Zij brengt enkel een morele kwestie de roman binnen, namelijk heeft Tom schuld of niet? Had Tom haar kennis moeten laten maken met de Westerse muziek? Het is echter de vraag of De Winter hierop aangekeken kan worden. De ondergeschiktheid van vrouwen in deze roman heeft deels te maken met de keuze voor waar het verhaal zich afspeelt. Pakistan is een land, waar vrouwen nog steeds ondergeschikt zijn aan hun man. Ook de niet-Westerse cultuur steekt vaak nog zo in elkaar. Het bevordert namelijk wel de natuurgetrouwheid van de roman. Voor het verhaal zou het echter interessanter geweest zijn als ook Apana gefocaliseerd had. Zij was de enige die met UBL in contact stond. De Winter had hier misschien wel een vooruitstrevend beeld kunnen schetsen door de vrouw een stem te geven. Hij kiest er echter voor om geen oordeel aan de maatschappij te verbinden en laat de genderkwestie over aan het publieke debat.

Hoofdstuk 5

Leon de Winter - VSV (2012)

De roman *VSV* verscheen in 2012 en viel meteen op door haar personages en opbouw. De roman beschrijft namelijk vanuit verschillende perspectieven een aanslag in Amsterdam door een Marokkaans voetbalteam. Veel personages zijn gebaseerd op bestaande personen, zoals politici en andere BN'ers. Hierdoor krijgt de roman een realistische toon. Ook het vertrekpunt van de roman is actueel en politiek-maatschappelijk, want De Winter kiest er voor om de heersende angstgevoelens voor nieuwe aanslagen in Europa centraal te stellen. Hij thematiseert zo een realistische dreiging, die bij menig lezer ook in het achterhoofd speelt. Hierdoor kan ook wel gesproken worden van een Nederlandse 'what if'-roman. Hoe zou Nederland eruit zien na zo'n aanslag? De Winter laat dit zien aan de hand van een alternatieve wereld met echte namen en onechte gebeurtenissen.

Het is de vermenging van feit en fictie die ook nadrukkelijk besproken wordt in de recensies over de roman. Het is opvallend dat binnen de literatuurkritiek enkel òf positief, òf negatief over de roman gesproken wordt. De critici zijn dus verdeeld. Zo opent Arjan Peters zijn recensie in *de Volkskrant* met 'Spektakel, geweld, humor en zelfspot in *VSV*, de grote roman van Leon de Winter: zeer onrustbarend, omdat het schokkende niet onrealistisch is.'¹²⁷ Ook Sonja de Jong noemt de roman van de Winter een 'meesterlijke roman' en 'zijn absolute magnum opus'.¹²⁸ Het is vooral zijn stijl en zelfspot die door de verschillende critici geprezen worden. Toch zijn niet alle recensenten positief en schort het volgens de critici vooral aan de geloofwaardigheid van het plot. Zo zegt Vullings in *Vrij Nederland*: 'Het belangrijkste blijft ongedaan in *VSV*: de lezer een andere, betere greep geven op de werkelijkheid die hij al kent en die werkelijkheid vervlechten met de grotere spanning van een duizelingwekkend fictief verhaal.'¹²⁹ Het is de angst die volgens Vullings niet uit de roman spreekt. Ook Joost de Vries kaart dit in zijn recensie in *De Groene Amsterdammer* aan: 'In alles probeert de auteur zijn bizarre verhaal geloofwaardig te maken en dat maakt de angst plat.'¹³⁰ De Winter is zo hard bezig met de geloofwaardigheid van zijn werk, dat hij amper een fictieve wereld schept om over na te denken.

Dit scheppen van een fictieve werkelijkheid om over na te denken, is een indirecte uitspraak over de rol die De Winter volgens De Vries inneemt met betrekking tot engagement. De Vries stelt namelijk, net zoals Vullings, dat De Winter de kans aan zich voorbij laat gaan om de rol van publieke intellectueel in te nemen. De lezer krijgt geen betere greep op de werkelijkheid. Of de roman dan geëngageerd is, is zo nog maar de vraag. Jann Ruyters stelt in trouw dat er van engagement geen sprake is, want De Winter heeft volgens hem 'zijn best gedaan de zaak niet op de spits te drijven. "VSV" mag

¹²⁷ Peters, 2012

¹²⁸ De Jong, 2012

¹²⁹ Vullings, 2012

¹³⁰ De Vries, 2012

over bommen in Amsterdam gaan, over angst dreiging en heilige oorlog, de lezer moet er niet echt van gaan wakker liggen.¹³¹ De lezer moet de gebeurtenissen in het fictieve verhaal niet serieus nemen en dit sterk gescheiden houden van de werkelijkheid. Toch ziet Fortuin een andere tendens in deze roman. Hij stelt in *het NRC Handelsblad* dat:

Veel minder dan een geëngageerde roman is het boek de voortzetting van de columnistiek met andere middelen. Het verlangen van De Winter om van alles te beweren over zichzelf, Van Gogh en al die bekende mensen en hun rol in de actualiteit (tot en met speculaties over een overgang van presentator Eva Jinek naar Pauw en Witteman) zit het verhaal in de weg.¹³²

Fortuin stelt juist dat De Winter de kritische standpunten uit zijn columns nu voortzet in zijn roman. Hij doet dit zo nadrukkelijk, dat het de verhaallijn in de weg staat. Het streeft aan engagement voorbij. Wat engagement betreft zijn de critici het dus niet met elkaar eens, wat een onderzoek naar het engagement in *VSV* enkel interessanter maakt.

5.1. Samenvatting van het werk

Binnen de roman lopen verschillende verhaallijnen door elkaar, waardoor een korte samenvatting van het werk nodig is. Het hoofdpersonage in de roman *VSV* is oud-topcrimineel Max Kohn. Hij wordt verdacht van fraude, drugsmokkel en betrokkenheid bij moord. Justitie heeft hem nooit iets ten laste gelegd mede door zijn advocaat Bram Moszkowicz en verschillende vormfouten. Max Kohn is na een deal met justitie vertrokken naar de VS. Daar heeft hij een donorhart gekregen van Jimmy Davis, een Amerikaanse Franciscaanse priester, die een verhouding heeft gehad met Kohns grote jeugdliefde, Sonja Verstraete. Davis had namelijk moeite met het celibaat, maar hij was wel een goed mens waardoor Kohn bij het verkrijgen van zijn hart, ook een beter mens werd.

Zonder dat Kohn het weet, heeft hij een zoon, Nathan, samen met Sonja. Sonja wil hem dit echter niet vertellen en heeft ondertussen een relatie met schrijver Leon de Winter. Sallie, de zoon van Kohns oude (Marokkaanse) rechterhand Kicham Ouaziz, bereidt ondertussen een drietal aanslagen voor met zijn voetbalteam. Allereerst, blazen zij de Stopera op door een bom te plaatsen in de parkeergarage. Vervolgens kapen ze een vliegtuig en eisen de vrijlating van Mohamed Boujeri (de moordenaar van Theo van Gogh) en Kicham Ouaziz. Tot slot wordt een groep kinderen gegijzeld in een basisschool, Het *VSV*. De gijzelaars eisen een uitlevering van Geert Wilders. Gedurende deze gebeurtenissen is er een rol weggelegd voor personages die op de realiteit zijn gebaseerd, zoals Job Cohen en Piet Hein Donner. Een bijzondere rol is weggelegd voor Theo van Gogh die als beschermengel in een soort voorgeborchte leeft, voordat hij toegelaten mag worden tot de hemel. Hij moet namelijk eerst een ‘daad van

¹³¹ Ruyters, 2012

¹³² Fortuin, 2012

onbaatzuchtigheid' uitvoeren, wat uiteindelijk ook zal geschieden. De gijzeling in het VSV wordt beëindigd door een lichteffect dat is veroorzaakt door de engel Theo van Gogh.

5.2. Werkinterne analyse

In deze paragraaf wordt de roman *VSV* van Leon de Winter op inhoud geanalyseerd. Dit wordt wederom gedaan aan de hand van de narratologische en ideologische perspectieven die behandeld zijn in het methodologische kader.

5.2.1. *Maatschappelijke en politieke kwesties*

Ook binnen deze roman sluit De Winter een pact met zijn lezer. Dit pact is terug te vinden in het colofon:

Deze roman heeft een historisch feit als uitgangspunt maar is fictie en staat los van de werkelijkheid. Feiten en fictie zijn vermengd en dat geldt ook voor de in het boek voorkomende personen, bedrijven, organisaties en plekken. De incidenten, handelingen, gesprekken en gebeurtenissen zijn bedacht door de auteur.¹³³

De Winter roept op om dat wat in de roman staat op te vatten als fictie. De lezer moet in de verhaalwereld stappen en het niet betrekken op de werkelijkheid. Dit is vooral binnen deze roman nodig, omdat de roman direct aanvangt met het beeld van Theo van Gogh in het voorgeborchte. De lezer moet dit gedurende het verhaal voor 'waar' willen aannemen om de roman te kunnen lezen en begrijpen.

Toch bestaat de roman niet geheel uit fantastische zaken en is het plot wel duidelijk op maatschappelijke en politieke kwesties gebaseerd. De roman is namelijk gestoeld op gespreksstof uit de publieke media. Zo is het belangrijkste thema binnen de roman de angst voor een dreigende terroristische aanslag in Nederland. Deze angst is na 2001 (de aanslagen van 9/11) natuurlijk sterk toegenomen. De Winter kiest voor een soort 'wat als'-roman, waarin zich een scenario afspeelt dat de heersende angstgevoelens voor bijvoorbeeld moslimfundamentalisten bevestigt. Dit doet De Winter door een voetbalteam met Marokkaanse jongeren te introduceren. Zo maakt de lezer kennis met Sallie en Frits, wier levens in vergelijking met de andere Marokkaanse jongens het meest worden uitgewerkt binnen de roman. Zij komen in opstand tegen hun wereldlijke en westelijke vaders, zoals Sallie zelf zegt over zijn vader: 'Hij is een Hollander geworden'.¹³⁴ Als verklaring hiervoor geeft hij een pagina eerder: 'Hij neukte Hollandse wijven. Hoeren. Hij dronk alcohol. Hij snoof'.¹³⁵ Zelf is hij steeds meer geradicaliseerd en een trouw bezoeker van Jihadistische sites.

¹³³ De Winter, 2012, p.4

¹³⁴ De Winter, 2012, p.88

¹³⁵ De Winter, 2012, p.87

Juist doordat De Winter ervoor kiest om gewone, jonge Marokkanen de aanslag te laten voorbereiden en te plegen, wordt de angst voor een terroristische aanslag realistischer. De Winter maakt een duidelijk onderscheid tussen ‘goed’ en ‘kwaad’. Voor de aanslag is de gemeenschap gestoeld op orde en veiligheid, wat een soort natuurlijke orde voortbrengt. Deze orde wordt echter bedreigd door dat wat van buiten komt en niet tot de gemeenschap behoort. Zo wordt in *VSV* het stigmatiserende beeld opgeworpen dat jonge Marokkanen, die niet tot de gemeenschap behoren, een bedreiging vormen. Sallie bevestigt dit beeld ook in de roman wanneer hij een verklaring geeft voor de aanslagen: ‘omdat ik een monument wilde oprichten tegen de totale pervertering van ons bestaan hier in het land van de ongelovigen!’¹³⁶

De standpunten van De Winter ten opzichte van deze thematiek worden niet expliciet vermeld, maar de gedachten over een multiculturele samenleving worden wel de roman binnen gebracht door andere personages. Vaak zijn dit personages die ook voorkomen in het publieke debat. Zo hebben de politici Job Cohen, Piet Hein Donner en Geert Wilders op dit punt een belangrijke rol. Deze personages zijn geëtaleerd naar de werkelijkheid, maar kennen ook fictionele elementen. Zo is Job Cohen meer bezig met zijn vermiste maîtresse en heeft Piet Hein Donner te maken gehad met een soortgelijk jeugdtrauma: ‘Het deed pijn, tot zijn laatste adem. Hij wist wat Cohen doormaakte. Als negentienjarige student in Bath, Engeland, veel te jong, had hij het ook doorgemaakt.’¹³⁷ Naast dat Donner en Cohen dezelfde traumatische ervaring in hun leven kennen, is ook hun houding ten opzichte van de terroristische aanslag nagenoeg identiek. Beiden zijn ze namelijk erg naïef. Zo zegt Donner: ‘Het was een symbolische aanslag – althans, zo hadden ze het bedoeld, dacht hij. Misschien hadden ze er zelfs spijt van dat er doden waren gevallen.’¹³⁸ Donner kan het niet naast zich neerleggen dat de terroristen deze aanslag bewust hadden gepleegd. Hij denkt nog steeds dat het een fout was.

Cohen uit zich minder genuanceerd en zegt dat het ‘gewoon een groepje kutmarokkanen’¹³⁹ is. Daarnaast zegt Cohen:

‘PH, ik heb het geprobeerd, dat weet je. Ik heb altijd iedereen erbij willen houden. Ik heb geen eersterangs en tweederangsburgers in mijn gemeente geduld. Ik ben afgezekend omdat ik zei dat ik de boel bij elkaar wilde houden. Was erg in de ogen van de populistten. Ik wilde dat iedereen op zijn eigen manier zou bijdragen aan onze samenleving.’¹⁴⁰

Cohen is altijd gematigd geweest ten opzichte van de Marokkanen in zijn land en wilde dat zij hun eigen bijdrage konden leveren aan de samenleving. Nu worden de ogen van Cohen pas geopend en spreekt hij

¹³⁶ De Winter, 2012, p.399

¹³⁷ De Winter, 2012, p.306

¹³⁸ De Winter, 2012, p.291

¹³⁹ De Winter, 2012, p.299

¹⁴⁰ De Winter, 2012, p.299

over 'kutmarokkanen'. Hierdoor lijkt het alsof ze nu pas inzien hoe de maatschappij in elkaar steekt. Ook constateren ze nu pas de ernst van de bedreiging van de Marokkanen. Dat is precies waar de populistten steeds voor gewaarschuwd hebben. Het is opvallend dat Wilders binnen de roman wel focaliseert, maar dat de auteur ervoor heeft gekozen om hem geen duidelijke extremistische uitspraken te laten doen. De auteur De Winter zou hier kunnen vertrouwen op de voorkennis van zijn lezers. Wilders is enkel een ruilobject in de roman in plaats van een nadrukkelijk personage met opinies.

Het gevaar voor moslimfundamentalisme wordt ook duidelijk in het begin van het werk. Daar wordt namelijk de moord op Theo van Gogh beschreven door Mohamed Boujari. Theo van Gogh blikte terug op de dag van zijn moord. Hij werd namelijk vermoord door 'een kutmarokkaan met een pistooltje en een ridicuul kermismes.'¹⁴¹ De omschrijving van deze moord is natuurlijk deels gefictionaliseerd, omdat De Winter er niet bij was, maar de gebeurtenis zelf is wel realiteit. Ook het oppakken van Boujari is gebeurtenisgetrouw vermeld:

Boujari bleef onbeschut staan terwijl hij schoot. Kennelijk hoopte hij dat ze met een salvo zijn kop zouden opblazen. Of zijn hart. Maar het genadeschot bleef uit. Schreeuwend viel hij op de grond tien hij in zijn been werd geraakt.¹⁴²

De Winter heeft er dus voor gekozen om ook actuele gebeurtenissen te beschrijven die nog vers in het geheugen van de lezer staan gegrift. Na de moord op Pim Fortuyn was dit de tweede politieke moord in twee jaar. Het was een inbreuk op de vrijheid van meningsuiting. Het is een soort strategie waar De Winter gebruik van maakt, namelijk: Jonge Marokkanen bedreigen de maatschappij en genereren angst. De politiek die overheerst wordt door types als Job Cohen reageren daar niet goed op. De Winter laat zo zien dat dreigingen zoals deze ook werkelijkheid kunnen worden.

5.2.2. Vormgeving engagement

De politieke en maatschappelijke kwesties die in de vorige paragraaf besproken zijn, worden deels op tekstueel niveau weergegeven. In deze subparagraaf worden de narratologische aspecten van de roman geanalyseerd en besproken. Dit wordt voornamelijk gedaan op het niveau van de vertelsituatie en de karakterisering van personages.

5.2.2.1. Vertelinstantie en focalisatie

VSV bestaat uit 29 hoofdstukken en een epiloog. Ieder hoofdstuk wordt verteld vanuit een ander perspectief. De hoofdstukken dragen daarom ook als titel de naam van het focaliserende personage. In ieder hoofdstuk focaliseert één personage, behalve in hoofdstuk 15 en 16. Dan worden de perspectieven

¹⁴¹ De Winter, 2012, p. 9

¹⁴² De Winter, 2012, p.13

van twee personages afgewisseld. In hoofdstuk 15 focaliseren Max en Nathan en in hoofdstuk 16 focaliseren Mo en Kichie. Dit onderscheid in focalisatie wordt aangegeven met een witregel en een asterisk. Naast Mo, Kichie, Max en Nathan focaliseren er nog zeven andere personages, namelijk Theo, Sonja, Sallie, Job, Leon, Piet Hein en Geert. Binnen de roman is dus sprake van ‘meervoudige focalisatie’.

In de hoofdstukken van Mo en Nathan is er sprake van een ik-verteller. Wanneer dit verder gespecificeerd wordt aan de hand van Friedman is er sprake van een *I-witness*. Het personage beschrijft de gebeurtenis in eigen woorden, maar is niet alwetend. Dit wordt vooral duidelijk in de hoofdstukken van Nathan. Zo zegt hij: ‘Dat we telkens verhuisden had met mijn echte vader te maken. Waarom wist ik niet.’¹⁴³ Nathan wil niet weer met zijn moeder vluchten voor zijn vader, Max Kohn. Hij is alleen niet op de hoogte waarom ze steeds verhuisden. Ook wordt er in deze hoofdstukken niet verwezen naar dat wat in de toekomst zal gaan gebeuren. Het hoofdstuk bestaat namelijk vooral uit reflecties op gebeurtenissen en dialogen.

De andere hoofdstukken binnen de roman hebben een auctoriële alwetende verteller. Deze verteller blijft op de achtergrond en geeft geen duidelijke oordelen. Hij blijkt echter wel meer op de hoogte te zijn over het verloop van gebeurtenissen dan de personages zelf, zoals dat naar voren komt in het volgende fragment van Job Cohen:

Hij zag hoe de vogels verschrikt en onhandig wegfladderden van het platte dak van het nieuwe complex waarin de school was gehuisvest. Hij wist niet dat er een tweede Bush-moment zou komen.¹⁴⁴

Job Cohen voelt zich namelijk George Bush, aangezien hij ook het nieuws van de 9/11-aanslagen te horen krijgt tijdens een bezoek aan een basisschool. Cohen is alleen niet op de hoogte op dat moment dat er nog een aanslag zou plaatsvinden. De verteller maakt hier een toespeling op door te refereren aan een tweede Bushmoment.

Naast een auctoriële vertelinstantie wordt er ook binnen VSV gebruik gemaakt van de vrije indirecte rede. Dit komt bijvoorbeeld naar voren in de beschrijving van Sonja binnen de roman. Zij is de enige vrouw die focaliseert, maar wordt ook veelvuldig zelf gefocaliseerd. Sonja wordt door bijvoorbeeld Max en Leon bestempeld als sexy wat vooral naar voren komt in haar kledingstijl: ‘Ze had zich opgemaakt, droeg sieraden, een zwarte minirok, een zwart jasje, gekleed voor de vernissage van een galerie, een zelfbewuste, modieuze jonge vrouw.’¹⁴⁵ Sonja wordt zo ook steeds op basis van haar uiterlijk beschreven. In het hoofdstuk waarin ze zelf focaliseert wordt haar beschrijving deels ingekleurd door de verteller:

¹⁴³ De Winter, 2012, p.170

¹⁴⁴ De Winter, 2012, p.187

¹⁴⁵ De Winter, 2012, p.120

Ze kon krijgen wie ze wilde. Ze was een paar jaar model geweest toen ze medicijnen studeerde en ze wist hoe ze zich op het strand en in clubs moest bewegen. Lang, slank, donkerbruin haar tot over haar schouders. Ze was nu tweeënveertig maar zag er nog net zo goed uit als toen op het eiland. Borsten als van een achttienjarige Zeeuwse. Gespierde billen. Na de bevalling elke dag rennen en trainen tot haar buik weer was gladgetrokken. Voor Max.¹⁴⁶

Sonja wordt voornamelijk erg lichamelijk beschreven en lijkt enkel uit te zijn op de aandacht van mannen. Zo gaat zij steeds weer in op de avances van verschillende mannen. Zo gaat zij van Max naar Jimmy en vervolgens naar De Winter. Het heeft maar twee weken geduurd voordat Sonja in de hotelkamer van De Winter 'uit haar strakke jurk stapte en hem toestond te doen wat hij zich wekenlang koortsachtig had voorgenomen.'¹⁴⁷ Sonja is niet bepaald een fictieel personage dat van veel diepgang geniet.

Ook andere vrouwen worden enkel op basis van uiterlijk beschreven, zoals Marijke Hogevel. Zij is de minnares van Job Cohen. Wat wij van haar in de roman te weten krijgen is: 'Professor doctor Marije Hogevel, gescheiden, moeder van drie kinderen, met het lijf van een strakke dertigjarige.'¹⁴⁸ Bij de introductie van deze vrouw moet ook benoemd worden hoe ze eruit ziet. Ze zit strak in haar vel, wat waarschijnlijk voor Cohen een pluspunt is. In de epiloog van dit werk worden de ex-vrouwen van Bram Moszkowicz en het personage Leon de Winter ook besproken. Beiden schrijven een boek, waarin hun ex-mannen door het slijk worden gehaald. Zo geeft Jessica *De commentator* uit en Eva werkte aan een boek met de titel *Abject & Infaam*. Het zijn de vrouwen die het nodig vinden om hun privéleven op straat te gooien en hun wrok te koesteren. Waarom ze dit doen wordt niet vermeld en het geeft het beeld van de vrouw als haatdragend en manafhankelijk. In de uitwerking van de vrouwelijke personages ontbreekt het nog wel eens aan uitdieping.

Tot slot valt nog op dat in het eerste deel de verschillende hoofdstukken onderbroken worden door een memo. Deze memo's zijn afkomstig van Frans van der Ven die in de rest van de roman voornamelijk op de achtergrond blijft. Deze memo's zijn geadresseerd aan Piet Hein Donner, de minister van justitie. In deze memo's wordt een theorie uitgewerkt over de reflectie van licht, wat een voorbode is op de oplossing van het plot. Aan het eind van de roman wordt duidelijk dat het gaat over het lichteffect dat door beschermengel Theo wordt ingezet om de gegijzelde kinderen in het VSV te redden. Pas na het lezen van de epiloog kan men de context van de memo's plaatsen.

¹⁴⁶ De Winter, 2012, p.47

¹⁴⁷ De Winter, 2012, p.49

¹⁴⁸ De Winter, 2012, p.190

5.2.2.2. Autobiografische elementen

Opvallend binnen *VSV* is het feit dat De Winter ook een personage naar zichzelf heeft geëtaleerd. In de disclaimer stelt hij dat de roman als uitgangspunt een historisch feit heeft. Hier lijkt De Winter te doelen op zijn jarenlange vete met Theo van Gogh. Deze vete vond zijn oorsprong in 1984 door een publicatie van Van Goghs pamflet *Een messias zonder kruis*. Een duidelijke uitleg over het verloop van deze animositeit wordt door Gans gegeven in haar hoofdstuk ‘Theo van Gogh als fenomeen’. Hierin gaat zij in op de anti-joodse houding van Van Gogh. Zo geeft zij verschillende uitspraken: van hem weer:

Van Gogh verweet De Winter dat hij, in de talkshow van Sonja Barend ‘blatend’ over zijn joodse identiteit, in feite reclame maakte met zes miljoen doden, en zo zijn jood-zijn uitventte. De Winter zou gebruikmaken van de ‘stank van de crematoria’ om zijn smakeloze product ‘Bastille’ van een luchtje te voorzien. ‘Wat ruikt ‘t hier naar Caramel?’ vervolgde Van Gogh: ‘Vandaag verbranden ze alleen de suikerzieke joden.’ Een van Van Goghs vermoeiende schrijffrucs - nu al tien jaar lang - is dat hij zijn tegenstanders voortdurend dingen in de mond legt die hij zelf verzint.¹⁴⁹

De Winter legt in *VSV* de term ‘uitventen’ verder uit: ‘De term “uitventen” betekende: minderwaardige handelswaar op een hardnekkige, goedkope manier aan de man brengen’.¹⁵⁰ Van Gogh verweet De Winter dat hij aanspraak maakte op een oorlogsverleden waar hij zelf geen deel van uitmaakte om zijn verhalen enkel interessanter te maken. Het was de familiegeschiedenis die, volgens van Gogh, als dekmantel werd gebruikt om de holocaust de roman in te krijgen. In *VSV* reageert het personage De Winter op deze aantijgingen en zegt:

De Winters familie was voor een groot deel in de Holocaust vernietigd en zijn jeugd was door verhalen daarover gekenmerkt; vanzelfsprekend zou hij die ervaringen en verhalen in zijn literaire werk gestalte geven – hij zou een monster zijn geweest als hij die had ontkend.¹⁵¹

De animositeit tussen De Winter en Van Gogh zou in de jaren die volgden niet minder worden. Toch lijkt De Winter in *VSV* geen wrok tegen Van Gogh uit te dragen en hem ook niet uit te venten. Zo stelt De Winter:

¹⁴⁹ Gans, 1994, p.71

¹⁵⁰ De Winter, 2012, p.127

¹⁵¹ De Winter, 2012, p.127

Maar toen Van Gogh werd vermoord, moest De Winter zich noodgedwongen met hem bezighouden, en hij was er verbaasd over dat hij Van Gogh deze dood niet had toegewenst. Hij was aan hem gewend geraakt, als een houten been.¹⁵²

Het personage De Winter lijkt in de afgelopen jaren gesteld te zijn geraakt op Theo van Gogh. Na al die jaren is dit voor hem het moment om met zijn kwelgeest in gesprek te gaan, waardoor dit naast de terroristische aanslagen een andere grote thematiek is binnen het werk. Op dit vlak lijkt de roman geëngageerd.

Het personage Leon de Winter worstelt binnen de roman met hoe hij Theo van Gogh in zijn boek kan verwerken. Dit vertelt hij dan ook letterlijk: ‘De Winter was die dag op zoek geweest naar een methode om Theo van Gogh in het boek te schrijven’.¹⁵³ In een droom verschijnt Theo van Gogh aan hem en reikt hem een oplossing aan: ‘Breng me in je boek als een engel.’ Het is aan Theo van Gogh zelf, hoe hij zich in de roman terug wil zien. Ook oppert van Gogh dat Leon de Winter de lichtflits in zijn boek moet laten: ‘Hou die lichtflits in je boek. Het klopt, De Winter. Zo was het ongeveer.’¹⁵⁴ De Winter vergaart zo de laatste informatie om zijn roman te kunnen schrijven waardoor het een logisch geheel vormt. Hierdoor lijkt het erop dat het personage Leon de Winter de auteur is van het boek. De lezer krijgt namelijk verschillende informatie over het boek dat het personage Leon de Winter schrijft, maar dit komt sterk overeen met de inhoud van *VSV*. Het is namelijk een boek ‘over Boujeri en al die politici’.¹⁵⁵ Op de vraag wanneer het boek af is, antwoordt het personage Leon de Winter: ‘Wanneer ik het woord *einde* tik.’¹⁵⁶ De roman *VSV* eindigt ook met het woord *einde*. Dit maakt de verhouding tussen auteur en personage complex. De roman suggereert namelijk dat de schrijver van de roman het personage Leon de Winter zelf is. Hierdoor wordt de roman ook direct als sterk gefictionaliseerd gezien. Dit neemt het idee weg dat de roman gebaseerd is op de werkelijkheid en dat de auteur verantwoordelijk is voor wat er in het boek staat. Het is immers het personage Leon de Winter dat alles heeft opgeschreven en niet de auteur.

Het personage Leon de Winter wordt door de auteur Leon de Winter als een soort klungel omschreven, dat in de steek wordt gelaten door zijn vrouw: ‘Ik heb er niet voor gekozen dat Jessica bij mij wegging.’¹⁵⁷ Dit komt niet overeen met de realiteit, aangezien De Winter nog steeds getrouwd is met Jessica Durlacher. Ook schrijft het personage De Winter, net als de auteur De Winter stukken ‘in *Elsevier*’.¹⁵⁸ Verder maakt de lezer voor kennis met De Winter door middel van de focalisatie van Sonja Verstraete: ‘Hij was veertien jaar ouder, twintig kilo te zwaar, maar hij was een bevlogen verteller en

¹⁵² De Winter, 2012, p.127

¹⁵³ De Winter, 2012, p.422

¹⁵⁴ De Winter, 2012, p.425

¹⁵⁵ De Winter, 2012, p.423

¹⁵⁶ De Winter, 2012, p.421

¹⁵⁷ De Winter, 2012, p.131

¹⁵⁸ De Winter, 2012, p.194

leek geen twijfel te kennen over wie hij was en wat hij op aarde te zoeken had'.¹⁵⁹ Ook zegt zij: 'Hij had zachtmoedige en ook enigszins onschuldige ogen – het was intrigerend dat daarachter, zo bewees zijn werk, een curieuze verbeelding schuilging.'¹⁶⁰ Het personage De Winter doet geen uitspraken over zichzelf, maar dit wordt door de auteur De Winter gedaan door middel van focalisatie door andere personages. Hierdoor representeert de auteur De Winter zichzelf als verbeelding rijke auteur. Het is echter wel opvallend dat de auteur De Winter ervoor kiest om als karaktertrek 'Rechtse woedeaanvallen'¹⁶¹ aan het personage Leon de Winter te geven. De rol van het personage De Winter is binnen de roman niet direct erg van belang. Nergens uit dit personage namelijk gedachtes of ideeën over de politiek. Hierdoor is er binnen de roman niet echt sprake van Leon de Winter als 'publieke intellectueel'. Het is eigen een bevestiging van het imago dat hij door Theo van Gogh kreeg toegedicht.

De reden waarom de auteur De Winter ervoor kiest om het personage De Winter op te voeren als een beroemdheid in plaats van een publieke intellectueel, kan schuilen in het feit dat De Winter in zijn roman geen politieke lading wil geven aan zijn uitspraken en representaties. Het personage De Winter is de verteller van het verhaal en blijft zo objectief. Hierdoor lijkt het werk in eerste instantie neutraal. Hij is wel degene die een belangrijke positie vervuld in het politieke veld van Nederland, maar de auteur De Winter schept hierin wel het beeld van het personage De Winter als onbetrouwbaar. Zo stopt hij de speech van Job Cohen vol met clichés. Hij heeft zo wel invloed, maar hij benut het echter niet.

5.2.2.3 Karakterisering personages

Binnen de roman worden twee bevolkingsgroepen opgevoerd, namelijk de Nederlanders en de Moslimimmigranten. Binnen de Nederlandse identiteit wordt er weer een onderscheid gemaakt tussen Joodse Nederlanders en Niet-Joodse Nederlanders. Het percentage Joodse personages is binnen de roman relatief groot, maar dit vormt geen verrassing, omdat Joodse personages binnen de romans van De winter veelvoudig voorkomen. Dit onderscheid is echter niet van belang als het gaat om het succes van de personages. Alle Nederlandse personages zijn namelijk succesvol en hebben inbreng in de politiek. Ze bezetten een geprivilegerde positie binnen de maatschappij. Het is de Nederlandse bevolkingsgroep die door De Winter in een positief daglicht wordt geplaatst.

Dit positieve beeld van de Nederlanders wordt niet doorgezet in het beeld van de moslimimmigranten. De drie Marokkaanse hoofdpersonages (Sallie, Mo en Kichie) vormen drie verschillende stereotype beelden van Marokkanen. Het eerste type Marokkaan is Mo, de moordenaar van Theo van Gogh Mohamed Boujeri. Zijn hoofdstuk opent met de woorden: 'In naam van Allah, de Barmhartige, de Genadevolle, de Eeuwige [...]'.¹⁶² Hij wordt gepositioneerd als sterk religieus en

¹⁵⁹ De Winter, 2012, p.48

¹⁶⁰ De Winter, 2012, p.49

¹⁶¹ De Winter, 2012, p.275

¹⁶² De Winter, 2012, p.72

geradicaliseerd. Dit wordt mede onderstreept door de citaten uit de Koran die hij gebruikt en zijn archaïsche beeldspraak. Zijn wereldbeeld wordt gevormd door de islam. Het tweede type Marokkaan is Kichie. Hij is juist niet-religieus. Zijn criminele daden zijn niet gebaseerd op religieuze motieven. Hij is een Marokkaan die de onderwereld is ingerold door bepaalde kanalen. Kichie voelt zich geen Marokkaan: 'Hij vertelde me dat hij zich geen Marokkaan of Moslim voelde maar een traditionele Berber.'¹⁶³ Hij houdt minder vast aan de tradities en symbolen van zijn eigen land, maar voelt zich ook geen Nederlander. Het laatste type Marokkaan dat gebaseerd is op een stereotype vormt Sallie. Op het eerste oog lijkt hij goed geïntegreerd. Zo heeft hij een bijbaantje en leidt hij het voetbalteam. Ook hebben de spelers onder het bewind van Sallie Nederlandse bijnamen: 'Sallie schoof de bal door naar Kareef, die Karel werd genoemd, en Karel trapte naar Jamal, die Jan heette, en Jan knalde de bal naar Firas, die als Frits door het leven ging.'¹⁶⁴ Dit is echter enkel de buitenkant. Van binnen voelt Sallie zich namelijk een Marokkaan en veracht hij alles wat Nederlands is. Hij bereidt samen met zijn 'geïntegreerde' voetbalvrienden een drietal aanslagen voor in Amsterdam om 'de eer [te] verdedigen van de Marokkaanse families.'¹⁶⁵ Sallie heeft het ideologische beeld dat hij die eer door aanslagen hoog kan houden. Hij ziet zijn terrorist zijn dan ook niet als een schande, want 'binnenkort zou Sallie zelf als een terrorist omschreven worden. Het was een eretitel.'¹⁶⁶ De dubbele namen staat zo ook symbool voor hoe de Marokkaanse jongeren zich voelen, want zij zweven steeds tussen zowel de 'Nederlandse', als de 'Marokkaanse' identiteit.

Het hoofdmotief achter deze aanslag lijkt in eerste instantie religieus te zijn. Sallie bezoekt namelijk regelmatig Jihadistische sites. Toch blijkt in de loop van de roman dit motief anders. Sallie zet zich namelijk af tegen zijn vader die al jaren in de gevangenis zit. Het is geen duidelijke politieke component dat De Winter hier uitwerkt. De uitspraken die Sallie in het begin van de roman doet over het hooghouden van de eer van Marokkaanse families, valt in het niet wanneer Sallie herenigd wordt met zijn vader Kichie. Hij geeft dan als verklaring voor zijn daden tegen zijn vader:

'Ik deed het... ik deed het om te laten zien wat ik kon uitdenken... wat ik durfde... wat ik kon plannen... alles wat jij had gedaan was kinderspel vergeleken... het ging me niet om mijn geloof of... het ging om...'¹⁶⁷

Uit deze uitspraak blijkt dat het Sallie helemaal niet ging om het uitdragen van zijn religie en het bang maken van de Nederlandse gemeenschap. Hij was enkel een puberende jongen die zijn vader wilde laten

¹⁶³ De Winter, 2012, p.302

¹⁶⁴ De Winter, 2012, p.82

¹⁶⁵ De Winter, 2012, p. 91

¹⁶⁶ De Winter, 2012, p.92

¹⁶⁷ De Winter, 2012, p.406

zien wat hij kon. Hij wilde respect en aandacht van hem. Het maakt Sallie als personage naast een terrorist ook menselijk.

Naast variaties tussen de verschillende personages van Marokkaanse afkomst zijn er ook overeenkomsten te zien. Zo begaan alle drie de personages verschillende misdaden, waarbij dodelijke slachtoffers vallen. Dit doen ze echter allemaal vanuit een andere overtuiging. Daarnaast voelen alle drie de personages zich niet Nederlands. Ze voelen zich verbonden met het land van hun herkomst. Hierdoor kaart De Winter impliciet in de roman aan dat de integratie binnen de multiculturele samenleving nog niet goed werkt. Hij doet dit echter wel door stereotypes op te voeren, waardoor de lezer niet geëngageerd wordt. Het is geen andere weergave van de werkelijkheid die de lezer voorgeschoteld krijgt, waardoor het de lezer niet kritisch engageert. Het beeld dat van de Marokkanen bij de lezer blijft bestaan is dat de Marokkaanse gemeenschap binnen Nederland, zich nooit Nederlands voelt.

Naast de Marokkaanse personages, valt ook de karakterisering van Theo van Gogh op. Van Gogh leeft na zijn dood verder in het voorgeborchte met als enige lichaamsdeel zijn hoofd. Het leven daar is volgens Van Gogh zo slecht nog niet, want 'Hij had sloffen met alle zware Franse tabaksmerken. Ze waren altijd gevuld.'¹⁶⁸ Van Gogh krijgt in het voorgeborchte een rol toebedeeld als beschermengel, wat nogal ironisch is wanneer dit vergeleken wordt met de cynische, tegendraadse houding die Van Gogh kenmerkte. Zo wordt er in de vrije indirecte rede over hem gezegd:

Wat hij met meningsuiting te maken had, was een klucht. Stonden ze daar met z'n allen heilig te doen. Theo had niks met meningsuiting. Hij loog, manipuleerde, ziekte, beledigde, zeek af, schold, bedroog, verraadde – en het deed hem goed.¹⁶⁹

Het beeld van Van Gogh lijkt hier niet direct positief en wanneer men dit probeert te rijmen met de taak van Van Gogh als beschermengel, lijkt dit een grap van De Winter. De Winter probeert echter van deze wraakengel een beschermengel te maken waardoor hij er eindelijk mee in gesprek kan gaan. Dit gebeurt uiteindelijk ook in één van de laatste hoofdstukken. Daarnaast spreekt De Winter ook zijn waardering uit voor Van Gogh:

Om een dergelijk schandaal te voorkomen trok De Winter zich terug uit de schrijvers- en intellectuelencircuits in Amsterdam en probeerde hij het complexe verschijnsel dat Theo van Gogh heette – een talentvolle maar destructieve kunstenaar met het voorkomen van een onbeschofte vrachtwagenchauffeur – uit zijn belevingswereld te bannen.¹⁷⁰

¹⁶⁸ De Winter, 2012, p.18

¹⁶⁹ De Winter, 2012, p.14

¹⁷⁰ De Winter, 2012, p.126

De Winter noemt Van Gogh hier zelfs talentvol, maar erkent zijn destructieve karakter. De Winter lijkt Van Gogh in deze roman niet direct uit te willen venten. Enkel het einde kan misschien toch opgevat worden als een machtsvertoon van De Winter. Van Gogh is na het lichteffect ‘een verbeterde versie’ geworden. Zo eindigt de roman met de volgende woorden:

Hij fietste en fietste en elke keer vulde zijn hart zich met zoveel mededogen, met zoveel bewondering en aanbidding voor wat hij zag, de mensen in hun spontane goedheid, dat hij ervan overtuigd was dat hij daarmee niet alleen deze stad maar alle levenden kon verwarmen. Terwijl hij voor altijd bleef fietsen, was hij aangekomen.¹⁷¹

Hier legt De Winter het er net iets te dik op. Het ironische beeld van een goedaardige van Gogh wordt hier te veel benadrukt. Het lijkt een laatste sneer van De Winter te zijn om toch te laten zien wat hij met een personage als Van Gogh kan doen. Hij heeft namelijk zelf de touwtjes in handen en Van Gogh is zijn speelpop. Het idee dat Van Gogh de hele wereld en alle levenden wil verwarmen, laat hem waarschijnlijk omdraaien in zijn graf.

5.3. Visie op engagement

Het staat buiten kijf dat deze roman van Leon de Winter bij de actualiteit betrokken is. Uit *VSV* spreekt namelijk een duidelijke angst voor het moslimfundamentalisme. Deze angst wordt vormgegeven door de karakterisering van bepaalde personages. De Winter kiest er namelijk voor om gewone, voor het oog geïntegreerde, Marokkanen een aanslag te laten plegen. Het zijn jonge jongens die ook bijbaantjes hebben en van voetbal houden waar een burger, zoals jij en ik, niet direct kwaad in ziet. Het etaleren van Job Cohen en Piet Hein Donner als naïeve politici die juist Marokkanen hun gang laten gaan, lost de angst niet op maar versterkt dit alleen maar. Binnen de roman wordt zo een duidelijke binaire oppositie gemaakt, tussen het ‘goede’ en het ‘kwade’. De Nederlanders zijn namelijk de ‘goeden’ en de samenleving wordt bedreigd door de ‘kwaden’, namelijk de Marokkanen.

Naast het feit dat Marokkanen door De Winter worden geëtaleerd als ‘kwaden’, bestaat het beeld van de Marokkanen ook voornamelijk uit stereotyperingen. Zo voelen zowel Kicham, als Mohamed en Sallie zich geen Nederlander. Hun innerlijke identiteit staat in duel met hun formele identiteit. Er wordt door De Winter echter geen voorbeeld gegeven van een Marokkaanse Nederlander die wel goed is geïntegreerd. Hierdoor krijgt de lezer enkel een eenzijdig beeld met een weinig kritische notie. Het bestaande idee dat Marokkanen een bedreiging vormen voor de maatschappij wordt enkel bevestigd. Dit maakt het lastig om het werk van De Winter te duiden. De roman is namelijk betrokken bij actuele, politieke en maatschappelijke kwesties, maar biedt de lezer geen vernieuwende inzichten. De Winter

¹⁷¹ De Winter, 2012, p.428

biedt de lezer maar één bepaalde interpretatie in het publieke debat en bevestigt zo de opinie van de populistten dat Marokkanen een bedreiging vormen voor de maatschappij.

Dit inzicht in het publieke debat wordt door De Winter niet expliciet vermeld door bijvoorbeeld normatieve uitspraken van de verteller. De Winter geeft zijn gedachtegoed namelijk veel meer vorm in de karakterisering van de personages en de opzet van het plot. Ook het personage Leon de Winter binnen de roman doet geen politieke uitspraken. Hij probeert namelijk als verteller objectief weer te geven wat er gebeurt. Dit komt overeen met het idee dat Booth de *implied author* noemt. De auteur is dan wel duidelijk aanwezig in de roman door zijn gedachtegoed, maar is geen duidelijk figuur die binnen de tekst. Binnen VSV lijkt dit echter even wel het geval door de opvoering van het personage Leon de Winter als verteller, maar omdat hij geen politieke uitspraken doet is dit binnen de roman toch niet het geval.

Marieke Winkler heeft in haar essay ‘De (on)mogelijkheid van vermakelijk engagement’ ook het engagement binnen de roman VSV proberen te duiden. Winkler stelt dat ze de vermenging van feit en fictie binnen de roman opmerkelijk vindt. Ze doelt dan vooral op de keuze van De Winter om zowel fictieve personages, als personages die gebaseerd zijn op bestaande personen binnen de roman te gebruiken. De personages die gebaseerd zijn op de werkelijkheid gaan binnen de roman echter veel meer leven, omdat de lezer voorkennis heeft van deze personages. Dit ontbreekt bij de fictieve figuren:

De fictieve personages hebben het voordeel van de voorkennis echter niet. Zij moeten uit het niets worden opgebouwd en hun keuzes en hun handelen moeten aannemelijk worden gemaakt door een beschrijving van hun achtergrond, hun ervaringen of hun karakter. Hier zien we een keerzijde van de filmische aanpak van De Winter, want in de dikke pil die VSV is, wordt relatief weinig aandacht besteed aan uitdieping.¹⁷²

Juist dit gemis aan uitdieping zorgt er volgens Winkler voor dat de geloofwaardigheid van de roman afneemt. De verschillende personages lijken toevallige zetten van De Winter om tot een ontknoping van het plot te komen. De fictieve personages missen ironie, omdat feit en fictie niet vermengd worden. Uiteindelijk concludeert Winkler hieruit dat: ‘VSV de lezer niet *kritisch* engageert; de roman biedt geen genuanceerde, laat staan nieuwe inzichten met betrekking tot de beeldvorming rond moslimextremisten.’¹⁷³ Winkler ziet het juist eerder als een bijdrage aan een verdere stigmatisering van Marokkanen in Nederland, dan als een poging om de lezer kritisch te engageren. Zij vindt De Winter niet direct een wereldverbeteraar en daardoor ook niet direct geëngageerd.

Uit de conclusie die Winkler in haar essay trekt, wordt duidelijk dat ook zij een linkse connotatie heeft van het begrip engagement. De roman is volgens haar een bijdrage aan de verdere stigmatisering

¹⁷² Winkler, 2014, p.40

¹⁷³ Ibidem, p.43

van Marokkanen in Nederland, waardoor juist het onderscheid tussen Marokkanen en Nederlanders niet opgeheven wordt. Zij zou de roman als meer geëngageerd beschouwen als er een neutraler beeld werd geschetst zonder een soort stereotype Marokkaan. De Winter zou zich wat genuanceerder kunnen opstellen. In mijn opinie heeft Winkler hier dan ook een punt, want De Winter, biedt de lezer namelijk niet direct een andere kritische blik. Toch wordt door Winkler buiten beschouwing gelaten dat de roman, mede door zijn thrillervorm, bestempeld kan worden als een ‘what-if’ roman. De Winter fictionaliseert de heersende angsten tot een verhaal. Hierdoor biedt hij de lezer een blik op hoe de werkelijkheid had kunnen zijn op dat moment. Vanuit die invalshoek zou de roman wel bestempeld kunnen worden als geëngageerd. De argumenten zijn dan niet vernieuwend, maar het beeld van een Nederland met aanslagen wel. De Winter maakt de angst voor moslimfundamentalisme concreet. Hij speelt in op de verbeelding van de lezer, die zo handvatten aangeboden krijgt om de huidige maatschappij te duiden. Het kan er juist voor zorgen dat een lezer ook een meer politiek-rechts inzicht krijgt. De roman blijft dan echter wel geëngageerd.

Bax komt in zijn artikel ‘De publieke intellectueel als literair populist’ tot de conclusie dat De Winter in zijn roman de taal van de media spreekt. Zo stelt Bax:

Het boek baseert zich op gespreksstof uit de publieke media en lever daardoor ook zelf gespreksstof op, de roman is ‘vlot geschreven’ en er kan een spectaculaire film van gemaakt worden (en borduurt daarmee voort op de narratieve frames van de televisiecultuur). VSV lijkt geschreven te zijn voor de reflectie erover in de publieke media, voor de projectie op het witte doek, of desnoods voor lezing op een zuidelijk strand.¹⁷⁴

De roman sluit volgens Bax naadloos aan op de populaire cultuur. Het is een boek dat geschreven is door een bekende Nederlander die zich ook in het publieke debat manifesteert. In de roman laat De Winter zijn eigen politieke positie als begrijpelijk voorkomen, door de vorm van een thriller. Hij gebruikt zo het genre van de thriller met een doel: ‘het verwerken van zijn opvattingen als politiek-geëngageerd schrijver in zijn romans.’¹⁷⁵ Hieruit concludeert Bax dat De Winter zijn romans gebruikt om dezelfde standpunten naar voren te brengen, die hij als publiek figuur ook propageert. Hierdoor wordt de scheidslijn tussen de publieke optredens van De Winter en zijn romans steeds kleiner.

Bax stelt dat het niet uitmaakt hoeveel personages De Winter opvoert of hoe groot zijn spektakelstuk is, de roman blijft geëngageerd. Men kan spreken van entertainment of een vorm van populaire cultuur, maar de visie die uit de roman spreekt is van meer belang. De uitkomsten van de analyse van de romans uit dit onderzoek sluiten bij dit inzicht aan, omdat de intentie van de roman belangrijker is dan de vorm van de roman. De Winter toont de lezer een andere werkelijkheid, waardoor

¹⁷⁴ Bax, 2016, p.120

¹⁷⁵ Ibidem, p.122

hij/zij toch kritisch gaat nadenken over de huidige stand van zaken in Nederland. Dit is misschien niet bevorderend voor het maatschappelijke belang, maar biedt wel een bepaald perspectief op de werkelijkheid. Of De Winter dit op de beste manier heeft vormgegeven (door bijvoorbeeld gebruik te maken van stereotypes), daarover valt te twisten. Ook over het lot van de roman kan gediscussieerd worden. Zo vraagt Coen Peppelenbos zich af of de roman een lang leven beschoren is: ‘Er zitten zoveel knipoogjes in dat je je afvraagt of de roman over tien jaar nog leesbaar is.’¹⁷⁶ Hier legt Peppelenbos de vinger op de zere plek. Juist door het gebruik van bestaande figuren en het beroep op de voorkennis van de lezer heeft de roman een bepaalde houdbaarheidsdatum. Over tien jaar zal de lezer een ander referentiekader hebben dan nu. Toch is de thematische kwestie over de multiculturele samenleving een tijdloze kwestie en zal het de lezer nog steeds een soort spiegel voorhouden. Het aan de lezer voorbijgaan van een paar cynische grapjes of fictionele elementen van bestaande figuren zouden dan niet zo’n groot probleem hoeven te vormen.

¹⁷⁶ Peppelenbos, 2012

Hoofdstuk 6

Het publieke schrijverschap van De Winter

In het vervolg van deze scriptie richt ik mij op het publieke schrijverschap van Leon de Winter. Onder dit publieke schrijverschap worden de teksten van Leon de Winter verstaan die hij gepubliceerd heeft in de media. De focus ligt daarbij vooral op zijn publieke opiniestukken die om het onderzoek in te perken, gepubliceerd zijn in de jaren dat *VSV* en *Geronimo* verschenen. Het corpus van het non-fictionele werk van Leon de Winter bestaat zo uit totaal zeventien columns die in de peiljaren 2012 en 2015 verschenen zijn. In dit hoofdstuk wordt eerst de plaats van de publicaties besproken. Vervolgens de thematische kwesties van de columns uit de twee peiljaren en daarna de vormgeving van de column. Tot slot worden de romans en columns met elkaar vergeleken.

6.1. Plaats van publicatie

Voor de vergelijking van het engagement van Leon de Winter in zijn columns en het engagement in zijn roman zijn verschillende columns gekozen. Het was echter lastig om verschillende columns te vinden, omdat De Winter ze niet op één duidelijk platform publiceert. Zo publiceert De Winter op verschillende blogs, maar verschijnen zijn columns ook in dag- en weekbladen. Zijn meest gebruikte platformen zijn dan ook *De Dagelijkse Standaard*, *Elsevier*, *NRC Handelsblad*, *Telegraaf* en *Het Vrije Westen*. Het is opvallend dat De Winter enkel publiceert op platformen die de connotatie rechts of liberaal dragen. Zo is *De Dagelijkse Standaard* een rechts weblog dat artikelen met sensationele titels en ook omstreden wetenschap plaatst. Zij etaleren zich als een blog voor achtergronden bij het nieuws. Ook de *Telegraaf* zit in deze hoek. *De Telegraaf* kent namelijk een hoog amusementsgehalte en wordt vaak gekenmerkt als een krant met een conservatieve en populistische stijl. Hierdoor spreekt de krant een breed publiek aan. De Winter wordt vaak ook beticht van populisme en daarom sluit de doelgroep van *De Telegraaf* aan bij de doelgroep van De Winter.

Opvallend is echter dat De Winter ook frequent publiceert in *Elsevier Weekblad*. Dit is een opinieblad met een conservatief-liberale insteek. De doelgroep van dit blad is echter de hoger opgeleide lezer. Dit staat in contrast met de doelgroep van bijvoorbeeld *De Telegraaf*. Hetzelfde is het geval bij het *NRC Handelsblad* dat van origine ook een liberaal dagblad was. Ook hier is de doelgroep hoger opgeleid. Wat opvalt is dat De Winter dus echt enkel publiceert op sites of in dag- en weekbladen die rechts zijn of een liberale insteek hebben. Hierdoor profileert De Winter zich al als rechtse schrijver. Daarnaast publiceert de Winter ook columns op zijn eigen website, *Het Vrije Westen*. De Winter heeft deze site opgericht in 2012 en bevat columns/blogs van Leon de Winter die politieke discussies verslaat vanuit Amerika. De site richt zich op voornamelijk op de Amerikaanse politiek, waardoor deze columns niet zo relevant zijn voor dit onderzoek.

6.2. Columns ten tijde van *Geronimo* (2015)

In de roman *Geronimo* viel op dat binnen de roman Israëliërs en Christenen gerepresenteerd werden als goedhartig, terwijl de moslims juist werden gerepresenteerd als wreed. Ook het feitelijke verhaal over de dood van Osama bin Laden werd in twijfel getrokken. In de analyse van de columns wordt onderzocht wat de standpunten van de columnist De Winter zijn: Wat zijn zijn gedachten over de verschillende aspecten die in de roman *Geronimo* naar voren kwamen? In totaal worden er tien columns onderzocht. Ze zijn allemaal gepubliceerd in 2015 of begin 2016 en afkomstig van verschillende platformen. De Winter publiceert vanaf 2013 namelijk niet meer op één of twee duidelijke platformen, maar schrijft sporadisch een blog of column voor een weekblad of een website. Veel van zijn columns zijn echter ook alweer verwijderd en niet meer terug te vinden. Dit geldt voornamelijk voor de columns in *De Telegraaf*. Deze zijn daarom niet meegenomen in dit onderzoek. De tabel toont welke columns meegenomen zijn in de analyse.

Columns van Leon de Winter in 2015/2016

26-12-2014	<i>DDS</i>	‘Burgers slechts een noodzakelijk kwaad’
11-01-2015	<i>DDS</i>	‘Einde in zicht van Arabische tirannie’
15-01-2015	<i>DDS</i>	‘De wetten van Allah’
25-01-2015	<i>DDS</i>	‘Moslims moeten zich bevrijden van wanen.’
14-10-2015	<i>Elsevier</i>	‘De echte reden waarom de Arabieren de Joden haten.’
15-10-2015	<i>Elsevier</i>	‘Waarom omarmen de Arabieren niet de moderniteit, zoals Israël deed?’
16-10-2015	<i>Elsevier</i>	‘Israëliërs zijn zo sterk dat ze Palestijnen in leven kunnen laten.’
07-05-2016	<i>NRC</i>	‘Het monster is weer opgestaan.’
24-05-2016	<i>NRC</i>	‘Zo zijn giftige geruchten over mij ontstaan.’

6.2.2. Thematische kwesties

De columns van De Winter bevatten eigenlijk drie thematische kwesties, namelijk het Nederlandse politieke bestel, De Arabische wereld en zijn eigen auteurschap. Het valt op dat De Winter voornamelijk columns publiceert over de Arabische wereld en de islam. Dit komt ook overeen met de insteek van de roman *Geronimo*, omdat deze roman zich ook grotendeels afspeelt in de Arabische wereld.

Het politieke bestel

In de column ‘Burgers slechts een noodzakelijk kwaad’ ageert De Winter tegen ons huidige politieke bestel, omdat er een ‘verschrikkelijke kloof tussen de beroepspolitici en de meerderheid van de

burgerij'¹⁷⁷ bestaat. De politici durven niet meer los te komen van de grondslagen van hun politieke agenda. Het is de politicus die de invloed van de burger probeert te beknotten, waardoor de inzichten van de burgers ondergeschikt worden gemaakt aan die van de politici. Eén van de speerpunten uit de politieke agenda is volgens De Winter vaak het milieu. Het axioma dat hieraan verbonden wordt luidt: 'de aarde wordt warmer en dat is Onze Schuld en dus moeten we groen worden'.¹⁷⁸ Binnen de hele politiek leeft het idee dat de opwarming van de aarde de schuld is van het verstoken van fossiele brandstoffen. De Winter gaat hier tegenin en stelt dat dit overigens helemaal niet waar is, omdat wetenschappers het hier niet over eens zijn.

Naast de politieke standpunten over het milieu ageert De Winter ook tegen de Europese Unie en zijn migratiebeleid. Zo stelt De Winter:

Het is al enkele decennia duidelijk dat migratiestromen uit landen met andere tradities niet alleen tot economische, maar ook tot sociale en culturele crises leiden en tot geweld van geloofswaanzinnigen. Wanneer je de migranten nooit duidelijk hebt gemaakt dat migreren per definitie een beetje sterven is, namelijk het sterven van de tradities en ideeën en normen van het land van herkomst, dan kweek je eilanden van sociale onrust.¹⁷⁹

Hij stelt dat de Europese Unie verantwoordelijk is voor de sociale onrust die er heerst in de Europese landen. De Winter observeert namelijk in ieder Europees land met moslimmigranten dezelfde migratieproblematiek. Hij stelt dan ook dat het geen toeval is dat delen van Noord-Europa wel welvarend zijn en de islamitische wereld geen vrijheden of welvaart kent. Dit wordt door De Winter deels verklaard door het autoritaire en dictatoriale bestuur van die landen. Iemand die dit aankaart, wordt echter al snel beticht van fascisme en een extreemrechtse opinie.

In zijn conclusie versterkt De Winter de oppositie tussen de burgers en de politici. Hij zegt namelijk: 'Wij, burgers, zien dat betonnen blok van linkse media en autonoom voortdenderende politici met lede ogen aan.'¹⁸⁰ De Winter deelt hier de maatschappij op in twee groepen, om zo de burger nog meer aan te sporen om zijn opinie te delen. Juist door ook de beroepspolitici aan te vallen door de stelling dat zij eerder hun private agenda in het oog houden dan het gemeenschappelijk belang, lijkt het erop alsof de burgers enkel in staat zijn om echt te zien wat er moet gebeuren in de politiek. Door beroepspolitici worden wij enkel bedrogen en de gewone burger maakt het de politici alleen maar moeilijk. Door deze oppositie op te werpen lijkt De Winter de lezer met zich mee te krijgen om zijn conclusie te delen. De Winter roept uiteindelijk op tot een hervorming van het politieke bestel. Hij wil

¹⁷⁷ De Winter, 26-12-2014

¹⁷⁸ De Winter, 26-12-2014

¹⁷⁹ De Winter, 26-12-2014

¹⁸⁰ De Winter, 26-12-2014

een bestel met referenda, maar dit ziet hij niet gebeuren omdat de burger voor veel politici een noodzakelijk kwaad zijn.

De Arabische wereld en de islam

In de column 'Einde in zicht van Arabische tirannie' vangt De Winter aan met het standpunt dat de opwekking van energie door middel van windmolens helemaal niet zo groen is dan wij allemaal denken. Windmolens zijn namelijk duur en staan ook regelmatig stil, waardoor er teruggegrepen moet worden op conventionele centrales die erg vervuילend zijn. Dit is van belang, omdat volgens De Winter 'zonder goedkope elektriciteit geen moderne beschaving'¹⁸¹ kan bestaan. Deze column is geschreven als een reactie op de plannen van Henk Kamp om de polders vol te planten met windmolens om zo 'global warming' tegen te gaan. De Winter ageert hiertegen, omdat allereerst de windmolens niet duurzaam zijn en daarnaast ook het idee van 'global warming' niet klopt. De Winter kaart daarom ook het volgende aan in zijn column:

Sinds 1998 is er geen temperatuurstijging. De computers die een grote temperatuurstijging door CO2 voorspelden, zijn door de alarmisten met bepaalde veronderstellingen geprogrammeerd en als die voorspellingen vervolgens niet blijken te kloppen pas je de programmering aan en voer je andere veronderstellingen in. Logisch. Maar dat doen de alarmisten niet. Ze kunnen hun geloof in opwarming door CO2 niet opgeven.¹⁸²

Het idee om andere energiebronnen aan te wenden moet volgens De Winter niet bekeken worden in samenhang met het klimaat, maar juist in samenhang met geopolitieke redenen. We moeten onafhankelijk zijn op het gebied van energieopwekking en ons niet laten chanteren door de huidige energieleveranciers. De Winter doelt hiermee op de Saudische prins en hun neven in de Golfstaten. Zij zijn namelijk exorbitant rijk, omdat wij hen betalen voor het oppompen van olie. Het meest pijnlijke is volgens De Winter nog wel dat wij het zelf oppompen, omdat wij de technologie zelf hebben ontwikkeld. Juist door steeds te betalen voor olie houden wij zelf de Arabische tirannieën in stand en daarmee ook de stagnatie van de islamitische beschaving. Zo zegt de Winter zelf: 'Islamitische wetenschappen en kunsten zijn, ondanks de rijkdommen, achtergebleven vergeleken met de ontwikkelingen in het Westen en het Oosten. Er zijn nauwelijks Arabieren die iets bijdragen aan de menselijke vooruitgang.'¹⁸³ Zij laten het volgens De Winter zelf na om hun samenleving te verbeteren. De Winter ziet in zijn column echter ook oplossingen. Namelijk door te blijven zoeken naar de grenzen van het mogelijke, want zo vinden ingenieurs oplossingen. Helemaal omdat Saudi-Arabië deze

¹⁸¹ De Winter, 11-01-2015

¹⁸² De Winter, 11-01-2015

¹⁸³ De Winter, 11-01-2015

kwaliteiten niet bevat. Hierdoor kan het terreur van de Sjeiks opgelost worden, want het enige dat zij hebben is geld en geen kennis.

In zijn column 'Moslims moeten zich bevrijden van wanen' richt De Winter zich meer op de islam. Hij vangt aan met de volgende openingsvraag: 'Hoe komt het dat vierhonderd miljoen Arabieren op dit moment in de geschiedenis minder uitvindingen doen dan acht miljoen Israëliërs?'¹⁸⁴ Opnieuw laat De Winter een binaire oppositie zien tussen twee groepen, namelijk tussen de joden en de Arabieren. De Arabieren zijn volgens de Winter een 'in zichzelf opgesloten beschaving die geen vrije media, individualisering, secularisering kent, en daarmee dus niet rationeel denken en wetenschappelijke nieuwsgierigheid.'¹⁸⁵ Zij kennen een soort magisch wereldbeeld, waarin de onmythologisering nog niet heeft plaatsgevonden. Door taboes en religie niet opzij te schuiven beknotten ze de ontwikkeling van open burgerlijke samenlevingen.

De Winter stelt bijvoorbeeld dat kritisch onderzoek naar de Koran niet mogelijk is. De koran is het rechtstreekse woord van Allah, dus dat mag niet kritisch onderzocht worden. Hierdoor berust er een taboe op wetenschappelijk onderzoek naar de bronnen van de Koran. Volgens De Winter moeten de moslims hun religieuze concepten inperken, want enkel dan zal de samenleving kunnen moderniseren. Het zou ook de jeugd kunnen helpen:

Wereldwijd groeien jonge moslims op met een verstoorde blik op hun rechten en plichten; hun wereldbeeld wordt verminkt door religieus-culturele taboes en wanen. Het ridicule idee van een nieuw kalifaat is daarvoor tekenend. Moslims moeten zich bevrijden van die wanen.¹⁸⁶

Moslims leven volgens De Winter in hun eigen waanwereld door hun vaste religieuze normen. Wanneer zij echter welvarend willen worden, moeten zij investeren in wetenschap en kritisch durven kijken naar zaken.

Ook in zijn column 'De echte reden waarom moslims de joden haten' in de *Elsevier* richt De Winter zich op de islam. Hij stelt dat dat de verklaring tussen de animositeit tussen joden en moslims, zoals die wordt gegeven in de 'linkse' media niet klopt. Zij stelden namelijk het volgende:

Palestijnen schijnen de Joden te haten... volgens *de Volkskrant* en andere linkse media in het Westen om het volgende: 'De aanleiding van de geweldsgolf, die zo'n twee weken geleden begon, is de toename van Joodse bezoekers op de Tempelberg, waar de voor moslims heilige Al Aqsa-moskee staat.'¹⁸⁷

¹⁸⁴ De Winter, 25-01-2015

¹⁸⁵ De Winter, 25-01-2015

¹⁸⁶ De Winter, 25-01-2015

¹⁸⁷ De Winter, 14-10-2015

De Winter komt vervolgens met cijfers en hij stelt dat iedere dag 33 joden de berg bezoeken. Dit is een groot verschil met het aantal christenen dat de berg per dag bezoekt, namelijk 548. De Winter stelt dan ook dat het niet het aantal bezoekers het probleem zullen zijn, maar iets anders.

Volgens de Winter is het probleem dat de moslims geen tweederangsburgers willen zijn ten opzichte van de joden, omdat de islam leert dat de joden de tweederangsburgers behoren te zijn. Het zijn de joden die de boodschappen van de profeet Allah niet hebben begrepen en ze hebben vervalst naar hun eigen inzichten. Israël krijgt daarnaast ook de schuld van het feit dat het slecht gaat in de Gaza. Volgens De Winter moeten er echter gekeken naar de eigen cultuur van de Palestijnen. Zij leidt namelijk jeugdwerkeloosheid in de hand. Dat het in Israël wel goed gaat, leidt tot jaloezie en daarom wordt Israël gehaat. De Winter verwoordt het als volgt:

Met het overweldigende succes van hun staat hebben de Joden ons vernederd – dit is de kern van de waanzin waaraan Palestijnen lijden, en het is de kern waaraan de meeste moslims lijden: met het overweldigende succes van hun cultuur hebben de ongelovigen in het Westen ons vernederd.¹⁸⁸

Het is de Palestijnse cultuur die het volgens De Winter niet mogelijk maakt om een succesvolle staat te stichten. Zij is namelijk te veel gestoeld op corruptie en onderdrukking, waardoor ze niet in staat zijn zichzelf te ontwikkelen.

In zijn column ‘Waarom omarmen Arabieren niet de moderniteit zoals Israël deed?’ voegt De Winter hieraan toe dat de Palestijnen zichzelf zien als onderdrukt. Dit beeld vindt ook zijn doorgang in de Arabische media en vooral correspondenten hebben hier geen oog voor. Hierdoor worden de joden vaak neergezet als de ‘Kwaden’, terwijl Gaza en de Jordaanoever hun beste jaren beleefden toen ze door Israëlische, militaire autoriteiten werden bestuurd. Het was de hulp die Israël bood die uiteindelijk gezien werd als een totale vernedering. Het is juist deze beperking van eer en de schaamte die leidt tot agressie door moslims tegen joden. Binnen hun samenleving worden deze moslims echter gezien als helden. De Winter stelt dan ook, dat we:

Hier met fenomenen te maken hebben die zich niet afspelen in een rationele wereld maar in een omgeving die zich geen raad weet met de werkelijkheid en zin en onzin, droom en werkelijkheid voortdurend door elkaar haalt.¹⁸⁹

¹⁸⁸ De Winter, 14-10-2015

¹⁸⁹ De Winter, 15-10-2015

De Winter zegt hier dat de moslims de waarheid niet kennen en dat ze leven in een illusie. Ze halen droom en werkelijkheid door elkaar. Ze kunnen zichzelf wel zien als helden, maar uiteindelijk zijn ze zelf de daders en tegelijk slachtoffers van hun eigen cultuur.

Men gaat door deze agressie van de moslims voorbij aan Israël die geprezen mag worden voor de opbouw van hun land. De correspondenten kijken namelijk enkel naar de ontoereikende kansen voor Palestijnse jongeren. De Winter vindt dit gebrek aan kansen echter niet verrassend:

In elk land gaat het fout wanneer er grote groepen jongemannen rondlopen, goed gevoed maar zonder toekomstperspectief, met veel energie en opgefokt door ideologieën die geweld bewieroken. Dit is in de hele islamitische wereld het geval.¹⁹⁰

Dit kan enkel opgelost worden als de Arabieren de moderniteit omarmen. Als zij Israël nou eens als voorbeeld namen, dan zouden zij een heel eind kunnen komen.

De laatste column van het drieluik over de razernij tussen joden en moslims in *Elsevier* beslaat een laatste standpunt van De Winter, namelijk dat Israëliërs zo sterk zijn dat zij de Palestijnen in leven kunnen laten. Het is niet enkel de welvaart van de Israëliërs die de Palestijnen jaloers maakt. Ook het feit dat de Israëliërs zo sterk zijn dat ze zich kunnen veroorloven om de Palestijnen in leven te laten, vinden de Palestijnen volgens Leon de Winter ergerlijk. Hierdoor worden de Palestijnen enkel nog agressiever, waardoor ze zichzelf als martelaren gaan opofferen. Dat is hun enige middel om toch nog superieur te zijn aan de gehate joden. De Winter concludeert dan ook dat ‘als Israël de wapens neerlegt, zal het binnen 24 uur worden vernietigd, en als de Palestijnen de wapens neerleggen, is er vrede.’¹⁹¹

In zijn conclusie betreft De Winter de bedreiging van de moslims op onze huidige maatschappij. Hij stelt: ‘Wij zijn daartoe niet bereid, aangezien wij weigeren de gevaren te benoemen. Denk niet dat wij veilig kunnen toekijken wanneer het Midden-Oosten, zoals nu, in brand staat. Het vuur zal overslaan.’¹⁹² De Winter spreekt hier ineens over een ‘wij’ en zet daartegenover een ‘zij’ namelijk de moslims. Hier ontstaat een binaire oppositie, waardoor de moslims worden neergezet als vijand. Wanneer wij in onze maatschappij er niets aan willen doen, zal met ons dus hetzelfde gebeuren als met Israël. In het drieluik fungeerde Israël dus als een soort voorbeeldcasus voor wat er ook mogelijk zou kunnen gebeuren in onze maatschappij. Hierdoor maakt De Winter de dreiging expliciet en dus ook reëel.

Eigen auteurschap

De Winter reageert in zijn columns niet alleen op maatschappelijke kwesties, maar ook op zijn columnist-zijn. De aanleiding voor deze column is een andere column die De Winter op 20 augustus

¹⁹⁰ De Winter, 15-10-2015

¹⁹¹ De Winter, 16-10-2015

¹⁹² De Winter, 16-10-2015

2012 publiceerde. Hierin stelde de winter dat ‘Badr is een schitterende sportman – helaas één met een aantal zwaktes. Daaraan moet hij nu “werken”. Hij kan een parel voor de samenleving worden.’¹⁹³ Deze zin is door de media uit zijn context getrokken, waardoor op verschillende sites kwam te staan ‘Badr Hari is parel voor de samenleving.’

Hetzelfde gebeurde met een uitspraak van De Winter op een solidariteitsbijeenkomst met Israël. Hij had zijn voordracht gebaseerd op de theorie van Heinsohn, In deze theorie stelt Heinsohn dat het geweld binnen samenlevingen en tussen samenleving in relatie staat tot het aantal levende zonen dat een vrouw baart. Vervolgens deed De Winter de volgende uitspraak:

Houdt u het volgende voor zich, anders word ik hiervoor in de media, die al zo gek op mij zijn, weer aangevallen, maar ik zeg het toch: misschien moet in het geheim een anticonceptiemiddel aan het drinkwater in Gaza worden toegevoegd.¹⁹⁴

Op dat moment zou volgens De Winter sprake zijn geweest van sarcasme door de inhoud, vorm en timing. Als dat niet zo was geweest, beargumenteerde De Winter, dan was hij wel weggejaagd door de toehoorders. De NOS had echter de opnames van deze bijeenkomst in handen gekregen en er drie quotes uit geselecteerd en zo dus ook de quote over anticonceptie in het drinkwater. Alleen, omdat het geheel onttrokken was van zijn context, circuleerde er al snel op het internet dat De Winter de Palestijnen wilde steriliseren.

De Winter geeft aan het eind van zijn column zijn echte intentie met deze standpunten. Badr Hari is volgens hem nog steeds niet de parel van de samenleving en ook het idee om anticonceptie in het drinkwater van de Arabische wereld toe te voegen, vindt De Winter nog steeds verwerpelijk. Hij is echter wel van mening dat geboortebeperking in de Arabische wereld gestimuleerd moet worden. De Winter concludeert dat juist door de media giftige geruchten over hem ontstaan. Hij wordt op een bepaalde manier neergezet, omdat zijn uitspraken uit de context getrokken worden. De media wordt zo door De Winter neergezet als boeman.

¹⁹³ De Winter, 24-05-2016

¹⁹⁴ De Winter, 24-05-2015

6.3. Columns ten tijde van VSV (2012)

In het jaar van de publicatie van *VSV* heeft De Winter zo'n 25 blogs geplaatst op zijn eigen website *Het Vrije Westen* en publiceerde hij ook nog 10 blogs op de website van *Elsevier*. De Winter was zo dus duidelijk zichtbaar in de media. Het valt op dat De Winter in dat jaar pas start met het publiceren van columns op deze platformen in begin juli. De roman *VSV* is dan net in juni verschenen. De Winter kiest er zo dus bewust voor om zich te mengen in het publieke debat. Een verklaring hiervoor kan zijn dat De Winter juist door een aantal opvallende columns te publiceren, ook aandacht op zijn roman wil vestigen.

Veel van zijn columns op de blog van *Elsevier* zijn helaas weer verwijderd. Hierdoor konden deze columns niet meegenomen worden in de analyse. Er zijn wel columns die deels overeenkomen en geplaatst zijn op *De Dagelijkse standaard*. In de tabel hieronder zijn de geselecteerde columns terug te vinden.

Columns Leon de Winter in 2012		
26-03-2012	<i>DDS</i>	'Sjeik Moslimbroeders wenst Koptische paus naar de hel'
07-05-2012	<i>DDS</i>	'Obama veel linkser dan hij zich voordoet'
21-05-2012	<i>DDS</i>	'Historische machtsgreep'
18-06-2012	<i>DDS</i>	'Strafregels voor Jan Kees de Jager'
16-07-2012	<i>DDS</i>	'Europa betekent einde van verzorgingsstaat'
27-08-2012	<i>DDS</i>	'Wilders kan buiten Amerikaanse joden'
20-04-2012	<i>Elsevier</i>	'Charmante Badr Hari verdient dit niet'
24-11-2012	<i>Elsevier</i>	'Bevolkingsexplosie oorzaak geweld Gazastrook?'

6.3.1. Thematische kwesties

Ook bij de columns omtrent *VSV* komen drie thematische kwesties naar voren, namelijk de Arabische wereld, bekende personen en het politieke bestel van Europa. Het valt op dat De Winter echter minder columns heeft gepubliceerd over de islam en de Arabische wereld dan in 2015. De Winter focust zich in deze periode eerder op het politieke bestel en bekende personen. Dit lijkt ook overeen te komen met de thematiek in de roman *VSV* die ook vooral draait om bekende personen en politieke kwesties.

Arabische wereld en islam

'Sjeik Moslimbroeders wenst Koptische paus naar de hel' is de eerste column van De Winter die geplaatst werd op de website van *De Dagelijkse Standaard*. De Winter richt zich in deze column op de Kopten, de oudste christelijke gemeenschap in de wereld. Zij vormden namelijk al een christelijke

gemeenschap voordat de Arabieren Egypte veroverden. Het is echter niet gemakkelijk geweest voor de Kopten om hun geloof vast te houden. Zo stelt De Winter:

De druk om moslim te worden, was groot wie dat weigerde, leidde een moeizaam bestaan als tweede- of derderangs mens. De Kopten hielden vol. Minimaal tien procent van de bevolking van Egypte is Kopt, meer dan acht miljoen mensen.¹⁹⁵

Toch is er altijd rivaliteit blijven bestaan tussen de Arabieren en Kopten. Zo zette sjeik Ghoneim een tekst op internet ter nagedachtenis van de toen recent overleden Koptische paus Shenouda III. Hij stelde dat men geen verdriet hoefde te tonen of condoleances moest aanbieden. Zo zei Ghoneim: ‘We moeten blij zijn dat hij is gestorven. Laat hem naar de hel gaan. Dat Allah wraak neemt op hem in de hel en op iedereen die zijn weg volgt.’¹⁹⁶ Volgens De Winter was dit het voorbeeld om te laten zien hoe een moslimbroeder in elkaar zit. Zij zijn namelijk niet bekend met het idee van een multiculturele samenleving. Alleen zijn geloof is het goede en al het andere dient verworpen te worden.

Een ander voorbeeld dat De Winter aanhaalt is de verklaring van sjeik Abdul Aziz bin Abdullah, de grootmoefti van Saudi-Arabië. Hij stelde namelijk dat alle kerken in het gebied vernietigd diende te worden. Ook een parlamentslid in Koeweit riep op om de bouw van nieuwe kerken tegen te gaan. De Winter bestempeld deze sjeiks als krankzinnig en stelt dan ook de vraag of ‘je als orthodoxe moslim per definitie een onverdraagzame fanaat [wordt], omdat je als orthodoxe moslim niets anders dan een onverdraagzame fanaat kunt zijn?’¹⁹⁷ De Winter insinueert hier dat de islam misschien wel gelijk staat aan onverdraagzaam fanatisme. Voor dit fanatisme vinden de moslims, volgens De Winter rechtvaardiging in de Koran.

Hier tegenover zet De Winter onze beschaving die als norm heeft dat wij niet mogen oordelen over religieuze gevoelens van anderen. Juist dat is de reden waarom er volgens de Winter in de media amper oog is voor de uitspraken van deze sjeiks. De Winter stelt dan ook:

Wij, postmoderne westerlingen, weten hier geen raad mee en dus besteedden de media geen of weinig ruimte aan de weezinwekkende uitspraken van de sjeik en de grootmoefti. We kijken weg in naam van het cultureel-relativisme. Dat zal ons duur komen te staan.¹⁹⁸

De Winter roept dus op om af te stappen van dit cultuur-relativisme. We moeten erkennen dat de uitspraken van deze sjeiks niet door de beugel kunnen. Hierdoor zullen zij niet geremd worden, maar enkel doorgaan met de haatdragende instelling die zij hebben. We maken het onszelf moeilijk

¹⁹⁵ De Winter, 26-03-2012

¹⁹⁶ De Winter, 26-03-2012

¹⁹⁷ De Winter, 26-03-2012

¹⁹⁸ De Winter, 26-03-2012

Columns over bekende personen

Naast columns over de Arabische wereld, neemt De Winter ook regelmatig bekende personen als onderwerp. Zo schreef De Winter in zijn column 'Obama veel linkser dan hij zich voordoet' over zijn weinige enthousiasme voor de president van Obama. De Winter heeft namelijk weinig met de Amerikaanse president Obama. Hij is vooral argwanend, omdat er massaal bedrog heeft plaatsgevonden rondom de denkbeelden van Obama. Obama heeft zich namelijk geëtaleerd als middenfiguur, terwijl hij volgens De Winter eigenlijk een linkse activist is. En juist dat links activisme ligt De Winter niet, zo stelt hij: 'Ik heb niks met links activisme, wat niet wil zeggen dat ik sommige linkse activisten, zoals Emile Roemer, niet kan waarderen als ze oprecht en open hun doelstellingen verdedigen.'¹⁹⁹ De Winter stelt dat Obama zijn linkse invalshoek vooral te danken heeft aan zijn opvoeding. Hierdoor is hij een linkse ideoloog geworden en het is knap dat hij daarmee het witte huis heeft gehaald. Het getuigt volgens De Winter van 'lef, intelligentie, vastbeslotenheid, en het vermogen om als kameleon van kleur te veranderen wanneer dat moet.'²⁰⁰ Obama moet steeds schipperen, want wanneer hij zich als centrist positioneert, moet hij alle zeilen bijzetten om de linkse basis tevreden te houden, maar tegelijkertijd verliest hij daardoor de onafhankelijken.

Obama heeft zichzelf in een moeilijke spagaat gewerkt door zich te positioneren als centrist. De Winter stelt dat dit niet nodig was geweest als Obama vanaf het begin zijn links activisme al had getoond. Obama was degene die de Amerikaan de keus kon bieden om voor een zwarte man te kiezen als president. De Winter omschrijft dat ook als een uitzonderlijk moment. Obama heeft vervolgens echter niet kunnen bieden, wat hij beloofd had. De Winter concludeert dan ook dat 'ook een zwarte president kan mislukken en de belangen van Amerika net zo slecht behartigen als de heel erg blanke Jimmy Carter.'²⁰¹ Het is volgens De Winter echter de vraag of Amerika dit ook ziet.

Naast een column over Obama, heeft De Winter in *Elsevier* ook een column gepubliceerd over Badr Hari. In deze column neemt De Winter het op voor Badr Hari door te stellen dat Hari vaak ten prooi valt aan machohormonen. Het heeft volgens De Winter dan ook te doen met zijn verschijning:

Wanneer Badr ergens verschijnt, worden bij veel mannen de machohormonen op volle toeren geproduceerd. Hij roept agressie en provocatie op, alleen al door zijn verschijning. Het is bijna iets dierlijks wat er gebeurt, iets archaisch en tegelijk ongrijpbaars.²⁰²

Badr Hari verstoort bij binnenkomst al de hiërarchie, waardoor de alfamannetjes opgefokt raken. De fout die Badr volgens De Winter dan ook heeft gemaakt is dat hij zich niet uit de openbaarheid heeft teruggetrokken. Hierdoor raakt hij verwickeld in lastige situaties waarin hij zich niet kan beheersen. Dit

¹⁹⁹ De Winter, 07-05-2012

²⁰⁰ De Winter, 07-05-2012

²⁰¹ De Winter, 07-05-2012

²⁰² De Winter, 20-04-2012

is jammer, want als immigrant met ontzettend veel doorzettingsvermogen, had hij volgens De Winter kunnen fungeren als ‘role-model’.

De Winter stelt dan ook dat Hari zich weer geheel moet richten op zijn sport en zich moet terugtrekken uit de openbaarheid. Zo zullen de machomannetjes zijn pad niet kruisen en kan Hari werken aan het vinden van rust. Alleen zo zou hij volgens De Winter een parel kunnen worden voor de samenleving. De Winter stelt dan ook, dat als hij zich bewijst en Nederland weer trots op hem maakt, hij de grootste partij wint van zijn leven.

Politieke bestel van Europa

Naast columns over bekende personen en de Arabische wereld richt de Winter zich ook op het politieke bestel en dan voornamelijk op het politieke bestel van Europa. In zijn column ‘Historische machtsgreep’ heeft de Winter het over een belangrijk discussiepunt in Europa, namelijk integratie. De Winter stelt dat veel deskundigen een soort geloof van Europeanisme aanhouden dat ver voorbij de rede ligt. Het is eerder een bijgeloof. Zo geeft De Winter een voorbeeld van een uitspraak van één van de deskundigen:

De wereld is groot en alle Europese landen zijn klein, er is sprake van globalisering en we kunnen alleen meekomen als we samen één worden, doen we dat niet, dan gaan we ten onder en worden we weer net zo arm als vóór de invoering van de euro.²⁰³

De Winter vindt dit klinkklare onzin, omdat je culturele identiteiten niet kan wegvagen door opeens te bepalen om samen één te worden. De Europeaten zijn volgens De Winter bezig de nationale staten te verzwakken, waardoor er een nieuw machtscentrum moet komen. Volgens De Winter is er dan ook sprake van ‘een machtsgreep van historische omvang en we hebben dat nauwelijks in de gaten.’²⁰⁴ De Winter roept dan ook op tot het wegdoen van de euro en tot het stoppen van de tirannie uit Brussel.

Ook in zijn column ‘Strafregels voor Jan Kees de Jager’ ageert De Winter tegen de Europese unie. Hij stelt dat de euro een mislukte munt is en dat daarnaast het idee van een Europese Unie die een federatie aan de volken van Europa wil opleggen gevaarlijk is. Er is sprake van een ‘Euroreligie’ bij de supranationale elite. Het is volstrekte de fictie, want één Europese nationaliteit is niet mogelijk. De Winter stelt dan ook:

Er zijn culturen in Europa. Er zijn talen die in Europa gesproken worden. Er zijn in Europa talloze nationale en etnische identiteiten. Maar een federatie die de uitdrukking is van een gemeenschappelijke identiteit, is een volstrekte fictie.²⁰⁵

²⁰³ De Winter, 21-05-2012

²⁰⁴ De Winter, 21-05-2012

²⁰⁵ De Winter, 18-06-2012

Een aanhanger van dit idee is ook Jan Kees de Jager. Hij leent geld aan Spanje, terwijl hij ook weet dat Spanje die honderd miljard nooit terug kan betalen. De Winter noemt hem dan ook 'een leugenaar en een bedrieger.'²⁰⁶ Jan Kees de Jager durft niet uit de Europese pas te lopen, omdat dat waarschijnlijk onrust teweegbrengt. Ook hij legde zijn prioriteit volgens De Winter bij de politieke elite. De Winter stelt:

Het is een leugen dat de euro de sleutel vormt tot onze welvaart. Het is een leugen dat globalisering om een federatief Europa vraagt. Het is een leugen dat we onze welvaart danken aan de euro.²⁰⁷

Het probleem zit hem volgens De Winter in het federale denken en het idee van een Monetaire Unie. Een oplossing voor al deze leugens is volgens De Winter een referendum. Enkel zo kan de pas van de politici afgesneden worden en het nationale karakter van de landen gewaarborgd worden.

Naast Europa richt De Winter zich ook op Nederland. Zo stelt hij in zijn column 'Wilders kan buiten Amerikaanse joden' dat het soms slim is om niet alles te zeggen wat je denkt. Als voorbeeld haalt de Winter De Partij voor de Dieren aan:

Dierenleed is een van die zaken waarover je keihard kunt zijn, zoals de Partij voor de Dieren, maar het is elk weldenkend mens duidelijk dat de opstellingen van die partij marginaal zijn en voortkomen uit een mengeling van fictie, illusie, bijgeloof en op dieren geprojecteerde menselijke waarden en normen.²⁰⁸

De Winter stelt dat deze partij zich enkel lijkt te berusten op illusies. Het jagen van dieren doen wij namelijk niet meer en het slachten van dieren gebeurt ook achter gesloten deuren. Het is echter vooral de rituele slacht die ophef oproept, terwijl het verschil met de gewone slacht miniem is. In plaats van Partij voor de Dieren is het vooral de PVV die hieraan bijdraagt:

In de PVV draagt Dion Graus de gedachte uit dat dieren onttrokken moeten worden aan rituele slacht. De stap naar een verbod op alle slacht heeft, voor zover ik weet, hij nog niet gemaakt, wat vreemd is aangezien het verschil tussen normale en rituele slacht minimaal is.²⁰⁹

De Winter stelt dat er hier sprake is van een botsing tussen twee denkwelden. Dierenleed wordt door de PVV namelijk belangrijker gevonden dan vrijheid van religie. Wilders wordt zo gedwongen om een

²⁰⁶ De Winter, 18-06-2012

²⁰⁷ De Winter, 18-06-2012

²⁰⁸ De Winter, 27-08-2012

²⁰⁹ De Winter, 27-08-2012

standpunt in te nemen, waardoor er altijd sprake zal zijn van uitsluiting. De mensen die Wilders volgen, zijn vooral degenen die zich zorgen maken om het antisemitisme in Europa en bang zijn voor de islamisering van Europa. Toch zou Wilders volgens De Winter beter moeten weten. Ook deze mensen zal Wilders tegen de borst stoten, want ook deze groep zal stellen dat ‘de politiek, waar dan ook in de wereld, zich moet onthouden van het beperken van het uitoefenen van traditionele godsdienstige rituelen.’²¹⁰

6.4. Vormgeving columns

Naast de thematische kwesties is ook de vormgeving van de columns van De Winter relevant. Zo valt op dat De Winter zich in zijn columns vooral richt op mogelijk ‘gevaar’. Zo kaart hij in zijn columns het gevaar van de media aan, maar ook het gevaar van de politici en het gevaar van de islam. Met betrekking tot de islam baseert De Winter zijn standpunten vooral op het gevaar voor de religie en cultuur van de Arabische wereld. In zijn opinie investeert de Arabische wereld niet in kennis en wetenschap, waardoor de werkeloosheid hoog is. De Winter stelt zo dat moslims leven in een waanwereld met een magisch wereldbeeld, waarin nog geen sprake is geweest van onmythologisering. Zij beknotten zo de ontwikkeling van hun eigen samenleving, waardoor ze agressief worden ten opzichte van andere wel welvarende regio’s zoals het Westen en Israël. De Winter gebruikt het geweld tegen Israël als voorbeeld van wat ons ook te wachten kan staan. Hij toont ons een alternatieve werkelijkheid.

Naast de islam en de Arabische wereld bekritiseert De Winter ook de politici binnen ons land. Zij zouden namelijk volgens De Winter enkel hun eigen belangen behartigen in plaats van de belangen van het grote publiek. De Winter zet de beroepspoliticus neer als bedrieger. Zij willen namelijk zo min mogelijk inbreng van de burger want die zien zij enkel als noodzakelijk kwaad. De Winter wil daarom een politiek bestel dat gebaseerd is op referenda. Alleen de ‘gewone’ burger zou weten wat goed is voor de samenleving. Daarnaast waarschuwt De Winter ook voor de Europese Unie. De politici zijn namelijk bezig met een ‘machtsgreep van historische omvang’. De nationale identiteit wordt ondergeschikt gemaakt en er zal één federaal Europa ontstaan. De Winter is hier sceptisch over en noemt het idee van een supranationale staat fictie. Het is een illusie dat dat mogelijk is. Ook hier biedt De Winter als oplossing een referendum. Enkel de bevolking kan de pas van de politici afsnijden. De bevolking is volgens De Winter namelijk wel in staat om zijn verstand te gebruiken.

Ook de media moeten het in zijn columns regelmatig ontgelden. De Winter vindt namelijk dat zij het talent hebben om zaken uit hun context te trekken en zo giftige geruchten te verspreiden. Zo stelt De Winter dat zijn uitspraken al verschillende keren verkeerd zijn uitgelegd. Zo zong in de media het idee rond, dat De Winter de Palestijnen zou willen steriliseren. Dit was volgens De Winter in zijn context enkel een sarcastische grap. Hij is wel voor een geboortebeperving in de Arabische wereld, maar niet

²¹⁰ De Winter, 27-08-2012

door middel van het stoppen van anticonceptiemiddelen in het drinkwater. Daarnaast ziet De Winter Badr Hari ook niet als een parel van de samenleving, maar hij stelde in zijn column dat Hari de potentie had om dat te zijn. De Winter positioneert de media als vijand die onbetrouwbaar is. Dat wat zij verspreiden is giftig en daarom moet er volgens De Winter voorzichtig omgesprongen worden met dat wat in de media gesteld wordt.

Wat opvalt binnen de columns van De Winter is dat hij steeds opnieuw een soort binaire oppositie opwerpt tussen 'goed' en 'kwaad'. In zijn columns over de Arabische wereld en de islam worden de Arabieren en Moslims gepositioneerd als 'kwaden' en de joden, christenen en Westerlingen als 'de goeden'. Dit is ook het geval in zijn columns over het politieke bestel. Daar worden de politici en Europeanen als 'kwaden' neergezet en de 'gewone' burgers als 'de goeden'. De media worden ook neergezet als de 'kwaden', maar wat daar tegenovergesteld wordt is lastiger te bepalen. De Winter geeft namelijk een voorbeeldcasus, te weten zichzelf. Hij zou dus zo zichzelf als 'goede' kunnen representeren. Regelmatig zet De Winter deze binaire oppositie kracht bij door te spreken in de 'wij'-vorm. Hierdoor wordt het nog duidelijker dat er ook sprake is van een 'zij'. De Winter lijkt enkel te spreken in uitersten.

Daarnaast valt verschillende keren op dat De Winter spreekt van een 'waanwereld', illusie of een 'droom'. Zo zien de moslims de wereld niet helder, omdat zij niet kritisch nadenken. Hun wereld wordt namelijk geleid door een wereldbeeld dat nog gemythologiseerd is. Hierdoor laat De Winter zien dat hij wel de mogelijkheid heeft om nuchter te kijken naar de wereld en de werkelijkheid 'echt' te zien. Het is De Winter die de waarheid in pacht heeft, omdat zijn standpunten berust zijn op feiten. Dit verschilt met de ideologische standpunten van de tegenstanders. Hierdoor schept De Winter ook in de denkbeelden een binaire oppositie. Dit is echter onjuist, omdat De Winter zelf ook spreekt vanuit een ideologisch discours en zelf dus ook niet de waarheid in pacht heeft. Wanneer De Winter zichzelf positioneert als de redelijkheid zelve, wordt de ander al snel gezien als boeman. Dit werkt natuurlijk erg goed in de media, waarin al snel iets als waar wordt aangenomen.

Tot slot valt op dat De Winter ook in zijn columns een andere soort werkelijkheid probeert te laten zien. Dit is vooral het geval in zijn drieluik in *Elsevier*. In deze columns werkt hij de strijd tussen Israël en de Palestijnen uit. In zijn laatste column vergelijkt hij Israël namelijk met het Westen en stelt:

'Wij zijn daartoe niet bereid, aangezien wij weigeren de gevaren te benoemen. Denk niet dat wij veilig kunnen toekijken wanneer het Midden-Oosten, zoals nu, in brand staat. Het vuur zal overslaan.'²¹¹

Wat in Israël gebeurt, kan ook bij ons in het Westen gebeuren als wij niet van Israël leren. Het vuur dat daar heerst kan namelijk ook overslaan naar het Westen. Het beeld dat De Winter schept laat zien dat er

²¹¹ De Winter, 16-10-2015

verandering nodig is om dat te voorkomen. Volgens De Winter hebben wij de kans om verandering in werking te stellen.

6.5. Vergelijking columns met romans

De romans van de schrijver De Winter tonen opvallend veel overeenkomsten met de columns van columnist De Winter. Zo kennen ze namelijk dezelfde vormgeving van het engagement. Zowel in de romans als in de columns, werpt De Winter namelijk een binaire oppositie op tussen ‘goed’ en ‘kwaad’. In *Geronimo* zijn namelijk de moslims en dan voornamelijk UBL de ‘kwaden’, terwijl de christenen en Israëliërs/joden gepositioneerd worden als de ‘goeden’. Iedere keer weer zijn de moslims vooral wreed in het vermoorden van mensen en zijn de christenen goedhartig door juist te zorgen voor een verstoten moslimmeisje. Ook in *VSV* vormen de Marokkanen een bedreiging voor de samenleving en zijn zij dus de ‘kwaden’, terwijl de Nederlanders tot ‘de goeden’ behoren. Vaak zijn de Marokkanen binnen de roman ook nog eens moslimfundamentalisten, waardoor ze een nog sterkere bedreiging vormen voor de maatschappij. Dit beeld van slechte moslims en Arabieren ten opzichte van goede Westerlingen en joden wordt ook teruggezien in de columns van De Winter. Daar wordt de cultuur en religie van de Arabieren ook neergezet als een dreiging voor Europa en onze maatschappij.

Ook de grote thematische kwesties die uit de roman spreken lijken overeenkomsten te hebben met de standpunten van De Winter in zijn columns. Zo is het kernthema in de roman *Geronimo* de complottheorie omtrent Osama bin Laden. Hij stelt namelijk dat wat door de media wordt gezegd niet altijd waar hoeft te zijn. Hoe weten wij namelijk zeker dat Bin Laden echt dood is? De Winter laat door middel van het tonen van een andere werkelijkheid zien, dat een lezer kritisch moet nadenken. De lezer moet niet alles zomaar overnemen vanuit de media. De Winter pakt namelijk feiten uit nieuwsbronnen en fictionaliseert deze, waardoor er een spanning ontstaat tussen fictie en werkelijkheid. De Winter toont in zijn columns dat dit ook het geval is, omdat de media uitspraken van hem uit de context trok. Hierdoor gaan deze uitspraken een eigen leven leiden, waardoor De Winter gedemoniseerd wordt. Er wordt echter niet gecontroleerd of deze uitspraken waar zijn door de lezer en of de context wel klopt, waardoor ze voor waar worden aangenomen. De Winter toont zo nogmaals dat de lezer kritisch moet blijven nadenken, want de onbetrouwbaarheid van de media kan een groot gevaar vormen.

Ook de thematische kwestie uit *VSV* wordt in de columns van De Winter besproken. Het belangrijkste thema binnen de roman is namelijk de angst voor dreigende terroristische aanslagen in Nederland. De Winter laat middels een ‘wat als’-roman zien dat deze angst minder ongegrond is dan vaak in de media wordt gesteld. Een jong Marokkaans voetbalteam komt namelijk in opstand tegen de wereldlijke en Westerse samenleving. De Winter maakt een duidelijk onderscheid tussen ‘goed’ en ‘kwaad’. De Marokkaanse jongeren die als ‘kwaden’ worden gezien vormen een bedreiging voor de ‘goede’ Nederlandse gemeenschap. Dit onderscheid treffen wij ook aan in de columns van de Winter, waarin de Palestijnen een bedreiging vormen voor de Israëliërs. De Palestijnen zijn jaloers en willen zich niet

onderdrukt voelen en daarom komen ze in opstand. Dit doen ze voornamelijk door het gebruik van geweld. De Marokkaanse jongeren in de roman voelen zich ook onderdrukt, want ze kunnen zich niet identificeren met de Nederlandse identiteit. Juist daarom kiezen ze ervoor om met geweld een aanslag te plegen, want enkel dan wordt de eer van de Marokkaanse families hooggehouden. Ook in de Gazastrook is dit het geval, want de Palestijnen houden door middel van zelfmoordacties hun eer hoog. Enkel dan komen zij boven de Israëliërs te staan.

Wat ook opvalt is de naïviteit van politici die zowel in de columns als in de romans naar voren komt. Zo willen Job Cohen en Piet Hein Donner in de roman *VSV* de integratie bevorderen door de Marokkanen hun gang te laten gaan. Zij zien pas de gevolgen van deze politieke instelling, als de aanslag gepleegd is. Zij hadden verwacht dat door het respecteren van de Marokkanen, de integratie goed zou verlopen. Ook Wilders wordt in *VSV* neergezet als een politicus die naast het gemeenschappelijk belang er ook een eigen politieke agenda op na houdt. Hij hoopt door de uitwisseling aan de terroristen ook stemmers te winnen voor zijn partij en doet dit dus niet enkel voor het maatschappelijk belang. Dit beeld van politici als bedriegers, wordt ook bevestigd in de columns van De Winter. Zo stelt hij dat de politici voornamelijk hun eigen politieke agenda volgen, waarvoor de ‘gewone’ burger een bedreiging vormt. Daarnaast vindt hij het naïef dat er door veel verschillende politici gedacht wordt dat de integratie van verschillende landen tot één federaal Europa een werkzaam plan is. De Winter stelt namelijk dat een nationale identiteit niet ineens weggeveegd kan worden. Ook in *VSV* toont De Winter dat integratie niet altijd goed loopt. Zo worden er drie type Marokkanen opgevoerd in de roman en alle drie zijn ze slecht geïntegreerd. Het idee om van hogerhand integratie te bevorderen is gedoemd te mislukken. Het werkt volgens De Winter namelijk enkel stigmatisering in de hand.

De meest opvallende overeenkomst tussen de columns en romans van Leon de Winter is dat De Winter in beide gebruik maakt van een opvoering van een andere, mogelijke werkelijkheid. Zo biedt De Winter in *Geronimo* een nieuwe complottheorie, in *VSV* een mogelijk Nederland met aanslagen en in zijn columns een beeld van Israël dat ook kan gaan gelden voor het Westen. De manier waarop De Winter de lezer dus probeert te engageren is door middel van het tonen van een andere mogelijke werkelijkheid. Hierdoor gaat de lezer nadenken over wat het gevaar is dat De Winter toont en hoe waarschijnlijk het is dat dit ook in Nederland zal plaatsvinden. Juist door een andere werkelijkheid wordt de lezer kritisch geëngageerd. De Winter kiest er in zijn romans echter niet voor om net zoals in zijn columns gebruik te maken van expliciete standpunten die vermeld worden door een verteller. Zijn visie komt namelijk naar voren in de karakterisering van de personages en de opzet van het plot. Uit de overeenkomst tussen de standpunten uit zijn columns en de standpunten die spreken uit de roman blijkt dat er binnen de roman duidelijk sprake is van een geïmpliceerde auteur. Het gedachtegoed van de auteur is namelijk wel zichtbaar binnen de roman, maar wordt niet duidelijk vermeld door een expliciet figuur. Tussen de regels door wordt duidelijk wat de intentie van de schrijver is. De romans zou ik daarom ook geëngageerd willen noemen, omdat ze ook bepaalde standpunten van De Winter overbrengen. Het is dus niet enkel entertainment, terwijl dat op het eerste oog misschien wel zo lijkt.

Conclusie

In deze scriptie zijn verschillende engagementstheorieën en definities van engagement besproken. Hieruit bleek dat de invulling van het begrip ‘engagement’ vaak een progressieve insteek bevatte. Sartre, heeft het bij het introduceren van dit concept namelijk al over de plicht van de prozaschrijver om de lezer te engageren. Het is de auteur die kan optreden als publieke intellectueel en de lezer kan helpen om de wereld te duiden. Zo stelt Sartre: ‘Op eendere wijze is het de functie van de schrijver het daarheen te leiden, dat niemand de wereld niet zou kennen en dat niemand kan zeggen er geen weet van te hebben.’²¹² De auteur moet de lezer helpen om een opinie te ontwikkelen in het publieke debat. Niet enkel in onderzoeken uit de jaren ’50 komt deze invulling van het begrip engagement naar voren, ook een auteur als Vaessens lijkt zich hieraan te conformeren. Hij stelt dan ook dat engagement het streven is naar deelname aan publieke debatten. Als voorbeeldcasussen voor zijn opvatting van engagement, gebruikt hij de romans *De literaire kring* van Marjolijn Februari en *Koetsier Herfst* van Charlotte Mutsaers. *De literaire kring* heeft als actueel onderwerp het decor van het *environmental issue*, zoals die bekend is uit de media. *Koetsier Herfst* gaat deels over de thematiek omtrent Do’s strijd tegen dierenleed. Het gaat in deze werken om het leed dat de zwakkeren in de maatschappij wordt aangedaan. Hieruit kan geconcludeerd worden dat ook vanuit Vaessens *Revanche van de roman* nog steeds een progressief engagementsidee spreekt, aangezien zowel Februari als Mutsaers personages etaleren die fungeren als wereldverbeteraars.

Aangezien het begrip engagement gelimiteerd lijkt door zijn linkse invalshoek, was het van belang dat er opnieuw onderzoek werd gedaan naar het gebruik van het begrip engagement. Hierbij werd de politieke invulling van dit begrip nauwlettend in het oog gehouden. Daarom is er uiteindelijk een nieuwe definitie van het concept engagement geformuleerd zonder dat daar direct een politieke voorkeur uit spreekt. De definitie luidde als volgt:

Engagement is een vorm van betrokkenheid bij actuele, maatschappelijke en politieke kwesties die in een literaire tekst naar voren komt. Het biedt de lezer een bepaalde interpretatie of inzicht in het publieke debat. Het is de confrontatie van de literatuur met de lezer die echter niet hoeft te leiden tot een actieve handeling.

Het uitgangspunt van deze definitie was de vraag of engagement ook politiek rechts kon zijn? De auteur hoeft namelijk in zijn werk niet op te roepen om het juiste te doen om toch betrokken te zijn bij de maatschappelijke kwesties. Literatuur wordt door middel van deze definitie eerder een middel voor het overbrengen van een standpunt of een gedachtegoed dan een poging om het menselijk handelen te veranderen. De lezer krijgt zo dus vooral een duidelijkere invalshoek in het publieke debat.

²¹² Sartre, 1968, p.25

Om de werking van deze definitie te onderzoeken zijn er twee romans en zeventien columns van Leon de Winter geanalyseerd. De Winter is een interessante casus voor dit onderzoek, omdat hij zich duidelijk profileert als een politiek rechtse schrijver. In de media wordt De Winter ervan beticht dat zijn boeken eerder entertainment zijn, dan geëngageerd. Het is echter de vraag of dit klopt. Allereerst zijn daarom de romans *Geronimo* (2015) en *VSV* (2012) onderzocht aan de hand van verschillende aspecten van de narratologische theorie. In allebei de romans heeft De Winter zich laten inspireren door maatschappelijke kwesties uit het publieke debat. Zo bevatte *Geronimo* als hoofdthema de vraag of Osama bin Laden wel echt was gedood, zoals dat door de media en de Amerikaanse overheid wordt gesteld en draaide *VSV* vooral om de angst in Europa voor dreigende terroristische aanslagen. In beide romans probeert De Winter dit vorm te geven door feit en fictie met elkaar te vermengen. Hierdoor wordt aan de lezer een andere werkelijkheid getoond, dan de huidige die hij/zij al kent. De Winter houdt de lezer een soort spiegel voor, waardoor de lezer bij zichzelf te raden kan gaan of dat wat De Winter toont ook echt kan kloppen. Met deze insteek zouden de romans van De Winter gezien kunnen worden als geëngageerd, omdat het de lezer handvatten biedt om een opinie te vormen in het publieke debat.

De Winter kiest er wel voor om deze alternatieve werkelijkheid vorm te geven aan de hand van binaire opposities en stereotypes. Zo zijn in zowel *Geronimo*, als *VSV* de moslims degenen die geëtaled worden als wreed. Het zijn de Nederlanders en christenen die juist in een positiever daglicht komen te staan. Opvallend is dat De Winter in zijn columns ook steeds binaire opposities opwerpt tussen goed en kwaad, waardoor de Arabieren en moslims het onderspit delven. De Winter stelt dat moslims in een waanwereld leven en zo dus de werkelijkheid niet helder kunnen zien. Zo positioneert De Winter zichzelf als degene die gelijk heeft. Ook wordt Israël in zijn columns gebruikt als voorbeeldcasus voor de Westerse samenleving. De Winter probeert zo te tonen wat ook in het Westen kan gebeuren als wij niet ingrijpen. Het gevaar wordt hierdoor juist concreet gemaakt.

Uiteindelijk lijkt er zo een samenhang te bestaan in de opinies die naar voren komen in de romans van De Winter en de opinies die naar voren komen in de columns van De Winter. Hierdoor kan gesteld worden dat De Winter wel degelijk geëngageerd is en hij zijn romans gebruikt om zijn gedachtegoed over te brengen. Met deze uitkomsten kan er een antwoord geformuleerd worden op de onderzoeksvraag, die als volgt luidde: *Op welke manier wordt engagement vormgegeven in de romans van Leon de Winter en in hoeverre komt dit engagement overeen met het engagement in zijn columns?* De Winter geeft zijn engagement namelijk vorm door een alternatieve werkelijkheid te scheppen en door in te spelen op de verbeelding van de lezer. Hierdoor kan de lezer zelf zijn conclusies trekken en een mening vormen na het lezen van de roman. Het is echter wel zo dat De Winter zijn romans gebruikt om de standpunten die in zijn columns naar voren komen nog meer aan de man te brengen. Hij doet dit echter wel enigszins verkapt, omdat de verteller in de roman geen normatieve uitspraken doet. Het is namelijk de geïmpliceerde auteur die zorgt voor de ideologie van de tekst. Zo kan dus gesteld uiteindelijk gesteld worden dat De Winter ook een columnist is in zijn romans. Hij is een columnist met andere middelen.

Toch blijkt uit dit onderzoek dat de romanauteur niet gelijk staat aan de columnist. Het verschil in medium maakt namelijk wel degelijk iets uit. De Winter heeft in zijn roman de mogelijkheid om een pact te sluiten met de lezer. Alles wat hij in de roman stelt en toont, kan gezien worden als fictie en staat los van de werkelijkheid. Hierdoor kan De Winter in zijn romans alles opvoeren, zonder dat er direct sprake is van grote ophef. Dit is met betrekking tot zijn publieke schrijverschap anders. Wanneer De Winter een opvallende uitspraak doet, zoals de opmerking over het toevoegen van anticonceptie aan het drinkwater in de Gazastrook, ontstaat er meteen een rel. De citaten worden uit hun context gerukt en verschijnen vervolgens in verschillende kranten. De Winter heeft zo veel minder vrijheid om zijn mening te uiten dan in zijn romans. Er bestaat zo toch een vorm van hiërarchie, want de romanauteur staat boven de columnist op het gebied van vrijheid in meningsuiting. Een mogelijke verklaring hiervoor is het feit dat columns vaker gebruikt worden om een bepaalde mening over te brengen, dan bijvoorbeeld romans. Het gevaar van de roman is minder zichtbaar en is gegrond op een soort esthetische vrijheid. De Winter kan dus in beide functies hetzelfde gedachtegoed naar voren willen brengen en zo geëngageerd zijn, de ontvangst is per middel anders.

Voor dit onderzoek naar engagement is een volstrekt nieuwe definitie van engagement gebruikt, maar de vraag kan rijzen of deze wel werkbaar is. Bij de toepassing op de politiek rechtse romans van De Winter bleek dit van wel, maar een toepassing op politiek linkse romans is niet onderzocht. Het zou zo dus kunnen zijn dat deze definitie niet geheel vrij is van een politieke invalshoek. Een grootschaliger onderzoek met meerdere romans zou hiervoor uitkomst kunnen bieden, want enkel dan kan gesteld worden of dit begrip echt werkbaar is. Wat echter wel duidelijk wordt uit dit onderzoek is dat engagement niet per definitie links hoeft te zijn. Het concept engagement is breder dan enkel 'links' of 'rechts'. Sartre stelde al dat het de functie van de schrijver is om de wereld aan de lezer kenbaar te maken. Enkel dan is een werk geëngageerd. Uiteindelijk doet De Winter dit in zijn werk ook en laat hij de lezer dreigende gevaren zien. Hij doet dit enkel vanuit een bepaalde invalshoek. Dit moet echter los gezien worden van het begrip engagement. Het maak niet uit of het werk politiek-rechts of politiek-links betrokken is. Het gaat om de maatschappelijke kwestie in de roman en de schrijver die de lezer iets duidelijk probeert te maken.

Uiteindelijk draait het binnen dit onderzoek dus altijd om interpretatie. Zo is het de interpretatie van de onderzoeker die aangeeft of iets engagement is of niet aan de hand van deze definitie. Het zou echter kunnen zijn dat een andere onderzoeker deze opvatting zou verwerpen. Dit is al zichtbaar in het engagementsonderzoek van de roman *VSV*, waarin Winkler stelt dat de roman niet geëngageerd is, terwijl ik tot een tegenovergestelde conclusie kom. Ook zijn de uitkomsten van het romanonderzoek voornamelijk verbonden aan conclusies met betrekking tot de impliciete auteur. Er bestaat echter geen procedure voor het opsporen van de impliciete auteur, omdat de impliciete auteur altijd geconstrueerd wordt door de lezer. Hierdoor is er altijd sprake van een soort subjectiviteit. Als onderzoeker neem je je eigen opvattingen en wereldbeeld mee in het onderzoek. Er is geen mogelijkheid om dit uit te schakelen. Zo is een volledige objectieve blik namelijk nooit mogelijk.

Tot slot, is er nog één laatste punt dat besproken dient te worden. In hoofdstuk 6 zijn de standpunten uit de columns beschreven. Hierin kwam een duidelijke overeenkomst naar voren met de standpunten die uit de roman naar voren kwamen. Het zou zo kunnen lijken alsof de analyse van de columns zo is uitgevoerd dat er naar deze conclusie toegeschreven kon worden. Daarom zijn in hoofdstuk 6 de columns uitgebreid beschreven, waardoor aannemelijk gemaakt wordt dat de standpunten overeenkomen. Ook zijn de columns en hun vindplaats duidelijk terug te vinden in de bibliografie. Daarnaast is het niet zo gek dat de auteur De Winter dezelfde maniertjes gebruikt als de columnist De Winter. Het blijft natuurlijk dezelfde persoon met een zelfde soort schrijfstijl. Het feit dat De Winter in zijn columns en romans dezelfde vormgeving en standpunten verwerkt, maakt hem ook betrouwbaarder en geloofwaardiger. Hij houdt vast aan zijn visie en probeert dit ook aan de lezer te verkopen. Het maakt De Winter juist geëngageerd.

Bibliografie

I. Primaire literatuur

Winter, L, de. (2015). *Geronimo*. Amsterdam/Antwerpen: De Bezige Bij.

Winter, L, de. (2012). *VSV of daden van onbaatzuchtigheid*. Amsterdam/Antwerpen: De Bezige Bij.

II. Secundaire literatuur

Akker, van den, W.J. (1985). 'Inleiding'. In: *Een dichter schreit niet. Aspecten van M. Nijhoffs versexterne poëtica*. Utrecht: Veen, p.7-47. Geraadpleegd op 26-02-2018: http://www.dbnl.org/tekst/akke002inle01_01/akke002inle01_01_0001.php

Anbeek, T. (1981). 'Aanval en afstandelijkheid: een vergelijking tussen Nederlandse en Amerikaanse romans'. In: *De Gids*, jaargang 144, nr.1: p. 70-76

Bax, S. (2016). 'De publieke intellectueel als literair populist. Het publieke schrijverschap van Leon de Winter.' In : *Nederlandse Letterkunde*, jaargang 21, nr.2: p. 97-129.

Denis, B. (2000). *Littérature et engagement*. Paris: Éditions du Seuil.

Denis, B. (2006). 'Engagement et contre-engagement. Des politiques de la littérature'. In: Kaempfer, Jean-Marie, Florey, Sonya & Meizoz (eds.), *Formes de l'engagement littéraire (XVe-XXIe siècles)*. Lausanne: Antipodes, p.103-117.

Claes, P. (2011). *Echo's echo's. De kunst van de allusie*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.

Gans, Evelien. (1994). 'Theo van Gogh als fenomeen'. In: *Gojse nijd & joods narcisme. Over de verhouding tussen joden en niet-joden in Nederland*. Amsterdam: Uitgeverij Arena, p.70-85.

Groos, Marije. (2016). *Een hard en waakzaam woord. Engagement in de literaire tijdschriften van de 'lange jaren vijftig' (1950-1963)*. Hilversum: Uitgeverij Verloren

- Ham, L. (2015). *Door Prometheus geboeid. De autonomie en autoriteit van de moderne Nederlandse auteur*. Hilversum : Uitgeverij Verloren.
- Hamon, P. (1984). *Texte et Idéologie: Valeurs, hiérarchies et évaluations dans l'oeuvre littéraire*. Paris: PUF.
- Herman, L. & Vervaeck, B (2009). *Vertelduivels. Handboek verhaalanalyse*. Nijmegen: Vantilt.
- Hersch, S.M. (2015). 'The killing of Osama bin Laden'. In: *Londen reviews of books*, jaargang 37, nr.10: p. 3-12.
- Jouve, V. (2001). *Poétique des Valeurs*. Paris: PUF.
- Kussendrager, N., & Van der Lugt, D. (2007). *Basisboek journalistiek. Achtergronden, genres, vaardigheden (4e druk)*. Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Meizoz, J. (2009). 'Ce que l'on fait dire au silence: posture, ethos, image d'auteur.' In: *Argumentation et Analyse du Discours*, 3: p. 1-11.
- Pels, D. (2003). *De geest van Pim*. Amsterdam: Anthos
- Rock, J., Franssen, G. en Femke Essink (red.), (2013). *Literatuur in de wereld. Handboek moderne letterkunde*. Nijmegen, Vantilt.
- Sartre, J (1968). *Wat is Literatuur?* Amsterdam: De Bezige bij.
- Vaessens, T. (2009). *De revanche van de roman. Literatuur, autoriteit en engagement*. Nijmegen: Vantilt.
- Winkler, Marieke. (2014). 'Óver de (on)mogelijkheid van gemakkelijk engagement. Over VSV of daden van onbaatzuchtigheid (2012) van Leon de Winter'. In: Muijres, J. en Op de Beek, Esther. (red.). *Op de hielen. Opstellen over recente Nederlandse en Vlaamse literatuur*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt, p.33-56.

III. Recensies en overige bronnen

Dautzenberg, A.H.J. (2015). 'Schrijvers, waar is uw engagement?'. In: *NRC Handelsblad*, 21-11-2015

Fortuin, A. (2012). 'Streven naar het einde van angst en dreiging'. [Bespreking van: De Winter, L. (2012) *VSV*. Amsterdam: De Bezige Bij]. In: *het NRC Handelsblad*, 22 juni 2012.

Fortuin, A. (2015) 'Het genot van een goed complot'. [Bespreking van: De Winter, L. (2015) *Geronimo*. Amsterdam: De Bezige Bij]. In: *NRC Handelsblad*, 1 mei 2015.

Jong, A, de. (2012). 'Hij was 'n ongelooflijke schoft; Leon de Winter beleeft door roman opnieuw haatcampagne van Theo van Gogh.' In: *De Telegraaf*, 16 juni 2012.

Jong, Sonja, de. (2012). 'Magnum opus van De Winter'. [Bespreking van: De Winter, L. (2012) *VSV*. Amsterdam: De Bezige Bij]. In: *Haarlems dagblad*, 20 juni 2012.

Grunsven, M., van. (2017). 'Tussen presidentiële leugens en nepnieuws'. In: *De groene Amsterdammer*, 8 februari 2017.

Peppelenbos, C. (29-07-2012) 'Tientallen knipoogjes', in: Tzum, <https://www.tzum.info/2012/07/recensie-leon-de-winter-vsv/> (26-06-2018)

Peters, A. (2012) 'Big shit in kikkerland'. [Bespreking van: De Winter, L. (2012) *VSV*. Amsterdam: De Bezige Bij]. In: *de Volkskrant*, 16 juni 2012.

Peters, A. (2015) 'De Winter jongleert met de hele wereld'. [Bespreking van: De Winter, L. (2015) *Geronimo*. Amsterdam: De Bezige Bij]. In: *de Volkskrant*, 9 mei 2015.

Ruyters, J. (2012). 'Angst en dreiging in Amsterdam'. [Bespreking van: De Winter, L. (2012) *VSV*. Amsterdam: De Bezige Bij]. In: *Trouw*, 23 juni 2012.

Vries, J, de. (2012). 'Onder vrienden'. [Bespreking van: De Winter, L. (2012) *VSV*. Amsterdam: De Bezige Bij]. In: *De Groene Amsterdammer*, 21 juni 2012.

Vullings, J. (2012). 'Hapsnapcollage met BN'ers;'. [Bespreking van: De Winter, L. (2012) VSV. Amsterdam: De Bezige Bij]. In: *Vrij Nederland*, 14 juli 2012.

Vlaar, M. (2012). 'Theo van Gogh is een engeltje'. [Bespreking van: De Winter, L. (2012) VSV. Amsterdam: De Bezige Bij]. In: *De Standaard*, 22-06-2012.

IV. Columns

Winter, L, de. (26-03-2012) 'Sjeik Moslimbroeders wenst Koptische paus naar de hel'. In: *De Dagelijkse Standaard*. <http://www.dagelijksestandaard.nl/2012/03/sjeik-moslimbroeders-wenst-koptische-paus-naar-de-hel/> (01-07-2018).

Winter, L, de. (20-04-2012) 'Charmante Badr Hari verdient dit niet'. In: *Elsevier*. <https://www.elsevierweekblad.nl/opinie/blog/2012/04/charmante-badr-hari-verdient-dit-niet-305186/> (01-07-2018)

Winter, L, de. (07-05-2012) 'Obama veel linkser dan hij zich voordoet'. In: *De Dagelijkse Standaard*. <http://www.dagelijksestandaard.nl/2012/05/obama-veel-linkser-dan-hij-zich-voordoet/> (01-07-2018).

Winter, L, de. (21-05-2012) 'Historische machtsgreep'. In: *De Dagelijkse Standaard*. <http://www.dagelijksestandaard.nl/2012/05/historische-machtsgreep/> (01-07-2018).

Winter, L, de. (18-06-2012) 'Strafregels voor Jan Kees de Jager'. In: *De Dagelijkse Standaard*. <http://www.dagelijksestandaard.nl/2012/06/strafregels-voor-jan-kees-de-jager/> (01-07-2018).

Winter, L, de. (16-07-2012) 'Europa betekent einde van verzorgingsstaat'. In: *De dagelijkse Standaard*. <http://www.dagelijksestandaard.nl/2012/07/europa-betekent-einde-van-verzorgingsstaat/> (01-07-2018).

Winter, L, de. (27-08-2012) 'Wilders kan buiten Amerikaanse joden'. In: *De Dagelijkse Standaard*. <http://www.dagelijksestandaard.nl/2012/08/wilders-kan-buiten-amerikaanse-joden/> (01-07-2018).

Winter, L, de. (24-11-2012) 'Bevolkingsexplosie oorzaak geweld Gazastrook?'. In: *Elsevier*.

Winter, L, de. (26-12-2014) 'Burgers slechts een noodzakelijk kwaad'. In: *De Dagelijkse Standaard*. <http://www.dagelijksestandaard.nl/2014/12/burgers-slechts-een-noodzakelijk-kwaad/> (01-07-2018).

Winter, L, de. (11-01-2015) 'Einde in zicht van Arabische tirannie'. In: *De Dagelijkse Standaard*. <http://www.dagelijksestandaard.nl/2015/01/einde-in-zicht-van-arabische-tirannie/> (01-07-2018)

Winter, L, de. (15-01-2015) 'De wetten van Allah'. In: *De Dagelijkse Standaard*. <http://www.dagelijksestandaard.nl/2015/01/de-wetten-van-allah/> (01-07-2018)

Winter, L., de. (25-01-2015) 'Moslims moeten zich bevrijden van wanen.'. In: *De Dagelijkse Standaard*. <http://www.dagelijksestandaard.nl/2015/01/moslims-moeten-zich-bevrijden-van-wanen/> (01-07-2018).

Winter, L., de. (14-10-2015) 'De echte reden waarom de Arabieren de Joden haten.' In: *Elsevier Weekblad*. <https://www.elsevierweekblad.nl/buitenland/blog/2015/10/de-echte-reden-waarom-de-arabieren-de-joden-haten-2701925W/> (01-07-2018)

Winter, L., de. (15-10-2015) 'Waarom omarmen de Arabieren niet de moderniteit, zoals Israël deed?' In: *Elsevier Weekblad*. <https://www.elsevierweekblad.nl/buitenland/blog/2015/10/waarom-omarmen-arabieren-niet-de-moderniteit-zoals-isral-deed-2702629W/> (01-07-2018)

Winter, L., de. (16-10-2015) 'Israëliërs zijn zo sterk dat ze Palestijnen in leven kunnen laten.' In: *Elsevier Weekblad*. <https://www.elsevierweekblad.nl/buitenland/blog/2015/10/isralirs-zijn-zo-sterk-dat-ze-palestijnen-in-leven-kunnen-laten-2703303W/> (01-07-2018)

Winter, L., de. (07-05-2016) 'Het monster is weer opgestaan'. In: *NRC Handelsblad*. <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/05/07/het-monster-is-weer-opgestaan-1615829-a666079> (01-07-2-18)

Winter, L., de. (24-05-2016) 'Zo zijn giftige geruchten over mij ontstaan.' In: *NRC Handelsblad*. <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/05/24/zo-zijn-giftige-geruchten-over-mij-ontstaan-1623140-a1273448> (01-07-2-18)